

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України**

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА
«ПРОСВІТА» У ГАЛИЧИНІ (1868-1914 рр.)**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу,
611 групи

Сушинська Ірина Павлівна

Керівник:

доктор історичних наук,
проф. **Яценюк Ф.С.**

**До захисту допущено
на засіданні кафедри**

протокол № _____ від « _____ » _____ 2023 р.

Зав. кафедрою _____ доц. Гуйванюк М.Р.

Чернівці – 2023

У роботі висвітлено культурно-освітню діяльність товариства «Просвіта» в Галичині періоду 1868-1914 рр. Програма розвитку «Просвіти» базувалася на загальнолюдських морально-етичних засадах, духовному збагаченні, всебічному розширенні світогляду й культурному вихованні нації, піднесенні рівня освіти, боротьби за реалізацію просвітньої ідеї і втілення у життя національних прагнень українців. У роботі охарактеризовано роль товариства «Просвіта» в розвитку освітньої сфери Галичини, простежено організаційну діяльність філій і читалень як основу розвитку розгалуженої мережі просвітніх осередків, показано становлення аматорсько-театрального мистецтва як освітньо-виховного чинника у формуванні національної свідомості, простежено еволюцію видавничої справи й тематику видань, їхній вплив на формування світогляду і всебічний розвиток читача, прослідковано особливості відзначення ювілеїв товариства у консолідації української спільноти й специфіку просвітянських свят та імпрез, дано цілісну й об'єктивну оцінку участі «Просвіти» у формуванні національної свідомості.

Ключові слова: Галичина, товариство «Просвіта», культура, освіта, діяльність, філії.

The work highlights the cultural and educational activities of the «Prosvita» society in Galicia in the period 1868-1914. The development program of «Prosvita» was based on universal moral and ethical principles, spiritual enrichment, comprehensive expansion of the worldview and cultural education of the nation, raising the level of education, the struggle for realization enlightening idea and realization of national aspirations of Ukrainians. The work characterizes the role of the «Prosvita» society in the development of the educational sphere of Galicia, traces the organizational activity of branches and reading rooms as the basis for the development of an extensive network of educational centers, shows the formation of amateur theatrical art as an educational and educational factor in the formation of national consciousness, traces the evolution of the publishing business and topics editions, their influence on the formation of the worldview and the comprehensive development of the reader, the peculiarities of the commemoration of the society's anniversaries in the consolidation of the Ukrainian community and the specifics of Enlightenment holidays and events are traced, a holistic and objective assessment of the participation of «Prosvita» in the formation of national consciousness is given.

Keywords: Galicia, «Prosvita» society, culture, education, activities, branches.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Сушинська І.
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. РОЛЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» В РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ГАЛИЧИНИ (1868-1914 рр.)	19
РОЗДІЛ II. ФІЛІЇ ТА ВИДАВНИЧА СПРАВА ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» В ГАЛИЧИНІ (1868-1914 рр.)	46
II.1. ФІЛІЇ «ПРОСВІТИ» ЯК ОСЕРЕДКИ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОГО РОЗВИТКУ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ	46
II.2. РОЗВИТОК ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ТОВАРИСТВА	51
РОЗДІЛ III. ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ (1868-1914 рр.)	72
ВИСНОВКИ	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	97
ДОДАТКИ	109

ВСТУП

Актуальність теми. Товариство «Просвіта» було основою культурно-просвітнього руху в західноукраїнських землях періоду 1868-1914 рр. Його національний характер зумовлювався відсутністю Української державності. Діяльність товариства ґрунтувалася на відстоюванні прав українців на вільний розвиток культури, самосвідомості, рідної мови, самобутності, традицій. Програма розвитку «Просвіти» базувалася на загальнолюдських морально-етичних засадах, духовному збагаченні, всебічному розширенні світогляду й культурному вихованні нації, піднесенні рівня освіти, боротьби за реалізацію просвітньої ідеї і втілення у життя національних прагнень українців. У період 1868-1914 рр. організаційна структура «Просвіти» – найбільш оптимальна форма самоорганізації і самозахисту українців з метою відстоювання національних інтересів. Культурно-просвітня спадщина товариства – національне надбання, досвід і праця якого не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Актуальність теми визначається необхідністю всебічного й комплексного дослідження культурно-освітньої діяльності «Просвіти» у Галичині в 1868-1914 рр., осмислення її місця в національному русі, обґрунтування ролі й значення в історії України. Проблема має важливе наукове значення, бо дає можливість з'ясувати особливості становлення й розвитку «Просвіти», оскільки функціонування товариства виступало об'єктивною потребою й закономірним виявом національного руху. Без діяльності цієї інституції був би неможливим якісний культурно-просвітній поступ нації. Вона стала ідейним ядром і рушійною силою в західноукраїнському суспільстві. Всебічний і ґрунтовний аналіз культурно-освітньої діяльності товариства служитиме збагаченню знань про складні процеси формування національної свідомості, тому що «Просвіти» в Західній Україні належала особлива роль у культурно-просвітньому русі. Забезпечуючи гармонійний і всебічний розвиток українців, товариство сприяло формуванню національної еліти з державницьким мисленням,

обґрунтуванню ненасильницьких основ національного державотворення. Функціонування товариства скеровувалося на збереження національної єдності і гідності народу всупереч асиміляційній антиукраїнській політиці польської влади.

Актуальність дослідження ґрунтується на необхідності вивчення та узагальнення досвіду формування культурно-просвітньої діяльності товариства у 1868-1914 рр., активна культурно-освітня й організаційна праця якого виступала важливим чинником і критерієм морального й духовного збагачення українців. Значний культурно-історичний досвід, ґрунтовні ідейно-теоретичні й практичні напрацювання «Просвіти» досліджуваного періоду є логічно аргументованими й до певної міри не втратили своєї актуальності й сьогодні, оскільки культурно-просвітня діяльність та організаційні засади товариства була важливим національним чинником у протистоянні антиукраїнській політиці влади.

Культурно-освітня діяльність «Просвіти» Західної України у 1868-1914 рр. – важлива сторінка національної історії, що має цінне наукове, теоретичне і пізнавальне значення й вимагає поглибленого й об'єктивно аргументованого дослідження. Наукове осмислення досліджуваної проблеми є важливим й актуальним завданням української національної історіографії.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі ґрунтовного, об'єктивного й комплексного аналізу джерел та історіографії проаналізувати та охарактеризувати культурно-освітню діяльність товариства «Просвіта» в Галичині у 1868-1914 рр.

Актуальність та мета дослідження обумовили вирішення наступних **завдань**:

- охарактеризувати роль товариства «Просвіта» в розвитку освітньої сфери Галичини;
- простежити організаційну діяльність філій і читалень як основу розвитку розгалуженої мережі просвітніх осередків;

- показати становлення аматорсько-театрального мистецтва як освітньо-виховного чинника у формуванні національної свідомості;
- простежити еволюцію видавничої справи й тематику видань, їхній вплив на формування світогляду і всебічний розвиток читача;
- прослідкувати особливості відзначення ювілеїв товариства у консолідації української спільноти й специфіку просвітянських свят та імпрез;
- дати цілісну й об'єктивну оцінку участі «Просвіти» у формуванні національної свідомості;

Об'єктом дослідження є культурно-просвітні процеси в Західній Україні у 1868-1914 рр.

Предметом дослідження є діяльність товариства «Просвіта» в Галичині, як важливий суспільний чинник консолідації українців, формування національної свідомості.

Хронологічні межі дослідження обумовлені його тематичною спрямованістю і охоплюють період з 1868 по 1914 рр. Нижня межа пояснюється створенням у Львові у 1868 р. товариства «Просвіта». Обрання верхньої межі пояснюється початком Першої Світової війни у 1914 р. Однак, був період, коли товариство «Просвіта» функціонувало в надзвичайно складних умовах, зокрема через російську окупацію значної частини Галичини на початку Першої Світової війни (1914-1915 рр.), під час українсько-польської війни (1918-1919 рр.), польсько-радянської війни (1920-1921 рр.), що, власне, і обумовлено незначним виходом за вказані в роботі рамки дослідження.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Галичини, де проживало переважно українське населення. В досліджуваний період ці землі входили до складу Австро-Угорської імперії. Географічно вони охоплюють такі тогочасні адміністративно-територіальні одиниці: Бережанський, Жовківський, Золочівський, Коломийський, Львівський, Стрийський, Перемиський, Самбірський, Станіславський, Тернопільський і Чортківський

округи (циркули). Після адміністративної реформи 1867 р. округи й повіти, з яких вони склалися, були ліквідовані, а замість них створили повітові староства у Бережанах, Богородчанах, Борщеві, Бродах, Бучачі, Городку, Жовкві, Городенці, Гусятині, Долині, Дрогобичі, Жидачеві, Надвірній, Заліщиках, Збаражі, Зборові, Золочеві, Кам'янці Струмиловій, Коломій, Косові, Львові, Калуші, Перемишлі, Перемишлянах, Печеніжині, Підгайцях, Раві-Руській, Рогатині, Рудках, Самборі, Скалаті, Снятині, Сокалі, Станиславові, Старому Самборі, Стрию, Тереховлі, Тернополі, Товмачі, Турці, Чорткові, Яворові. Округи, а потім староства входили до провінції Галичина і Володимирія (Лодомерія), що мала статус королівства й складалася з двох частин, столицями яких були Львів (Східна Галичина) та Краків (Західна Галичина). Місцем перебування намісника чи губернатора, Галицького сейму та інших керівних урядових і самоврядних структур був Львів.

Методи дослідження. Вирішуючи поставлені завдання ми дотримувались принципів об'єктивності та історизму. Принцип об'єктивності визначає достовірність, неупереджений науковий підхід до дійсності, обґрунтованість, наукову аргументованість. Принцип історизму покликаний виявити об'єктивні закономірності розвитку історичного процесу та передбачає розкриття причинно-наслідкових зв'язків.

Ми послуговувалися описовими та аналітичними методами дослідження, що дало змогу вивчити культурно-просвітні аспекти діяльності товариства «Просвіта» у 1868-1914 рр. В роботі використаний також порівняльно-історичний метод, який допоміг простежити та порівняти культурно-освітні аспекти товариства «Просвіта» на різних етапах зазначеного періоду. Методологічним принципом нашого дослідження було обрано ретроспективний аналіз. Дослідження культурно-освітньої діяльності «Просвіти» в Галичині спонукали авторку використовувати також проблемно-хронологічний, статистико-аналітичний, системно-структурний методи.

Синтез структурно-системного та історичного підходів дозволив комплексно, у динаміці вивчити культурно-освітню діяльність «Просвіт» у відродженні національної культури українського народу в другій половині ХІХ – перших десятиліттях ХХ ст., відтворити цілісну картину просвітницької діяльності, ґрунтуючись на здобутках сучасної науки. Мета і завдання дослідження зумовили застосування проблемно-хронологічного методу. Відмінні умови розвитку українського народу під владою Польщі та в Російській імперії позначились на періоді виникнення, формах діяльності культурно-просвітніх товариств «Просвіта», а також результатах їх участі у культурному відродженні, зумовили побудову кваліфікаційної роботи згідно методу компаративного аналізу.

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань було використано також наступні загальнонаукові методи дослідження: аналізу, синтезу, дедукції, індукції. Загальна методологія, застосована в кваліфікаційній роботі, у поєднанні з міждисциплінарним підходом, завдяки якому став можливим всебічний аналіз висвітлених проблем, надають цій роботі характеру комплексного дослідження.

Історіографія. Під час проведення даного дослідження було використано матеріали із збірників статей, журнальних публікацій, газет, українських та інших іноземних істориків, політичних діячів, які становлять основний фактологічний матеріал. Їхня наявність уможливила сформулювати основні теоретичні положення, дала змогу конкретизувати факти. Необхідно нагадати, що перші публікації про товариство «Просвіта» загалом з'явилися у періодичній пресі вже в 1988 р., а 125-річний ювілей культурно-освітньої організації лише спонукав дослідників звернути особливо пильну увагу на цю тему. Аналіз доробку вчених засвідчив, що історіографія нагромадила чималий доробок про матеріал для теоретичного переосмислення сукупності проблем культурно-освітньої діяльності товариства «Просвіта». Можемо стверджувати про якісно новий рівень наукових досліджень: з одного боку, було простежено тенденцію до поширення міждисциплінарних підходів і

зацікавлення культурно-освітнім спадком Товариства «Просвіта» представників інших наук (педагоги, філологи, правники), з іншого – можна констатувати зростання мікроісторичних досліджень [87; 88; 89, с. 112-121; 90; 93; 94; 95; 96, с. 301-306].

Аналіз фахового дослідження культурно-освітньої діяльності товариства «Просвіта» дає підставу виокремити низку перспективних тем для вивчення. Такими можна вважати напрям компаративістики – порівняння з іншими організаціями та структурами, масштабності діяльності в Австро-Угорщині, міжвоєнній Польщі, Словаччині. Ґрунтовнішого аналізу та висвітлення потребує видавнича діяльність організації в загальноукраїнському масштабі. Предметом ретельних і систематичних студій повинні стати взаємозв'язки культурно-освітнього товариства з церквою (і православною, і греко-католицькою). Невичерпною потрібно вважати біографістику – питання персонального внеску діячів товариства «Просвіта» у формування державотворчого потенціалу українського народу в різних регіонах і в різний час [100, с. 196-200; 101, с. 41-71; 102, с. 62-92; 103, с. 635-636; 104, с. 32-43; 105, с. 13-38; 106, с. 329-332; 107, с. 20-22].

При дослідженні даної проблеми авторка також враховувала і ступінь її наукової розробки, яка становить досить вагому історіографічну базу. Початковим етапом дослідження, висвітлення і вивчення культурно-освітньої діяльності «Просвіт» вважається кінець XIX – початок XX ст. Це вивчення було розпочате членами Галицької «Просвіти», зокрема, праці І. Белея [43, с. 359-367], М. Лозинського [84-86], К. Левицького [81], К. Студинського [111-113], С. Шаха (псевдонім – «Перський») [98] та ін. Дані дослідники заклали наукові підвалини подальшого вивчення історії «Просвіт», однак їхні автори акцентували свою увагу лише на дослідженні історії Галицької «Просвіти», яка розглядалася окремо від історії українського національно-культурного руху загалом, а такі важливі питання, як співпраця «Просвіт» з українськими політичними партіями, їх робота у сфері економічного і господарського виховання українського народу

досліджувалася, переважно, дотично [93; 94; 95, с. 470-475; 96, с. 301-306; 97, с. 390-403; 98; 99, с. 28-33].

Після ліквідації «Просвіти» дослідження її культурно-освітньої історії перейшло в еміграцію. Тут українські історики намагалися по новому оцінити діяльність «Просвіт», з'ясувати місце і роль цих товариств в історії українського національно-визвольного руху. Наприклад, у наукових розробках В. Дорошенка [58], В. Яніва [119, с. 32-36] «Просвіти» розглядалися як загальноукраїнське явище, які своєю діяльністю охоплювали значну територію України і були невід'ємною частиною українського національно-визвольного руху. В українській діаспорі також розпочалася дослідницька робота однієї з найбільш недосліджених ділянок роботи «Просвіт» – культурно-освітньої. Дослідженню цієї теми були присвячені праці І. Витановича, А. Качора, Д. Піснячевського, М. Творидла [62; 63, с. 99-106; 64; 65, с. 189-195; 66; 67, с. 25-27].

Для кращого розуміння суспільно-політичних процесів та умов діяльності «Просвіти» у другій половині XIX – на початку XX ст. мають значення роботи В. Верстюка, Я. Грицака, Ю. Левенця, Л. Нагорної, М. Кармазіної, О. Реєнта, В. Сарбея, М. Кугутяка, О. Сухого.

З нагоди відзначення 125-річчя з дня створення товариства у 1993 р. Р. Іваничуком, Т. Комаринцем, І. Мельником, А. Середяк була видана перша узагальнююча праця з історії «Просвіти» у Галичині – «Нарис історії «Просвіти»». Автори ставили собі за мету не лише надати інформативний матеріал з історії товариства, але й створити основу для подальшого вивчення проблеми. У цій праці узагальнюючий аналіз культурно-освітньої діяльності товариства «Просвіта» проведено не лише з використанням доробку попередників, але й із залученням джерельної бази, яка у радянський період була недоступною. Цей науковий збірник охоплює період діяльності «Просвіта» у Львові з 1868 до 1939 рр. та містить укладений А. Середяк покажчик членів «Просвіти» та опис змісту їх просвітницької діяльності.

Дослідниця вважала, що саме осередки товариства були єдиними культурно-освітніми центрами українців не тільки в Україні, а й за її межами [62].

Значно вплинула на стан дослідження товариства «Просвіта» стаття Мельника І. У цьому виданні автор подав «Просвіту» як народовську культурно-освітню організацію, наголошуючи на тому, що «Весна народів» 1848 р. не лише сприяла конституційним процесам в Австрії, але й створила умови для входження українців у її суспільне життя, сприяла пробудженню їхньої свідомості [62]. Історію галицької «Просвіти» розглянуто також у праці Ж. Ковби – ««Просвіта» – світло, знання, добро і воля українського народу», написаній на початку 90-х рр. ХХ ст. В роботі дослідниці висвітлюються організаційні засади культурно-освітнього руху в Галичині, практична діяльність львівського просвітницького Товариства, характеризується інститут його членства [66]

Однією з найважливіших ідей цієї праці став розгляд товариства «Просвіта» в контексті державотворчих процесів і перспектив побудови національної держави. Окремих культурно-освітніх процесів торкається й стаття Б. Якимовича «Співпраця і взаємовідносини «Просвіти» з галицькими парамілітарними організаціями». Науковець стверджує, що створені наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. різноманітні товариства, зокрема, «Сокіл», «Січ», пізніше «Пласт», «Січові Стрільці», а згодом «Луг» як парамілітарні структури активно співпрацювали з керівниками то філіями товариства «Просвіта» [113].

Особливе місце у вивченні культурно-освітньої діяльності «Просвіти» належить роботам В. Пашука [94; 95, с. 470-475; 96, с. 301-306], Р. Гарата [48, с. 139-144; 49, с. 237-239; 50, с. 107-115; 51, с. 48-52; 52], А. Королька [72, с. 25-37]. В. Пашуком проведено значну археографічну працю та опубліковано статuti Товариства «Просвіти» у Львові. На думку В. Пашука, статутна діяльність Товариства становить особливу цінність, бо в ній концентровано й матеріалізовано відображено тогочасну українську ідею, спрямовану на просвіту й розвиток нації. Дослідник встановив, що було

шість чинних статутів Товариства «Просвіти», а саме: 1868, 1870, 1876, 1891, 1913 і 1924 рр. Водночас на певних етапах діяльності до статутних документів Загальні збори вносили певні зміни та доповнення [96, с. 301-306].

В. Пашук відзначав, що у статутах 1870 і 1876 рр. товариство чітко визначилося як масова просвітницька організація, а напрямками її діяльності були: створення структур просвітницького характеру (бібліотеки, читальні, бурси); видавнича справа, яка передбачала роботу власних друкарень та поширення видань; організація наукових вечорів; здійснення заходів сприяння просвітницькій діяльності (матеріальна допомога окремим представникам української інтелігенції, студентській молоді тощо). Статут 1876 р. передбачав створення народного музею та організацію промислово-господарських та етнографічних виставок [95, с. 470-475].

Статут 1891 р., став новим етапом у становленні програмних засад товариства, головне завдання якого вбачалося у просвіті і піднесенні добробуту руського народу. Акцентуючи увагу на економічній сфері товариство намагалося підняти ефективність власної діяльності [96, с. 303-306].

Завершальним етапом у формуванні програмних напрямків діяльності «Просвіти» стали статuti 1913 та 1924 рр. Новий пріоритет організації визначала праця стосовно піднесення культури при збереженні економічного та просвітницького напрямків. Статuti були доповнені новими положеннями про заснування видавничо-поліграфічних структур; організацію масових народних заходів; у шкільництві – проведення конкурсів і преміювання за письменницькі твори; ведення вищої школи і певних господарських шкіл [94, с. 80-81]. У п'ятому Статуті вперше вжито термін «український народ». В. Пашук також опублікував наукову розвідку «Товариство «Просвіта» крізь призму «Слова», де проаналізував відносини галицьких народовців і русофілів в останній третині ХІХ ст. [96, с. 303-306].

Найбільш активним періодом вивчення історії «Просвіти» у Галичині припадає на початок 90-х рр. ХХ ст. Адже саме галицька «Просвіта» свого часу стала найширшою школою національно-духовного виховання, оскільки охоплювала найрізноманітніші сфери суспільного життя народу. Одним із активних дослідників ролі українських громадських організацій у суспільно-політичному житті Галичини останньої третини ХІХ – 30-х рр. ХХ ст., а в їх контексті й «Просвіти» був Б. Савчук. Згодом публікації Б. Савчука «Сучасна українська історіографія історії «Просвіти» та наукові опрацювання історії галицької та волинської «Просвіт» стали основою його докторської дисертації «Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина ХІХ – кінець 30-х рр. ХХ ст.) [105].

Діяльність «Просвіти» у Галичині в 1868-1914 рр. у культурно-освітній сфері проаналізував Р. Гарат [48, с. 139-144; 49, с. 237-239; 50, с. 107-115; 51, с. 48-52]. Підсумковою у цьому напрямку стала праця Р. Гарата, А. Коцура, В. Коцура, присвячена діяльності товариства «Просвіта» в Галичині у 1868-1921 рр. [52]. Джерельною базою цієї праці були архівні матеріали та опубліковані документи. У роботі визначено етапи діяльності «Просвіти», зміст статутів товариства, методи та форми культурно-просвітницької роботи відповідно до різних історичних етапів. [50, с. 107-115]. У науковій праці проаналізовано такі напрямки діяльності «Просвіти», як театральномистецький, освітньо-організаційний, економічно-промисловий. [48, с. 139-144; 49, с. 237-239]. Науковці у свою чергу, також проаналізували роль товариства у формуванні національної свідомості українців не лише на етнічній території України, а й у державах, куди вони емігрували – Канаді, Бразилії, Австралії, Аргентині, Австрії, Англії, Бельгії, Боснії, Бразилії, Китаї, Румунії, Маньчжурії, Мексиці, Німеччині, Парагваї, США, Уругваї, Франції та ін. [51].

Сучасний етап дослідження історії культурно-освітнього руху характеризується роботами, присвяченими, не в останню чергу і виділам «Просвіти». Сюди варто віднести ілюстровану фотографіями працю

Т. Бордуляка, яка з'явилася до 100-річчя дрогобицької «Просвіти» – «Дрогобицька «Просвіта». Коротка історія» [44]. Автор зібрав величезний бібліографічний матеріал щодо просвітницького руху у місті, уточнив дату заснування у Дрогобичі товариства «Просвіта», збагатив історію місцевої «Просвіти» впровадженням до наукового обігу: протоколів засідань, листів, звітів тощо [44, с. 37].

Яскравим представником сучасних дослідників культурно-просвітніх процесів кінця XIX – початку XX ст. є тернопільський науковець І. Зуляк, численні публікації якого в 90-х рр. XX ст. торкалися в основному діяльності Галицької «Просвіти» кінця XIX – початку XX ст. Згодом вони стали основою його кандидатської дисертації. З часом І. Зуляк зосередився на історії товариства у міжвоєнний період. Науковець запропонував розглядати товариство «Просвіта» як основу культурно-просвітницького руху в Західній Україні, характерною особливістю якої була відсутність української державності та антиукраїнська політика тогочасної Польської держави [60, с. 154-160; 61, с. 151-159].

До головних просвітницьких завдань, на думку І. Зуляка, належало також формування української еліти, яка набувала національний досвід та маневрувала національно-державницьким мисленням, працюючи у виділах товариства. У протидії асиміляційній політиці польської влади саме «Просвіта» була важелем пливу [60, с.154-155]. Аналізуючи чинники, які забезпечували функціонування культурно-просвітницького руху дослідник виділяв наступні: реєстрове членство, реалізація програм з ліквідації неписьменності, діяльність просвітніх філій та читалень, становлення фахових шкіл [60].

Особливе значення для сучасного вивчення діяльності «Просвіти» мають економічні аспекти: фінансова діяльність товариства, його філій і читалень, видавнича справа, стан просвітніх маєтностей та їх рентабельність [61].

Основним напрямком дослідження є висвітлення аматорсько-театрального мистецтва, відзначення ювілеїв товариства, які стали важливим фактором консолідації української суспільності. Проаналізувавши комплексне дослідження автора діяльності товариства можна зробити висновки, що саме «Просвіта» була рушійною силою українського культурно-просвітницького руху, який формував національну свідомість українці. Важливу роль у цьому процесі відіграли: преса, видання, читальні та бібліотеки «Просвіти» [63].

На думку І. Зуляка, найважливішими чинниками функціонування «Просвіти» стало відстоювання національних інтересів та законних прав українців, боротьба за збереження й розвиток рідної мови, видань, преси, поширення часописів й аматорського театрального мистецтва, утвердження почуття національної гідності, збереження національної ментальності, народних традицій та звичаїв [60].

І. Зуляк довів, що домінуючу роль у діяльності «Просвіти» посідала орієнтація на консолідацію суспільства та реалізацію національних прагнень українців [60, с. 154-160].

Багаторічна діяльність «Просвіти» у Галичині, сформувала досить широке коло просвітницьких діячів та місцевих активістів товариства. Роботи І. Зуляка досить повно ілюструють діяльність численної плеяди західноукраїнських діячів «Просвіти», чиї імена, передусім, є маловідомими, що створює презентабельну базу просвітницької біографістики [60].

Варто відзначити, що роботи І. Зуляка мають комплексний характер, оскільки охоплюють висвітлення організаційних засад становлення та розвитку цього руху, показують культурно-просвітню і національно-патріотичну роботу просвітніх товариств та їхніх діячів [61]. Проте головне завдання, яке ставив автор, стосувалося висвітлення культурно-просвітнього руху у Західній Україні, де він становив серйозну небезпеку для керівних польських кіл, які намагалися призупинити просвітницький рух, а державні владні структури на місцях створювали штучні перешкоди у діяльності

«Просвіти» та її читалень, використовували найжорстокіші методи впливу для контролю за просвітніми діячами та послаблення цього руху в цілому [61, с. 151-159].

У 2008 р. Л. Головатою, Л. Суш та О. Бербекою було опубліковано друге видання, виправлене і доповнене покажчиком видань «Товариство «Просвіта» у Львові 1868-1939». Автори доповнили попередній бібліографічний покажчик, подали зміст періодики та збірників. Науково-довідковий апарат складається з іменного та географічного покажчиків, містить інформацію про багатотомні й серійні видання, альманахи та збірники «Просвіти». Опублікований покажчик є результатом роботи над інвентарями «Просвіти», яка проводилася у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника з 1990-х рр. Покажчик ілюстровано репродукціями обкладинок та титульних аркушів друкованої продукції «Просвіти». До другого видання покажчика додано компакт-диск із електронним варіантом журналу «Життя і знання», що є вкладом у створення унікальної електронної бібліотеки української періодики [55].

Загалом, в історіографії створено цілісне бачення не лише історії самої «Просвіти», але й участі її діячів у державотворчих процесах. Водночас перспективними для дослідження залишаються такі проблеми: сучасні дослідники мало уваги звертають на фінансово-господарську діяльність «Просвіти», а також визначення масштабності цієї діяльності в Австро-Угорщині; при дослідженні діяльності народовської «Просвіти» в австрійський період важливо показати її роль у протистоянні з «Товариством ім. М. Качковського» та усім русофільським рухом у краї; поза увагою дослідників часткового залишається і співробітництво політичних партій з «Просвітою» та «Просвіти» з політичними та урядовими чинниками [65 с. 99-100].

Таким чином, незважаючи на велику кількість праць з культурно-освітньої сфери діяльності товариства «Просвіта», у вивченні зазначеного аспекту є ще прогалини, які потребують дослідження.

Джерельна база роботи представлена низкою опублікованих документів, які можна поділити на декілька груп [1; 2, с. 15-16; 7, с. 1-2]. Першу за значенням групу джерел складають звіти філій та читалень «Просвіт», статuti товариств а також їх видавнича продукція: календарі, «Просвітні листи», до яких входять і архівні матеріали, котрі, в більшості, оцифровані [8; 9, с. 135-137; 10, с. 97-123; 11, с. 200-205; 12, с. 4-8; 13, с. 2; 17, с. 4-6]. З цих джерел можна прослідкувати динаміку розвитку культурно-освітньої діяльності «Просвіт» по роках, вони також цінні своїм статистичним матеріалом [10, с. 97-123; 13, с. 2; 17, с. 4-6].

До другої групи джерел входять тодішні періодичні видання, які в значній мірі компенсують нестачу архівних матеріалів при розгляді того чи іншого аспекту досліджуваної проблеми. До них входять: «Діло», «Галичанин», «Громадський голос», «Громадська думка», «Економіст», «Свобода», «Село», «Слово», «Рада» та ін. [12, с. 4-8; 13, с. 2; 17, с. 4-6].

Третю групу джерел з історії культурно-освітньої діяльності «Просвіт» складає мемуарна література. Зокрема, спогади А. Вахнянина [38, с. 14-18], О. Барвінського [41, с. 201-206], І. Брика, Є. Чикаленка [117, с. 156-165; 118, с. 138-144] тощо. Мемуарна література, незважаючи на значну частку суб'єктивізму її авторів в оцінці тих чи інших подій та явищ, історичних процесів та окремих персоналій, дає нам цінний фактичний матеріал для наукового аналізу. Різноманітна джерельна база дозволить уникнути однобічності у змалюванні та оцінці історичних подій та їх дійових осіб, а також зробити відповідні об'єктивні висновки та узагальнення.

Структура роботи визначена рівнем дослідження теми, сформульованими метою і завданнями, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури й додатків. Загальний обсяг дипломної роботи складає 116 с. Список використаних джерел та літератури (українською, польською) налічує 124 позиції на 12 сторінках.

РОЗДІЛ I. РОЛЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» В РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ГАЛИЧИНИ (1868-1914 рр.)

Революція 1848 р. в Австрійській імперії вивела на арену політичної боротьби представників української національної меншини. Незважаючи на шалений опір польської панівної адміністрації Галичини та неоднозначну позицію до різних ситуацій офіційного Відня, український національний рух спираючись на конституційні принципи національної рівноправності народів, почав здобувати для українців все більше прав та свобод [79; 1, с. 50].

Разом із тим, польсько-українські взаємини у другій половині XIX та на початку XX ст. на теренах Галичини набули особливої гостроти та протистояння і були пов'язані саме з тим, що українці активно включились у громадсько-політичне життя краю використовуючи всі можливості та права надані їм австрійською конституцією 1867 р. [50, с. 50].

Складовою національно-визвольного руху українського населення Галичини була боротьба за народну освіту. 28 червня 1867 р. було створено Крайову шкільну раду, котра відала справами крайової освіти. Очолював і призначав членів ради – намісник. Крайова шкільна рада, яка мала би сприяти розгортанню освітньої мережі двох ключових народів Галичини – українців та поляків, але при виникненні спірних питань, завжди ставала на бік польської сторони. Оскільки, була укомплектована чиновниками з числа поляків [61, с. 74].

Відповідно до крайового закону про мови 1867 р. галицькі народні школи були утравквістичними, тобто мовно змішаними польсько-українськими або українсько-польськими. Викладання другої регіональної мови починалося із другого класу, але лише як звичайний предмет, так само, як викладання німецької мови, яке починалося із третього класу. «Початкова шкільна освіта в Галичині ґрунтувалася передовсім на загальнообов'язкових чотирирічних народних школах. Більшість із них були коєдукаційними, тобто такими, де дівчатка і хлопчики навчалися разом. Серед шкіл Галичини переважали, за тогочасною термінологією, утравквістичні, тобто усі предмети

були спільними. Хоча насправді ж, у галицькому народному шкільництві домінувала польська мова [79].

У другій половині XIX ст. національно-свідома українська еліта прагнула усунути недоліки освітньої політики Австро-Угорської імперії. Яскравим представником тогочасної еліти було створене у Львові 1868 р. товариство «Просвіта». Ідея створення товариства була викликана суспільно-політичними реаліями тогочасного суспільства. Пріоритетними завданнями новоствореної організації були наступні: поширення освіти, піднесення культури і добробуту українського народу шляхом ліквідації неписьменності; видавання і популяризація відомих читанок, творів класиків української літератури, календарів, журналу «Життя і знання», заснування філіалів і читалень, хореографічних і драматичних гуртків, бібліотек, кас взаємодопомоги тощо [1, арк. 3-14].

У 70-і роки XIX ст. одним з найважливіших напрямів діяльності «Просвіти» став рух за українізацію освіти. Його очолив тодішній голова товариства – визначний політичний діяч, посол Сейму Юліан Лаврівський (1821-1873), людина віддана своїй справі. Саме за його ініціативи у 1871 р. товариством була подана петиція до Крайового Виділу про започаткування української мови для викладання у вищих класах академічної гімназії у Львові, де від вересня 1867 р. навчання велося українською мовою тільки у чотирьох нижчих класах, а у вищих польською. Цю петицію уклав «Просвіті» директор цієї ж гімназії о. Василь Ільницький. В результаті, з 1874 р. було змінено навчання з польської мови на українську, починаючи з 4 класу, а у 1878 р. перша матура (іспит) складалася українською мовою [54].

Наступною, була петиція міністерству освіти у Відні в справі утворення кафедри історії України у Львівському університеті та винагородження з державного фонду авторів шкільних книг, які «Просвіта» видавала для української академічної гімназії. Також, Юліан Лаврівський просив міністерство освіти, щоб українські шкільні підручники були введені у користування в українських школах на Буковині та Закарпатті [98, с. 40].

За головування Ю. Лаврівського товариство «Просвіта» створила стипендійні фонди, і розвивала благодійну діяльність, опікуючись бідною шкільною молоддю. Він також дбав й про матеріальне забезпечення товариства, просив щоб сейм і Крайовий Виділ виділили грошову допомогу «Просвіті» для видавання книг та підручників для середніх шкіл [79, с. 42].

На 1871 р. Краєвий Виділ виплатив «Просвіті» 1000 австрійських ринських, на 1872 р. товариство отримало 2000 ринських, на 1873 р. 5000 ринських, що на той час було величезною грошовою допомогою. На отримані кошти товариство змогло найняти адміністратора і редактора популярних видань, розширити випуск книг для народу. Лівовою часткою це була особиста заслуга Ю. Лаврівського [79, с. 42-43].

У важки період політики дискримінації центральної та місцевої влади, наступний голова товариства «Просвіта» – Ю. Романчук та його однодумці для захисту української школи від полонізації використовували Галицький сейм [107, с. 110]. Саме така плідна праця набувала національного характеру, сприяла консолідації української громадськості, запобігала її асиміляції [84, с. 42-43]. Як згодом зазначав К. Левицький: «Українську політику в тому періоді називали у нас «професорською», бо представником її був професор Юліан Романчук, і він зачав в Галицькому сеймі ставити внески на оснування українських гімназій і учительських семінарій в ім'я засади: хто має свою школу, той має свій нарід!» [107].

Одним із найактивніших членів Руського клубу у Галицькому крайовому сеймі упродовж 1883-1895 рр. був Ю. Романчук. З перших днів його роботи у законодавчому органі краю він наполегливо відстоював право українського народу на здобуття освіти рідною мовою. [82, с. 20]. Як зазначає дослідниця О. Совгар: «Звернення Ю. Романчука щодо створення українських гімназій та паралельних класів у вже існуючих навчальних закладах середньої освіти викликали рішучий супротив польської більшості, яка блокувала будь які ініціативи голови Руського клубу. [107, с. 111]. В таких умовах навіть відкриття єдиної української гімназії у Перемишлі

розцінювалося українцями як велике досягнення українських депутатів [78; 1, с. 50].

У перші роки перебування у Галицькому крайовому сеймі Ю. Романчук мав на меті українізацію системи шкільництва в краю. 2 жовтня 1884 р. у сеймі було підняте питання про реформу системи початкової та середньої освіти [107; с. 113]. Запропонований Ю. Романчуком нормативно-правовий акт, був створений щоб уможливити у початкових школах Галичини запровадження паралельних класів з українською мовою викладання у місцевостях, в яких чисельність національної меншини налічувала понад 25 %, також ним було запропоновано здійснити модифікацію шкільного статуту. [84; с. 43].

«Засадничі устави конституційні заporучають кожному народови рівноправність его языка в школах і средства для просвічення себе в своїм язиці; наша устава крайова такої рівноправности не знає і средств таких не признає. Устави засадничі зносять примус науки другого языка в школах; наша устава той примус вводить. Устава школьна державна признає право рішати о викладовом язиці в школах народних власти школьной краевой; наша устава крайова тому, хто школу удержує. З причини таких суперечностей в самих найголовніших основах сталося, що декотрі постанови нашої устави кураєвої фактично стратили вже свою обовязуючу силу бо знане рішень трибуналу державного в справі рускої школи народної у Львові зробило в той уставі значний вилом» [107; 228, с. 24].

Проаналізувавши уривок з його виступу у Галицькому сеймі, можна дійти висновку, що окрім вище сказаного Ю. Романчук також активно виступав за відкриття більшої кількості українських народних шкіл, в першу чергу, у містах, у яких не було жодної української школи навіть там, де українське населення переважало за чисельністю.

Голова товариства «Просвіта» обурювався: «Постанова крайової устави, що о язиці викладовом в школі рішати має только той, хто школу удержує, постанова, запознаюча те, що звичайна громада, удержуючи школу,

рішає також сама о викладовом язиці в школі. Поминаю, що в громадах з мішаною людністю рішення може бути змінне після хвиливого складу репрезентації громадської, що тая постанова устави може вносити шкідливу агітацію і роздор в громаді, але она також укорочує звичайно права меншости, а в декотрих разях навіть і права большости, осли, як то нераз лучається, репрезентація громадська єсть виразом только меншости в якоїсь місцевости. Внаслідок тої постанови сталося так, що во всіх містах і місточках нашого краю Русини до сего року не мали майже ані одної школи с викладовим язиком руским, хотяй в многих містах число Русинов єсть дуже поважне» [107; 228, с. 43].

Як стверджує у своїй комплексній праці «Педагогічна і культурно-просвітницька діяльність Юліана Романчука в Східній Галичині (1842-1932 рр.)» дослідниця О. Совгар: «У період «нової ери» товариством «Просвіта» було висунуто такі вимоги: українські паралельні класи в трьох гімназіях (у Станіславові або Коломиї; Тернополі або Бережанах; Стрию, Дрогобичі або Самборі); надання українській мові статусу другої викладової мови у Львівському університеті; поділ крайової шкільної ради на польську і українську секції; окружні шкільні інспектори-народовці» [40; 6, с. 53; 107, с. 114].

М. Лозинський зазначає, що: «Польська сторона блокувала реалізацію змін у шкільництві, внесених Ю. Романчуком, оскільки громадські ради, які склалися в основному з поляків, приймали рішення про мову навчання у початкових школах» [107; 198, с. 174; 86, с.125].

Тоді це подання було направлене шкільній комісії, яка, в свою чергу, перенаправила у Крайовий виділ. Референтом шкільної комісії Ю. Чарторийським ці пропозиції було схвалено. Відповідно до рішення сейму Крайовий виділ мав доповідати по цьому питанню наступної сесії. «Ми могли би на підставі прав природних, – підкреслював Ю. Романчук, – жадати, щоби всюди кожному русинові дана була спосібність в своїм ріднім язиці своє виховання і повне образование діставати. Ми в нашім внеску того

не домагаємося, не домагаємося навіть того, чого моглибисьми домагатися на підставі наших устав конституційних, наприклад, щодо руських шкіл, як параграф устави засадничої приписує, усунено примус язика польського. Ми не жадаємо тут навіть догодження всім фактичним потребам, бо фактичні потреби, як сказав, вимагали б наприклад, щонайменше чотирьох гімназій руських в нашім краю. Ми, застерігаючи собі всі наші права, домагаємося на тепер тільки усунення деяких найбільше разячих несправедливостей і деяких найтяжчих кривд» [32; 107].

Виступ Ю. Романчука відбувся після публікації у «Ділі» розвідки «Середні школи в Галичині в рр. 1875-1883». Газета проявила неабияку зацікавленість до пропозицій голови товариства «Просвіта». Натомість москвофіли негативно сприйняли виступ Ю. Романчука, розцінюючи як вузькопартійну ініціативу. Польські політики не були проти змін, оскільки вважали, що потрібно вже прийняти остаточне рішення – «або хочемо згоди й порозуміння, або ж волиємо воювати. Або визнаємо право русинів на розвиток і вживання власної мови й народності – або ж, заперечуючи, хочемо їх штовхнути в обійми хтивого сусіда» [53, с. 37; 107].

Перше читання подання голови товариства «Просвіта» про внесення змін до крайового шкільного статуту стосовно мови викладання в початкових і середніх школах проходило 30 листопада 1885 р. у Галицькому сеймі. О. Совгар зазначає, що: «Згідно з прогнозами, зміни, які пропонувалися у сфері початкової освіти схвалили тільки 4 повіти; «за» з певними умовами – 12 повітів і одне місто; «проти» – 18 повітів і 3 міста; «проти» з певними уточненнями – 8 повітів; 1 місто не дало однозначної відповіді; 4 повіти не надали рекомендації, аргументуючи некомпетентністю; 28 повітів і 24 міста – на запит не відповіли. У такий спосіб Крайовий виділ з одного боку схвалив ідею створення окремих початкових українських шкіл замість паралельних класів шкіл, з іншого, виступив проти змін, які пропонували внести у шкільний статут [107; 235, с. 73]. Результати опитування щодо закладів середньої освіти були ще гірші: «за» – 8; «проти» – 29; не надали чіткої

відповіді – 10, «проігнорували» виділи 30 повітів і 24 міст. Як наслідок, Крайовий виділ відмовився ділити класи за принципом мови навчання, аргументуючи, що «могли б пробудитися сильніше національні відмінності, через що потерпів би шкільний порядок» [107; 235, с. 98].

Суперечливі результати опитування міських і повітових рад Галичини давали підстави очікувати напружених дебатів. Обговорення внеску Ю. Романчука на засіданнях шкільної комісії Галицького сейму відбулися чотири рази. С. Перський зазначає у свою чергу, що: «Головою товариства були внесені певні зміни до своїх першочергових вимог, доповнюючи їх ще однією – відкриття гімназії в Перемишлі та паралельних шкіл у Станиславові, Коломиї та Тернополі. Свої вимоги Ю. Романчук обґрунтовував звичайними математичними підрахунками: «В нашом краю в р. 1883 було 24 гімназій с 283 клясами. А що в цілом краю єсть людности, посля остатной конскрипції, 5, 938.000 душ, то припадає, то припадає 1 гімназія на 247 тисяч, а одна гімназіяляна кляса на 21 тисяч людности. Єсли зважимо, що людности польської єсть 3,058.000, людности руской 2,550.000, а людности німецькой 324.000, то на подставі числа людности повинно-би бути гімназій з польським язиком викладовим клясами, с руским язиком 10 с 122 клясами, с німецьким клясами. Однако ж «de facto» єсть гімназій польських 21 с 245 клясами, гімназій руских только 1 с 10 клясами, а німецьких 2 с 28 клясами. Єсли-б ми навіть взяли за подставу не число людности, але число учеников, що ходять до гімназій, то на 10.530 всіх учеников припадало в 1883 році на 1 гімназію 439 а на одну клясу зверх 37. А що учеников Поляков було 7.997, Русинов 1.811, а Німців 710, то на той подставі повинно б бути польських гімназій зверх 18, а кляс 215, руских гімназій зверх 4, а кляс 49, німецьких зверх 16, а кляс 19. Отже, бачите панове, яку кривду заподіяла тая устава руской народности, як дуже Русини через ню упосліджені не только насупротив польской, але також насупротив німецькой людности»»[107; 246, арк. 25].

Варто відзначити, що вперше думка про утворення української гімназії у Перемишлі прозвучала значно раніше. Ще в лютому 1885 р. невідомий дописувач «Діла», розкритикував ідею Ю. Романчука тимчасових паралельних класів: «Зважаючи на слабку самосвідомість русинів, це поле для різноманітної зловживань; краще було б закласти три українські Гімназії: в Перемишлі, Коломиї або Станіславові, Тернополі або Бережанах» [107; 233, с. 43].

Спочатку вони не отримали підтримки шкільної комісії сейму, спираючись на ухвалу повітової ради Перемишля, представники якої вважали, що в місцевій гімназії кількість учнів-українців недостатня, щоб створювати окрему гімназію, що не відповідало дійсності [107; 237, с. 20]. Згодом, під тиском громадськості, шкільна комісія все ж таки була вимушена підтримати пропозиції про відкриття початкових шкіл для національної меншини та затвердити концепцію заснування паралельних класів з українською мовою навчання, які, за умови успішного розвитку могли б стати окремими гімназіями [107; с. 130].

Е. Лисенко стверджує: «Пропозиції Ю. Романчука про паралельні класи у гімназіях цих міст були відхилені оскільки ні Тернопільська, ні Станіславівська повітові ради не були опитані [52, с. 16; 107]. У липні 1885 р. «Gazeta Lwowska» (Газета Львівська) оприлюднила офіційну позицію уряду щодо внеску Ю. Романчука. Уряд був готовий підтримати його пропозиції в тій мірі, в якій вони відповідали чинному законодавству. Через дидактичні міркування ідею створення паралельних класів у гімназіях Галичини було відхилено. В той же час в уряді не заперечували проти відкриття української гімназії в Перемишлі» [58, с. 43; 107].

Дискусії на тему шкільництва тривали у Галицькому крайовому сеймі 2 та 4 січня 1886 р. Ю. Романчук не схвалював змін, які шкільна комісія внесла в його пропозиції, та попередив, що «Руський клуб» не буде голосувати. 2 січня несподіваним був виступ львівського освітянина А. Малецького проти поділу закладів освіти на польські та українські; також він наголошував на

необхідності утравізму. Підтримку його пропозиціям висловили директор Львівської чоловічої учительської семінарії Є. Черкавський, Т. Розвадовський та А. Сапіга. Єпископ Ю. Пелеш виголосив промову, в якій довів слушність ідей Ю. Романчука, чим зміг схилити на його сторону вороже налаштованих польських послів [30; 107].

О. Совгар акцентує увагу на тому, що: «Після двох читань було ухвалено три законопроекти, які підготувала шкільна комісія. У них, зокрема, було запропоновано внести зміни в шкільний статут, а до пропозиції Ю. Романчука додано пункт про запровадження в народних школах української мови виключно за ініціативи батьків 25 учнів. Засновувати окремі українські гімназії не бачили потреби, «щоб молодь потім окремо виховувалася, щоб собі самостійні уявлення про світ і свої обов'язки виробляла, і щоб врешті ставала навзаєм чужою?»» [107; 246, арк. 15].

С. Перський у своїй праці «Популярна історія Товариства «Просвіта» у Львові» зазначає: «Висновки Комісії мали рекомендаційний характер. Окрім подання Ю. Романчука комісія отримала на розгляд ще два абсолютно протилежних внески. У першому йшлося про початкову школу (рекомендувалося не вносити змін до статуту, оскільки це позбавило б права на національну школу осіб з національних меншин, кількість не перевищувала 3 тис. в містах). У другому внеску рекомендувалося змінити шкільний статут, що уможливило б відкриття українських паралельних класів у всіх гімназіях, де існували паралельні класи на вимогу батьків 25 учнів. Такі класи існували б тимчасово і були б скасовані при наявності менш ніж 19 учнів. Це подання фактично дублювало пропозицію Ю. Романчука» [21, с. 65; 107; 98, с. 56].

19 січня 1886 р. А. Сапіга відкрив у Галицькому сеймі обговорення звіту Крайового виділу. «Він виступив проти поділу освіти за національною ознакою та повідомив про намір голосувати проти законопроекту, за яким мало відбутись відкриття гімназії у Перемишлі оскільки, на його думку, він суперечив рішенню повітової ради» [107; 203]. Також «А. Сапіга висунув

пропозицію надати на наступній сесії Крайовому віділу перелік гімназій, де була необхідність створення паралельних класів з українською мовою викладання» [107; 203, с. 103].

Навіть такі незначні поступки поляків в національно-культурній сфері, як відкриття одної української гімназії в Перемишлі, українці розцінювали як велике досягнення. У «Ділі» з оптимізмом відзначалося: «Одно однако ж можемо вже тепер сконстатувати, а іменно то, що внесення пос. Романчука заінтересувало польських політиків в великій мірі і що одна часть з них, пересвідчившись о жизненности руського народу в Галичині, пересвідчившись, що народне життя руське мимо всего розвинулось широко і що не тільки посла руські, а весь народ з всею свідомостею добивається своїх прав, і зрозумівши, що струю народного життя вже нічим не можна спинити в її бігу, – що та часть послів польських клониться вже дати русинам ширше поле в школах до їх національного розвою, але поки що не знає ще, що дати і в яких границях» [107; 132, с. 3].

Водночас через бездіяльність уряду проблема української гімназії в Перемишлі все ще не була вирішеною. Тому 9 грудня 1886 р. Ю. Романчук черговий раз вніс пропозицію про українську гімназію в Перемишлі. Після завершення першого читання, внесок було перенаправлено на шкільну комісію сейму [107; 246, арк. 12]. 24 січня 1887 р. проходило друге читання внеску. Шкільна комісія прийняла рішення підтримати пропозиції Ю. Романчука і рекомендувала прописати їх в шкільному статуті таким чином надаючи право українцям відкривати гімназії. На підтримку діяча виступили Т. Ковальський, Ю. Пелеш, Ю. Чарторийський. М. Бобжинський та А. Голевський були проти. Проте за результатами поіменного голосування виявилось, що 60 голосів проти відкриття української гімназії, тому цю пропозицію було відхилено. В той же час внесок М. Бобжинського про паралельні класи було прийнято [107; 246, арк. 13]. В результаті, таке рішення сейму призвело до розколу «Руського клубу» – М. Антоневич і М. Січинський запропонували скласти мандати [107; 146, арк. 13], їх

підтримали часописи «Діло» і «Новый пролом». У останньому відмова українських депутатів від пропозиції М. Січинського та М. Антоневича про сецесію була гостро розкритикована. Оскільки засідання в сеймі результатів не приносили, «Новый пролом» пропонував організувати віча, на яких вимагати розділити Галичину за етнічною ознакою на дві окремі провінції. Ю. Романчук у цій ситуації прийняв рішення вийти за межі Галицького сейму та діяти через віденський уряд. Результатом його зусиль було затвердження Міністром освіти Австро-Угорської імперії рішення сейму про українські паралельні класи в школах Перемишля [107; 242, с. 45].

На думку М. Лозинського: «Наслідком цього стало загострення питання становища українців у краї, вирішення їх національно-культурних проблем. Безперспективність польсько-українського протистояння спонукала український політикум до пошуку нових форм польсько-української співпраці, що вилилася у політику «нової ери». Крім політичних вимог, Ю. Романчук сподівався за допомогою уряду Австро-Угорщини розв'язати наболілі освітні проблеми українців Галичини. 29 листопада 1890 р. сейм схвалив внесок Ю. Романчука про подальшу утраквізацію учительських семінарій та підтримав пропозицію С. Сембратовича відкрити ще одну українську гімназію» [107; 133, с. 3].

Ця подія була надзвичайно важливою, оскільки наслідком заяви Ю. Романчука в сеймі 25 листопада 1890 р. було те, що вперше на офіційному рівні австрійський уряд визнавав ідею окремішності й соборності української нації [98; 107].

26 грудня 1890 р. відбулися другі збори Народної Ради, які підтримали декларацію Ю. Романчука. Звітуючи, він оприлюднив детальну програму вимог: українські паралельні класи в трьох гімназіях (у Станиславові або Коломиї і в Тернополі або Бережанах, Стрию, Дрогобичі або Самборі), надання українській мові статусу другої мови викладання Львівського університету, поділ Крайової шкільної ради на польську і українську секції, окружні шкільні інспектори-народовці [107; 133, с. 3]. Однак 24 вересня

1892 р. Ю. Романчук заявив у Галицькому сеймі, що уряд не спромігся забезпечити русинам рівноправність [15; 107]. 13 лютого 1894 р. на черговій сесії Галицького сейму, Ю. Романчук запропонував запровадити викладання українською мовою у Львівській політехніці [73; 107].

О. Совгар акцентувала увагу та тому, що : «Звернення Ю. Романчука до уряду, які стосувалися відкриття українських гімназій, запровадження паралельних класів в уже існуючих середніх закладах освіти наражалися на рішучий спротив польської більшості, яка гальмувала будь які ініціативи голови товариства. Тому навіть відкриття єдиної української гімназії у Перемишлі сприймалося українською громадськістю як значне досягнення українських послів у Галицькому сеймі» [107; с. 210].

Нові можливості для боротьби народовців за культурно-освітні права українців відкривала «нова ера». Однак М. Лозинський у своїй праці «Сорок літ діяльності «Просвіти» зазначає: «Незважаючи на оптимістичний початок та запевнення Ю. Романчука у її незмінно позитивних результатах для українців, відчутного поступу в освітній сфері не відбулося. Основні вимоги Руського клубу, очолюваного Ю. Романчуком, зокрема поділу крайової шкільної ради на руську і польську, збільшення кількості українських шкіл у Галичині не були реалізовані. Починаючи із 1895 р. Ю. Романчук намагався покращити становище українського шкільництва у Державній Раді Австро-Угорської імперії» [79; 1, с. 50].

Ю. Романчук, як багаторічний посол Галицького крайового сейму, у 1890 р. використовував трибуну вищого законодавчого органу Австро-Угорської імперії для захисту національних інтересів українців, зокрема приділяючи чималу увагу проблемам розвитку української школи в умовах польсько-українського протистояння у краю [75, арк. 12; 107]. Як стверджує О. Совгар: «Незабаром голова товариства «Просвіта» вручив прем'єр-міністрові перелік невідкладних вимог: екзамен з української мови для державних службовців Галичини; дотримання державними установами практики звертання до українців українською мовою; написи українською

мовою на всіх державних установах; кафедра історії України і чотири українські кафедри на юридичному факультеті у Львівському університеті; підготовчий клас до української частини гімназії в Перемишлі та ще одна українська гімназія в Галичині – по змозі в Бучачі або Чорткові; нова учительська семінарія «руського типу», подальша утраквізація учительських семінарій і їх доповнення 4-класовивими школами вправ; посада референта українського шкільництва в міністерстві освіти й віросповідань; дозвіл на влаштування благодійної лотереї на спорудження у Львові будинку товариства «Просвіта». Всі ці вимоги гр. Е. Таафе пообіцяв виконати. Міністр Галичини Ф. Залеський також їх підтримав, за винятком вимоги включити в штат Міністерства освіти українця» [57, с. 53; 107].

Ю. Романчук розглядав угоду з проурядовою більшістю як тимчасову, що доводять також його спроби провадити самостійну громадсько-політичну діяльність. Згодом він запропонував на розгляд комісії резолюції в справі відкриття в Галичині ще однієї української гімназії, учительської семінарії та підготовчого класу до гімназії в Перемишлі. Оскільки це належало до компетенції сейму Галичини, поляки висловили свій протест [79; 1, с. 50].

У зв'язку з цим на початку вересня 1892 р. О. Барвінський, І. Белей, К. Левицький, Ю. Романчук та Д. Савчак здійснили демарш у намісника. «Граф К. Бадені підтвердив взяті на себе зобов'язання і звернувся до Відня з проханням затвердити весняну постанову Галицького сейму про коломийську гімназію негайно. Цісар Франц Йосиф I санкціонував її вже 6 вересня. Освітнє питання було основною проблемою членів товариства «Просвіта». 4 лютого 1901 р. цісар Франц Йосиф визнав розв'язання мовного питання обов'язком держави, а також підкреслив необхідність забезпечення всім народам Австро-Угорщини конституційних свобод, зокрема права навчатися у початковій та середній школі рідною мовою. 5 лютого 1901 р. із відповідною заявою виступив «Руський клуб». Уже у липні 1901 р. діяльність «Руського клубу» була значно організованішою. Ю. Романчук разом з

іншими українськими послами підготували законопроект про поділ Крайової шкільної ради на польську і руську секції» [107; 144].

19 листопада 1901 р. голова товариства у Відні ухвалив виступити з невідкладним внеском про заснування українського університету у Львові. Українські товариства надіслали відповідні петиції про заснування самостійного українського університету з метою підтримки громадськістю цього внеску [107; 163, арк. 22-27]. Того ж дня Ю. Романчук виступив з невідкладним внеском, згідно якого австрійський уряд мав запропонувати Палаті послів проект закону щодо заснування руського університету у Львові, а до його впровадження – заснувати паралельні кафедри з українською мовою викладання [33; 107].

21 жовтня 1902 р. Державна рада розглянула невідкладний внесок Ю. Романчука в справі заснування українського університету у Львові. У дискусії польська сторона заявила, що вони загалом не противляться заснуванню українського університету, однак русинам ще «не треба університету, бо їх наука іще не розвинулася». Міністр просвіти В. Гартель не визнав потреби університету, оскільки українські студенти, за його словами, можуть навчатись в інших університетах Австро-Угорщини [98].

Отже, робота голови товариства «Просвіта» була спрямована на реалізацію першочергових вимог українського населення Галичини: відкриття гімназії в Перемишлі з українською мовою викладання, українські паралельні класи в трьох гімназіях (у Станіславові або Коломиї; Тернополі або Бережанах; Стрию, Дрогобичі або Самборі); відкриття руського університету у Львові, надання українській мові статусу другої викладової мови у Львівському університеті; поділ крайової шкільної ради на польську і українську секції тощо. Однак, незважаючи на його авторитет суттєвих поступок центральної влади у вирішенні освітніх проблем українців, передусім у національно-культурній сфері, не відбулося [98, с. 104-105].

Надзвичайно важливим внеском товариства «Просвіта» для українського населення Галичини було видавання навчальних підручників

рідною мовою з фонетичним правописом. Під керівництвом директора Львівської гімназії о. В. Ільницького тогочасний голова товариства Ю. Романчук розпочав складати шкільні підручники українською мовою, зокрема видав «Руську читанку для четвертої кляси народних шкіл» [107; 183], дві частини «Читанки для низших кляс середніх шкіл» [107; 184]. Допомогу Ю. Романчуку надавав В. Ільницький, який у праці «Мислі і уваги над образованієм малоруського языка...» (1861 р.) констатував: «Язык народный есть то дар небес даний народови як душа, як чувство своій народности оть Бога, с такими самими ствойствами, барвами, яки составляют индивидуальность его народности. Коли народу мила й дорога его народність, тому тим милійшій і дорожшій язык народний, бо той есть найвірнішим об'явом его питомого народного духа. Одоймити язык народови, есть то убити его душу народну» [107; 203, с. 101].

У 1868 р. Шкільна крайова рада утворила польську й українську «Комісію до уложення шкільних підручників». До української комісії увійшли: Є. Черкаський, А. Яновський, О. Огоновський, М. Полянський, І. Шараневич, Ф. Костенко, Й. Ступницький, В. Ільницький. Однак Ю. Романчук критично оцінив їхню роботу: «З цієї комісії виходили учебники, уложені в твердім язиці, зовсім в тім самім роді, як були попередні учебники; вона мабуть і небагато тих учебників видала» [107; 140, с. 14]. Малоефективна робота українських представників призвела до трансформації складу комісії. 20 листопада 1869 р. з ініціативи В. Ільницького українську комісію доповнено новими членами – Ю. Романчуком, О. Партицьким та А. Вахнянином. Останній наголошував, що «першим ділом поширеної комісії було поправлення правопису в напрямі до фонетики» [107; 140, с. 16]. «Рішено це зараз на першому засіданні, що відбулося під проводом В. Ільницького десь в падолисті 1869 року. Партицький і Вахнянин домагалися впровадження фонетики, але всі інші члени були противні: одні засадничо (Ступницький, Шараневич, Полянський), другі не вважаючи її ще на часі» [107; 140, с. 15]. Згодом, під

натиском польського посла Д. Борковського, Крайова шкільна рада поставила вимогу замінити українську абетку латинською, мотивуючи тим, що вживаний серед українців алфавіт є частиною російського правопису і сприяє поширенню москвофільства в краї [98; 1, с. 45-56].

Відповідно до пропозиції Ю. Романчука ухвалено етимологічний правопис граматики Осадци, «однакож есенціально поправлений в напрямі фонетичного, якого зачало недавно перед тим уживати товариство «Просвіта» і який з деякими дрібними змінами здержався в школах аж до 1892 р...» [107; 210, арк. 15]. Основним завданням комісії стали «перероблення» старих і написання нових підручників. Ситуація вимагала, передусім, «переробки» всіх підручників для народних шкіл щодо правопису, мови та змісту оскільки написання нових підручників забрало б багато часу.

Завдяки зусиллям О. Партицького і Ю. Романчука, на думку С. Перського: «Першу частину завдання було виконано вже у 1870 р. Згодом комісія приступила до підготовки читанок для гімназій. У 1871 р. Ю. Романчук уклав нову читанку для першого і другого класів гімназій, а О. Партицький – для третього і четвертого. Підручники для народних шкіл видавалися накладом шкільного фонду Ставропігійського інституту. На видання підручників для гімназій, за словами Ю. Романчука: «вистарався зразу віце-маршал сейму Юліан Лаврівський о маленький фонд в міністерстві, потім коли «Просвіта» рішилася зайнятися цим ділом (на загальних зборах 1871 р.), давав їй сойм на ціль 2000 злотих. Потім вже Шкільна рада Крайова сама диспонувала тими грішми, що оставали в касі Крайового Виділу» [107; 140, с. 17]. Формуючи свої читанки, Ю. Романчук вивчав досвід інших галицьких педагогів, вчених і літераторів, орієнтувався на наукові праці О. Барвінського, Й. Застирця, К. Лучаковського, В. Радзикевича, Б. Лепкого, О. Поповича, А. Крушельницького, М. Возняка тощо» [107; 140, с. 15].

«Руська читанка для четвертої кляси народних шкіл» й «Читанки для низших кляс середніх шкіл» – це підручники, у яких вдало поєднані

хрестоматії та теорія літератури, оскільки, на думку автора, літературу необхідно розглядати як органічне поєднання усної народної творчості й авторських творів [57, с. 40; 107]. О. Совгар зазначає, що: «У підручниках, укладених Ю. Романчуком літературний процес постає цілісно і слугує вагомим фактором формування культурної самодостатності українців. Ґрунтовна підготовка допомогла педагогу визначити методику навчального предмета і місця, яке повинна займати література в системі гімназійної освіти. Голова товариства враховував психологію сприймання дітьми літератури, розглядав власне літературу потужним виховним засобом» [101; 105, с. 50].

Важливим для нього було дотримання принципів системності та послідовності при створенні підручників, враховуючи знання з літератури, здобуті учнями за час навчання в народній школі, закономірності фізичного і психічного розвитку гімназистів. Він також зосереджував увагу на суспільній спрямованості літератури, її ролі у вихованні особистості. Наголос робився на національну культуру, враховувалися природні здібності і нахили дітей. Автор не тільки поширював літературу, але акцентував увагу школярів на національно-культурних та соціально-історичних ідеях, що визначали характер творчості письменників ХІХ ст. Тексти подавалися простою народною мовою, близькою та зрозумілою для дітей, а виховний ідеал був зосереджений переважно в оточуючому українському світі. Педагог намагався формувати національно свідомі покоління школярів базуючись на кращих патріотично налаштованих і високохудожніх творах української літератури [107; 201, с. 88].

І. Курляк у своїй праці «Українська гімназійна освіта у Галичині (1865-1918 рр.)» зазначає, що: «Суспільно-політична активність українців у Галичині, педагогічні традиції минулого мали безпосередній вплив на зміст підручників з літератури, на їхнє призначення у сфері формування світогляду і художніх смаків молодих українців. Читанкам Ю. Романчука притаманна логічність педагогічних засад, продуманість змісту та значна насиченість

творами авторів з Галичини та усієї України, а також наявність великої кількості народнопоетичних творів. За науковою глибиною і широтою охоплення матеріалу ці навчальні книжки далеко виходили за межі потреб середньої школи. Тлумачний словник старих давньоруських слів надавав підручникам наукового значення. У процесі підготовки навчальних книг автор керувався принципами гуманізації та демократизації, намагався запроваджувати найновіші досягнення педагогічної науки і практики, спираючись на власний досвід та виявляючи глибоку любов до справи просвітництва рідного народу, сприяючи введенню в школах навчання рідною мовою. Підібрані тексти відповідають віковим особливостям дітей і сприяють розвитку мови, збагачують їхню лексику, мають неабияке виховне значення та спрямовані на особистісний розвиток школярів» [79; 3, с. 60].

Розглянемо детальніше читанку для молодших класів середніх шкіл [107; 184]. Без сумніву можна стверджувати, що у читанках вміщено усе краще з надбань тогочасної літератури. Наявність таких творів як: «Зазулякувка» (І. Верхратського), «Журавль» (за Гургулою), «Чайка» (І. Верхратського), «Крокодиль» (А. Торонського), «Где-що про бульбу» (Р. Юновича), «Кава» (за Гургулою), «Шафрань» (М. Осадци) свідчить про націленість читанок на розвиток науково-художнього мислення, чітко простежуються міжпредметні зв'язки. Також важливо відзначити, що мало місце поєднання принципів науковості та доступності [58, с. 40; 98].

Можна також констатувати чітко окреслену національну спрямованість видань, оскільки вони містять досить велику кількість творів на патріотичну тематику. Ю. Романчук за допомогою цього підручника намагався виховати любов до свого народу, шану до його минулого, повагу до праці, навчання, довкілля, усього, що нас оточує через праці відомих письменників: Т. Шевченка – «Хустина», «Рідне село», «Джума», «Туга за Україною», «Хочеть ся жити»; М. Старицького – «Дивчатко с сірниками», «Пташина пісня»; Марка Вовчка – «Два сини»; П. Куліша – «Бабуся сь того світу», «Псалми XXIV та XCIII», «Народні повір'я»; М. Шашкевича – «Пригода в

лісі», «Псалми Русланови», «Погоня», «Бандуристь»; Ю. Федьковича – «Квітки», «Україна», «Ночліг»; М. Руданського – «Гей-гей воли»; М. Костомарова – «Місяць». Окрім цього укладник мав на меті прищепити учням любов до читання українською мовою – «Рідна мова» І. Воробкевича, зацікавити творами відомих письменників, поглибити їх знання про національну ментальність народу, розвинути патріотичні почуття, виховати любов до навчання, навколишнього світу, розширити світогляд, розвинути естетичний смак, критичне та логічне мислення, увагу та уяву [57, с. 40; 107]. У. Не оминув своєю увагою Ю. Романчук і тему родини, помістивши до читанки такі твори як: «Матерня любов» (Г. Квітки-Основ'яненка), «Любовь къ родичамъ» (М. Осадци), «Тоска сестри по брату» (українська дума) тощо.

Підручник насичений фольклорними матеріалами, серед яких присутні народні думи та пісні, що закликають до любові, поваги та пошани свого краю – «Прощання козака» (народна дума), «Від'їзд на війну» (народна пісня). Характерною особливістю є поєднання у ньому наукових прозових текстів із віршованими творами, загадками, казками та притчами. Наведені у читанці скарбами народної мудрості – прислів'я. Представлені також і загадки, які у свою чергу розвивають уміння молодших школярів аналізувати, синтезувати, порівнювати, зіставляти, узагальнювати [54, с. 46].

Розглянувши читанку для молодших класів середніх шкіл варто відзначити, що твори, яких тут налічується 134, вміщені у 2 частинах, поділені на окремі групи та підгрупи за жанрами та типами літератури. Починається читанка з прозових творів. До першого розділу укладник відніс оповідання, виокремивши повісті, повістки, байки, казки, притчі, оповідання з історій і життя славних мужів: «Гектор і Андромаха», «Пріам і Ахіл», «Ромуль, перший король Римський», «Горацій і Куряцій», «Конець Ганібала і Сципіона» – М. Осадци, «Сократ» (О. Огоновського). До другого розділу належать описи і образи, особливо з географії та етнографії, які давали можливість учням середніх класів поглиблювали свої знання про навколишній світ («Журавль» (Гургули), «Вуж звичайний»

(І. Верхратського), «Винна лоза» (М. Осадци), «Водопад Прута коло Дори» (із «Зорі Галицької»), «Креховській монастир» (І. Гавришкевича), «Старинний Рим» (М. Осадци), «Схід сонця» (Г. Квітки-Основ'яненка), «Різдвяні свята у подолян» (із «Основи» В. Білозерського), «Віра в богів» (Є. Згарського), «Віра в духи» (Є. Згарського)). Завершуються прозові твори дидактичними статтями («Матерня любов» (Г. Квітки-Основ'яненка), «О марності сього світу» (Г. Квітки-Основ'яненка), «Давній язик і давній звичай» (із праць Авля Геллія)), а також прислів'ями та загадками [95, с. 40; 96].

Другу частину навчальної книжки складають поетичні твори. У першому розділі вміщено зразки епічної поезії («Хто достойний» (Л. Данкевича), «Вовк та кіт» (Л. Глібова), «Сонце та хмари» (Є. Гребінки), «Старинний Галич» (А. Могильницького); другий розділ присвячено поезії ліричній («Весна» (Я. Головацького), «Хлібороб» (М. Устияновича), «Люба днина» (І. Наумович), «Дитина-сиротина» (А. Метлицького), «Бурлака» (І. Гулашевича)). Завершується підручник поясненнями слів та виразів, що могли бути незрозумілими для гімназистів [65, с. 68; 88].

Загалом, можна констатувати, що читанки Ю. Романчука відповідали стану розвитку педагогічної думки кінця XIX ст. Зміст підручника чітко та послідовно структурований за типом навчального матеріалу, складність і обсяг відповідні для засвоєння учнями середньої школи. Ю. Романчук усвідомлював важливу роль українських книг для піднесення освітнього рівня населення Галичини. Першопочатково товариство «Просвіта» потурбувалося про переклад окремих навчальних матеріалів та видання їх літографським способом. У 1870 р. Головний відділ підготував звернення до науковців, у якому закликав їх писати підручники та надсилати їх до товариства. Загалом у 1869-1876 рр. видано 22 підручники загальним тиражем 15 100 примірників, із них 300 – літографським способом [60, арк.1; 107]. На думку С. Шаха: «у складанню номенклатури, відповідних українських висловів, оцінці підручників та їх укладі заслужилися найбільше

отсі члени виділу: Ом. Огоновський, А. Вахнянин, Ю. Романчук, В. Ільницький, Ом. Партицький, Ю. Целевич» [25, с. 22; 107].

Голова товариства брав участь у складанні видавничих планів товариства на кожен рік. Основний наголос він зробив на поширенні двох груп друкованої продукції: видань для малоосвічених верств, здебільшого шкільні підручники, до прикладу – «Читаночка для сільських людей» О. Партицького та книг для освічених кіл української громадськості. Загалом на 1917 р. було видано 348 популярних книжечок загальним тиражем 2941 примірники [107; 151, с. 22]. Починаючи з 1906 р., товариство «Просвіта» очолювали доктор Євген Олесницький (усього 4 місяці) та Петро Огоновський. 1 листопада 1910 р. головою Товариства став судовий радник Іван Кивелюк, який виконував ці обов'язки аж до 1922 р.

Товариство «Просвіта» стало найдієвішою організацією, що спрямувало свої зусилля на розвиток народної освіти і професійного шкільництва. У 1891 р. був прийнятий четвертий статут Товариства «Просвіта», в якому акцентувалося, що «Просвіта» стала не тільки освітнім, а й освітньо-економічним товариством [11, с. 27; 113, с. 114-118]. На загальних зборах товариства в 1912 р. було прийнято новий п'ятий статут, який постановив завдання широкої культурно-освітньої роботи. У п'ятому і шостому пункті якого записано, що «...для досягнення піднесення культури та добробуту всіх верств українського народу, треба здійснювати: улаштування й ведення шкіл: народних, середніх і вищих, господарських, промислових, торговельних; ведення різних курсів, зразкових господарств, садів та ін.» [11, с. 28; 113, с. 114-118]. «Просвіта» спонукала молодь до навчання у цих школах, заохочувала їх стипендіями. Вперше Головний Виділ «Просвіти» оголосив конкурс на шість таких стипендій у 1907 р., а до 1914 р. «Просвіта» мала вже стипендіатів на студіях хліборобства, молочарства, жіночого господарства тощо. Були це люди переважно з середньою освітою, які їхали на навчання до Західної Європи [111; 112].

«Просвіта» стала фундатором українського професійного шкільництва Галичини і запропонувала молоді, яка хотіла навчатися, професійну сільськогосподарську школу у Милуванні, професійну жіночу школу домашнього господарства в с. Угерці Винявські та Львівську торговельну професійну школу [113]. Першою у приватному українському професійному шкільництві була сільськогосподарська школа в с. Милування тодішнього Товмацького повіту на Покутті (сучасна Івано-Франківська обл.), яка закупила у митрополита А. Шептицького ділянку землі і двоповерховий будинок за 10 800 авст. кор. та в листопаді 1909 р. почала свою роботу [113].

Такої школи в Галичині ще не було ні польської, ні української. До цієї школи «Просвіта» приймала за дуже низькою оплатою селян, які хоча б закінчили народну школу. Тривалість навчання складала 6 тижнів. Учасників курсу було 30, переважно молодших селян із усієї Галичини. Цей перший курс показав, що протягом 6 тижнів занадто мало для того щоб учні набралися практичного досвіду. Тому вже в наступному 1910-1911 навчальному році наука в школі тривала 3 місяці з оплатою в 20 кор. за харчування. Учасників курсу було знову 30 [98].

Цей курс показав, що й тримісячної науки ще не вистачає, тому виникла потреба організувати навчання на п'ять зимових місяців та адаптувати школу так, щоб вона відповідала усім вимогам. Для цього товариство «Просвіта» приступило до перебудови дому на школу, яка б змогла помістити в себе 50 місць, на зразок вищих господарських шкіл Данії. Будову було розпочато навесні 1911 р., закінчено в листопаді 1912 р. Перебудова коштувала 71 320 кор. Тимчасом курси відбувалися у сусідніх містечках; один у Тисмениці, другий у Товмачі. В 1912-1913 навчальному році на п'ятимісячний курс записалося 20 учасників, а в 1913-1914 навчальному році – 34 учасники [60, с. 41-42; 107].

15 червня 1914 р. розпочався в Милуванні шеститижневий курс для гуцулів, а відтак у вересні 1914 р. мала початися однорічна наука, але війна не дозволила закінчити ані гуцульського курсу, ані відкрити однорічної

господарської школи. Під час війни школа була недійсною, а господарство знищене. Окрім сільськогосподарських курсів «Просвіта» організувала в Милуванні ще й одномісячний кооперативний курс. Навчання в школі відбувалося безкоштовно, яке фінансував власний фонд товариства «Просвіта». Школа мала велике садівниче господарство, шкільку (розсадник фруктових дерев), дослідні поля, хімічно-рільничі майстерні, метеорологічну станцію, зразкові городи, поля, організовану за найновішими технологіями пасіку. В 1911 р. «Просвіта» докупила ще одне поле, що межувало зі шкільним ґрунтом, і на ньому заклали овочеву шкільку. Напередодні Першої Світової війни було вже випродукованих і проданих 45 000 щеп. З розпродажу щеп «Просвіта» покрила частину заборгованості по перебудові школи. Крім цього Милуванні вирощували городину для збуту в Станіславові та Львові [98].

В Милуванській школі «Просвіта» створила осередок передового сільськогосподарського досвіду, навчальний заклад готував учнів до нового і прогресивного ведення господарства. Її функціонування стало новою сторінкою в історії розвитку української професійної освіти в Галичині, як перша спроба українців організувати свою національну школу підготовки українського селянства до ведення господарства на засадах світового сільськогосподарського досвіду [113]. Другою професійною школою для освіти української молоді стала Жіноча професійна школа домашнього господарства товариства «Просвіта» в Угерцях Винявських (сучасна Львівська обл.), на зразок закордонних у якій здійснювалася підготовка домашніх господинь [113]. Покійний Михайло Малецький, дідич в Угерцях Винявських, записав товариству «Просвіта» свій 354 маєток. 15 березня 1910 р. Головний Виділ вирішив заснувати в цьому маєтку господарську школу для господинь [98].

25 жовтня 1911 р. «Просвіта» вислала до сейму прохання в справі субвенції на заснування й ведення такої школи. Краєвий Виділ виділив на це 2 000 кор. щорічно. Влітку 1912 р. в с. Угерці Винявські товариство

підготувало та адаптувало все до навчання, а з 1 листопада відкрито перший курс жіночого домашнього господарства, що тривав 5 місяців. Через тісне приміщення було прийнято всього 9 дівчат з міста; із місцевих сільських дівчат приходило 5, отже разом було 14 курсанток. Школою управляла окрема Кураторія під керівництвом Богдани Дзеровичівни. Нагляд над перебудовою й улаштуванням школи та над школою загалом мав о. С. Кульчицький із с. Вошанці (сучасна Львівська обл.) [98].

Навчальний процес складався з загальноосвітнього та професійного циклів. Професійний цикл становили предмети: кравецтво, гаптування, жіночі домашні роботи, годівля домашніх тварин. Загальноосвітній цикл: українська мова і література, історія України, обчислення (рахунки), географія, хімія, каліграфія, співи [113]. Курс закінчився 27 березня 1913 р. З 5 травня по 3 липня 1913 р. було організовано 2-місячний літній курс шиття й крою та домашнього господарства за участі 21 учениці, за оплатою 20 кор. щомісячно [98].

З 15 жовтня 1913 р. по кінець березня 1914 р. було організовано другий зимовий, але вже шестимісячний курс. На курс записалися 37 дівчат, але через брак приміщення прийнято тільки всього 20. Ученицями були сільські дівчата, із закінченою народною школою, віком від 16-20 років. Навчання було безкоштовним, бралася тільки оплата за харчування – 25 кор. 2 травня 1914 р. розпочався другий двомісячний курс шиття й крою з наукою домашнього господарства. Нажаль, Перша Світова війна припинила діяльність школи в Угерцях Винявських, а господарство було повністю знищено [98].

У 1911 р. була створена торговельна школа товариства «Просвіта» у Львові. Питання про необхідність заснування такого закладу виніс на обговорення у Львові у 1908 р. професор Роман Залозецький. Тоді нарада не дала позитивного результату. Вдруге цю справу порушила господарсько-промислова комісія товариства «Просвіта» під головуванням галицького педагога, громадського діяча В. Шухевича [109].

В результаті у травні 1911 р. для ведення школи Головний Виділ скликав окрему кураторію, куди ввійшли представники українських крайових культурних і фінансових установ, а головою кураторії мав бути тогочасний голова товариства «Просвіта». Відкриття школи відбулося 5 жовтня 1911 р. Першим її директором став проф. Львівської політехніки і державної торговельної академії Р. Залозецький. Школа була коедукативною, тобто в ній навчалися разом дівчата й хлопці. Завдання школи полягало у вихованні фахових діловодів для – економічних спілок, приватних купців і підприємців [98].

Відгук про професійну торговельну школу у Львові можемо знайти в часописі «Наша школа»: «Школа має запевнити фахове образование молодіжи, котра хоче посвятити ся торговельному званю або иншим спорідненим званям,-крім того дати їй до певної міри загальне образование, а також причинити ся до піднесеня заробкованя осіб, що займають ся торгівлею» [109; 150, с. 9]. Навчання у закладі тривало два роки. Викладали виключно українською мовою [109].

До 1 класу зараховували учнів 14 років, що закінчили 3 клас середньої школи. Приймали також учнів зазначеного віку після 6 класу народної школи або 2 класу середньої на підставі вступного іспиту з української і німецької мов, математики, географії, фізики й «наук природи». До 2 класу могли вступати учні, що успішно завершили 1 клас цього закладу або подібно організованої іншої торговельної двокласової школи. Як виняток, за ухвалою учительського зібрання до 2 класу допускали інших учнів на підставі вступного іспиту, що охоплював всі предмети програми 1 класу [109; 150, с. 9-10]. Навчальний план містив обов'язкові дисципліни – українську, польську мови і кореспонденцію, купецькі рахунки, науку про торгівлю, векселя, конторські праці, бухгалтерію, діловодство, торговельну географію, товарознавство, науку про устрій держави, стенографію, каліграфію, науку про спільництво (кооперацію), а також відносно-обов'язкові – машинопис та надобов'язкові – французьку та англійську мови. У закладі були окремі

бібліотеки для учителів та учнів, збірки матеріалів з фізики, природознавства, товарознавства, географії [109; 150, с. 10-11].

Статут школи передбачав також заснування вечірніх курсів та купецької додаткової школи, яка «повинна подавати відповідну фахову науку для осіб, що зайняті торговельною практикою, а мають менше ніж 20 літ. Обіймає вона три літа і вимагає попереднього укінчення народної школи» [109; 150, с. 11]. Однак, Перша світова війна та окупація Галичини стала причиною припинення діяльності і цієї школи. Як тільки російські війська в червні 1915 р. залишили Львів, у вересні того ж року навчання знову відновилося.

З вищезазначеного можемо зробити висновки, що професійні школи товариства «Просвіта» не були чисельними, проте вони засвідчували турботу суспільних національних сил про українську молодь, бажання дати належну підготовку до практичного життя, чинили певний опір полонізаційній політиці, що здійснювалася за допомогою державного професійного шкільництва. Навчання українською мовою, позакласна виховна робота вчителів, краєзнавчі походи мали великий вплив на формування національної свідомості учнів тодішніх українських професійних шкіл Галичини.

Отже, товариство «Просвіта» в другій половині XIX – на початку XX ст., посідало чільне місце в культурно-освітньому житті населення Галичини. Організація, чи не першою, сприяла консолідації української нації, поставила на порядок денний питання культурно-освітнього зростання населення та розвитку національної самосвідомості українців. Одними з головних засобів підвищення загальноосвітнього й культурного рівнів українського населення, ліквідації неписьменності, навчання дітей українською мовою. Населення Галичини впродовж століть було позбавлене можливості писати, читати рідною мовою та видавати українську книгу. Тому просвітяни спрямували зусилля на поширення української літератури з-поміж населення, особливо на селі, де в ній відчувалася найбільша потреба. Діяльність товариства «Просвіта» була спрямована на реалізацію першочергових завдань: забезпечення рівноправності у шкільництві між

українським та польським народом у Галичині, право відкривати національні школи з українською мовою викладання в усіх селах та містах Галичини для українського населення, утворення кафедри історії України у Львівському університеті, заснування українського університету у Львові тощо [67, с. 40; 107]. В перші роки своєї діяльності «Просвіта» присвятила найбільше праці й заходів видаванню шкільних підручників для середніх шкіл, склали новий «Буквар» і «Читанки» з 2 по 4 класи, для народних шкіл – чистою народною мовою з фонетичним правописом [57, с. 40; 105].

«Просвіта» намагалася своєю педагогічною й культурно-просвітницькою діяльністю поширити освіту й культуру серед широких верств населення Галичини. Товариство організувало стаціонарні освітні заклади, створювало недільні та вечірні школи, курси для дорослих. Товариство «Просвіта» відіграло важливу роль у становленні й розвитку освітніх закладів в Галичині, зокрема у відкритті закладів освіти та підготовці педагогів, у відкритті та функціонуванні нижчих і вищих початкових шкіл, гімназій, проведенні курсів українознавства, курсів для дорослих, професійних курсів, відкриття фахових шкіл «Просвіти» таких як: професійна сільськогосподарська школа у Милуванні, Жіноча школа домашнього господарства в Угерцях Винявських та Львівську торговельну професійну школу. Перша Світова війна, та безпосередньо окупація Галичини російськими військами, стала важким випробуванням для товариства «Просвіта» та перервала їхню діяльність. До 1914 р. Товариство «Просвіта» було найважливішою масовою українською організацією в Галичині, що довгий час охоплювала майже всі ділянки національного життя, вона була «матір'ю» багатьох організацій і товариств, які згодом стали самостійними [87, с. 40; 101].

РОЗДІЛ II. ФІЛІЇ ТА ВИДАВНИЧА СПРАВА ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» В ГАЛИЧИНІ (1868-1914 рр.)

II.1. ФІЛІЇ «ПРОСВІТИ» ЯК ОСЕРЕДКИ КУЛЬТУРНО- ПРОСВІТНЬОГО РОЗВИТКУ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ

Діяльність товариства «Просвіта» від часу заснування у 1868 р. до початку Першої Світової війни регулювалася статутами 1868, 1873, 1876, 1891, 1906 рр. Головним завданням статуту 1891 р. стало поширення просвіти серед усіх верств українського населення краю. Для кристалізації організаційних форм роботи і посилення діяльності головного осередку «Просвіти» у м. Львові потрібно було відкривати нові філії і читальні товариства [27, с. 46; 97]. А тому перші читальні на власних статутах «Просвіта» почала закладати на початку 1890-х рр. Згідно з новим статутом, автором якого був О. Колесса, читальні «Просвіти» за допомогою керівного осередку у м. Львові та філій на місцях мали створювати рільничо-господарські і промислово-торговельні спілки, ощадні і позичкові товариства, шпихліри (зерносховища) та крамниці, влаштовувати відкриті лекції, вечорниці, організувати господарські і промислові виставки, навчати правильному веденню сільськогосподарських робіт, відкривати господарські і промислові школи. Координуючим центром діяльності низки осередків «Просвіти» на місцях були філії, які розташовувались у повітових містах. Їм підпорядковувалася робота читалень товариства, які зосереджувались по селах і містечках краю. 24 січня 1894 р. керівництвом культурно-просвітницького товариства був прийнятий перший устав (статут) для читалень «Просвіти» [26, с. 40; 27].

З 1896 р. головний осередок «Просвіти» у м. Львові запровадив люстрацію читалень, яку здійснював член керівного ядра товариства. В його обов'язки входили: перевірка стану читалень і сільських господарств; читання лекцій на господарську тематику тощо. У 1908 р. головним осередком «Просвіти» у м. Львові підготовлені збірник правил (регулямін) та

інструкція щодо діяльності філій товариства. Керівний осередок філії, передусім його голова, є керманичем читалень «Просвіти» у своїй окрузі. У свою чергу, читальні товариства повинні бути вогнищем праці для просвіщення народних мас. Для організації і регулювання такої роботи мають створювати спеціальні читальні комісії. Провідники читальної роботи по селах краю зобов'язані звертати увагу на такі ділянки праці: загальнопросвітню, економічно-господарську і суспільно-правничу [58].

В організації «Просвіти» філії були створені раніше, ніж читальні. Перший статут товариства «Просвіта» з 1868 р. не дозволяв «Просвіті» заснувати філії. Другий статут із 1870 р. дозволяв повітові збори. Повітовий збір (тобто збір членів «Просвіти» в повіті) мав радити, як досягнути цілі товариства в повіті, а вибраний збором повітовий виділ мав збирати податки від членів товариства та пересилати їх Виділу у Львові, а також займатися розпродажем книжок, виданих «Просвітою», уряджати в повіті звіти, засновувати книгозбірні й читальні. Але до 1875 р. не вдалося заснувати ні одної філії, хоч заходи були зроблені в Тернополі, Коломиї, Перемишлі, Кракові [72, с. 25-37].

Перша філія була заснована в Бортниках 2 лютого 1875 р. Маркилом Желехівським. На зборах крім місцевих селян з'явилося ще 26 представників із 12 навколишніх громад. Між зібраними переважали селяни, з інтелігенції було 4 учителів і 2 священників. Як делегати Головного Виділу приїхали на Збір філії члени Головного Виділу проф. А. Вахнянин, проф. О. Партицький і д-р В. Ганкевич. Ця філія спочатку дуже гарно розвивалася. Першими членами філії були селяни, котрі брали участь у Загальному зборі товариства, який відбувся у Львові 15 червня 1876 р. На цей з'їзд прибуло 7 селян із околиці Бортник, вони забирали голос і між іншим ставили до Виділу вимогу, щоби він видав громадський закон [72, с. 25-37].

Із заснування філії «Просвіти» в Бортниках розпочався новий період у поширенні організаційної сітки «Просвіти». З кожним роком відкривалися в Галичині нові філії. Слідом за Бортниками філії відкривалися у повітових

містах: Тернопіль, Коломия, Станіславів, Золочів, а згодом і в більшості містах Галичини. Однак, характер філій змінився зі зміною статуту в 1891 р., коли «Просвіта» почала закладати читальні на власних статутах. Тоді філіям по повітових містах і містечках припала роль заступати Матірне центральне товариство й бути посередницями між читальнями і Головним Виділом. Зі зміною статуту «Просвіти» у 1912 р., значення філій ще більше зросло, оскільки Головний Виділ передав філіям багато справ та своїх прав, і філії «Просвіти» стали справжніми самостійними повітовими просвітними організаціями. Як і де відкривалися філії товариства «Просвіта», показано в хронологічній таблиці, складеній за роками існування [57, с. 40; 107].

Отже, напередодні Першої світової війни загалом було засновано, не враховуючи першої філії в с. Бортниках, було засновано станом на 1880 р. 77 філій у 49 повітових містах й у 26 містечках Галичини та у двох повітових містах лемків – Ясло й Новий Санч [48, с. 26; 104].

Кожна з філій мала у своїй опіці певну кількість читалень «Просвіти». З огляду на те філії це надзвичайно важливий посередник в освітній організації. Через воєнні події діяльність передвоєнних філій від 1914 р. була перервана, і хоча деякі з них у 1917 і 1918 рр. відновилися, то внаслідок польсько-української війни (1918-1919 рр.) їх робота була припинена [98]. Важливим показником консолідації галицьких українців була наявність культурних осередків в краю – читалень, які існували ще за кілька десятків років до створення товариства «Просвіта» [57, с. 40; 107].

Читальні з'явилися в Галичині у 1848 р. при церковних братствах, як окремі товариства. Перша така читальня постала в 1848 р. в Коломиї не лише для інтелігенції, а далі й для міщан. У Львові перша читальня постала в духовній семінарії в 1849/50 шкільному навчальному році. Її заснували два вихованці Василь Ковальський і Данилович, на зразок читалень у духовних семінаріях у Відні, де Ковальський був на чеських студіях у Празі, де він був 1848 р. на слов'янському з'їзді як представник галицьких українців і приглянувся чеським студентським читальням. На «Соборі руських учених»

у 1848 р. Микола Синовідський виголошував доповідь про заснування читалень у краю, подаючи при тому вказівки, як це робити. Заклик Синовідського не лишився без відгону, бо священники заснують читальні по селах, найчастіше при церковному братстві. І коли в 1868 р. засновано товариство «Просвіта», то читальні в краї були вже і деякі навіть гарно розвивалися. Читальні поставали на основі закону з 1867 р. про товариства. Це були місцеві товариства на окремих статутах і не були пов'язані з собою. Згодом ті читальні, пізніше відомі під назвою «Руська читальня», почали вступати в члени «Просвіти». Перша читальня вступила в члени товариства «Просвіта» в Денисові на Тернопільщині в 1874 р. [98].

Читальні

Читальні «Просвіти» засновувалися на основі другого статуту виданого Першим Виділом товариства. В другій половині XIX ст. діячі «Просвіти» добре розуміли, що тільки тоді просвіта між населенням Галичини може утвердитися, коли в кожному селі буде просвітній осередок – читальня. На початку XX ст. більшість читалень почали відкривати свої власні дома [98]. Щоб приєднати до товариства читальні, Виділ вирішив нагороджувати кожна читальню, що вступить у члени «Просвіти» своїми книгами. Першою з них була читальня у Стронятині біля Куликова (тепер Львівська обл.).

Під впливом внеску члена Виділу «Просвіти» Олександра Огоновського на Зборі товариства в 1873 р., «щоби новий виділ старався закладати читальні для народу по селах і містечках». У 1874 р. із закликом до селян у своїй книзі-читанці «Ластівка» відгукнувся Головний Виділ «Просвіти», з метою заснування читалень в селах, обіцяючи їм свої видання за половину ціни. У 1876 р. Виділ постановив, що обдарує лише ту читальню своїми книгами, яка вступить у члени «Просвіти». Цього дотримувалася «Просвіта» аж до 1891 р. коли почала засновувати свої власні читальні. На той період часу читальні були незалежними товариствами і «Просвіта» була тільки їх опікункою та добродійкою [59, с. 45; 108].

Від 1880 р. «Просвіта» друкувала статuti для самостійних читалень і висилала їх за бажанням безкоштовно. Одночасно старалася «Просвіта» взяти таку читальню під свій ідейний вплив. Наприклад під свою опіку товариство взяло: 1891 р. – 18 нових заснованих читалень, 1882 р. – 36, 1883 р. – 42, 1884 р. – 132, 1885 р. – 94. Приблизно ж у такій кількості в члени «Просвіти» читальні вступали до 1891 р. Кількість читалень, що вступили в члени «Просвіти» була мінливою. Часто читальні через зміну місцевих впливів, до прикладу, коли до села приходив москвофіл, переходили від «Просвіти» до «Товариства імені Михайла Качковського» або найчастіше навпаки. Щоб запобігти такій мінливості читалень, Загальні збори товариства вирішили з 1890 р. організувати читальні при «Просвіті» та на основі її статутів, щоб вони були в організації «Просвіти» під впливом і контролем Головного Виділу у Львові чи його філій [67, с. 42; 109].

Речником такої зміни організації читалень був член Головного Виділу Кость Левицький, котрий виробив цей новий статут. Головний Виділ наділив свої читальні широкими правами, щоб вони були не тільки читальнями, де можна було б читати часописи й книжки, давати театральні вистави, але щоб читальні могли ще й мати свої ощадні каси, крамниці, вести рільничо-господарські, промислові спілки й шпихлірі [98, с. 40; 100].

Такі самоуправні читальні «Просвіти», які товариство почало засновувати в Галичині від 1891 р. змінили з одного боку основну діяльність «Просвіти», а з іншого надали селам і містечкам інший вигляд. Характер читалень «Просвіти» від того часу лишився незмінний. Точна кількість самостійних читалень в Галичині до 1890 р. невідома, оскільки не має детальної інформації про них (приблизно кілька сотень). Зростання чисельності читалень «Просвіти» можна прослідкувати на основі статистичних даних. Якщо в 1891 р. було засновано 5 читалень, то в 1901 р. їх вже нараховувалося 120 (загалом було 1044). На початок Першої світової війни, яка перервала розвиток читалень їх уже налічувалося 2 869, а засновано – 220 [98].

Отже, філії та читальні, створені в системі «Просвіти» були важливим чинником консолідації галицьких українців. Практична робота місцевих осередків товариства висвітлювалася в тогочасній українській газетній періодиці Галичини та збережена у архівних матеріалах. На місцях важливим елементом піднесення національної самосвідомості українців було створення драматичних гуртків, оркестрів, бібліотек, крамниць читалень, які стали не тільки центрами культурно-просвітницького та економічного життя, але й були осередками піднесення інтелектуального рівня населення Галичини, де ініціаторами створення таких осередків «Просвіти» стали місцеві греко-католицькі священники, вчителі, селяни [56, с. 44; 106].

II. 2. РОЗВИТОК ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ТОВАРИСТВА

Маючи за найважливішу ціль поширення просвіти між народом, товариство від самого початку свого існування старалося розвинути якнайширшу видавничу діяльність, оскільки видання книжок і газет, це найкращий спосіб поширення просвіти. Приступаючи до видавничої діяльності, «Просвіті» спочатку довелося вирішити справу правопису, який мав би бути уживаним в її виданнях селяни [57, с. 48; 108].

Видання книг для народу вказано в статуті товариства «Просвіта». Перший її статут з 1868 р. постановляв, що «ціллю Товариства є видання популярних книг у всіх галузях науки, відповідних поняттям народу і його потребам». Приступаючи до видання книг, Перший Виділ повинен був очевидно задуматися не тільки над змістом, але й над тим, яка мова й правопис мають бути в книгах. На той час це було не практичне питання. Мову вирішив уже перший Загальний збір новозаснованого товариства, який по дискусії ухвалив, що книги «Просвіти» мають видаватися чистою народною українською мовою, без якихось польських чи російських або церковнослов'янських домішок; простим стилем, доступним і зрозумілим для людей, які книжок ніколи не читали та для молоді – щоб заохотити до читання селяни [39, с. 46; 107].

Справу правопису мусив вирішити Виділ. Це було засадницьким і на ті часи не легким питанням: чи писати вживаним тоді в Галичині в школі, у пресі, видавництвах етимологічним правописом, непридатним для української мови, чи піти слідами «Руської Трійці» та письменників із Наддніпрянської України і вживати фонетичний правопис. Всі члени «Просвіти» були згодні щодо того, що найкраще підходить фонетичний правопис і самі вже такий правопис практично використовували. Виділ вирішив у внутрішньому діловодстві вживати фонетичний правопис, а книги для народу видавати етимологічним правописом доти, доки він не стане обов'язковим в школі. Щодо наукових творів, то вирішено було видавати їх таким правописом, яким хоче автор. І хоч у 1893 р. ухвалою сейму за старанням українських народовецьких послів введено в галицькі школи фонетичний правопис, то «Просвіта» з конкуренції з «Організацією ім. Качковського» видавала свої книги все ще етимологією аж до 1898 р. 1 лютого 1899 р. Надзвичайний Загальний збір вирішив, що нема вже потреби боятися конкуренції, що «народ уже досить освідомлений, щоби через правопис відкидати книги «Просвіти»» й у виданнях було введено фонетичний правопис. Однак, це відбилося на зростанні членів «Просвіти», що показово висвітлює звіт за 1899 р., оскільки в 1897 р. до «Просвіти» вступило 1333 нових членів, в 1898 р. – 1137, в 1899 р. – 944 [98].

В перші роки своєї видавничої діяльності «Просвіта» присвятила найбільше праці й заходів виданню шкільних підручників для середніх шкіл. Саме у 1867/68 р. українці добилися української гімназії у Львові, що була першою середньою українською школою взагалі. Перемінено її з найстаршої у Львові, академічної гімназії, в якій мова навчання була німецька. Однак, українську мову навчання заведено лиш у 4 нижчих класах, а у вищих польську мову, бо і так нема жодних українських книжок, до того й українська мова ще невироблена, щоби вчити нею у вищих класах. І справді не було ані одної української книги для середніх шкіл, не було виробленої української термінології до навчання різних предметів, як математики,

фізики, природи, хімії, географії, граматики тощо. За цю роботу взялася «Просвіта». Виділ її скликав анкету, вибрав окремі комітети знавців, що мали зайнятися укладом української термінології та упорядкуванням оригінальних чи перекладанням із чужої мови шкільних підручників. Було зроблено до деяких предметів переклади, які товариство випустило літографським способом; вилітографовано також і праці деяких професорів, щоб лиш як найскоріше дати в руки учнів потрібну українську книгу селяни [56, с. 43].

У 1870 р. Виділ випустив відозву до фахівців, щоб зайнялися написанням шкільних підручників, і щоб присилали їх до «Просвіти», а Виділ мав оплатити їхні праці. Поклик цей знайшов відголоси [96]. Приходили рукописи підручників. Навіть із Наддніпрянщини письменники відправляли свої праці, оскільки хотіли допомогти братам галичанам. Член Виділу «Просвіти», директор академічної гімназії о. Василь Ільницький, що був членом Шкільної Краєвої Ради, постарався про те, щоб справу видання українських шкільних підручників віддати «Просвіті», а Юліан Лаврінський подбав у Краєвому Виділі про допомогу на це з краєвих фондів [98]. У 1871 р. й австрійське міністерство освіти вирішило допомогти «Просвіті», взявши на себе оплату авторів тих підручників, що їх «Просвіта» признає за відповідні до друку й їх видрукує. За період 1871-1876 рр. «Просвіта» видала 17 шкільних підручників для української гімназії в 12 300 примірників. Це були перші українські книги для середніх шкіл. У 1876 р. перейшов друк шкільних підручників на, так званий, «Краєвий фонд», при Шкільній Краєвій Раді, хоч «Просвіта» добре й справно вив'язувалася з того завдання та мала в рукописах багато вже готових нових підручників для вищих класів української гімназії [98]. У складанні номенклатури відповідних українських висловів, підручників та їх укладі заслужили найбільше ці члени Виділу: Ом. Огоновський, А. Вахнянин, Юл. Романчук, В. Ільницький, Ом. Партицький, Юл. Целевич, а поза Виділу: Ол. Барвінський, М. Полянський, О. Савицький, П. Дуткевич, Павло Свенціцький (Свій), О. Торонський, І. Верхратський та ін. Правда, невелике то число 17

підручників, але це був перелом, тяжкий початок, що мав величезне, епохальне значення не лиш в історії «Просвіти» та українського шкільництва, але й в історії українського культурного розвитку загалом, коли зважиться, чим були для всієї України українські школи в Галичині [41]. Розуміли це вже й тодішні діячі та свідомі вартости своєї праці. На Загальних зборах «Просвіти» в 1879 р. сказав В. Барвінський між іншим таке: «Одним із найтяжчих, але й найважливіших здобутків нашої народньої боротьби за існування, було здобуття одної української гімназії [86]. Це було перше дійсне признання засади, що й наша мова має право панувати в усіх школах на Україні. Але це була лише засада, право. Треба було це признане право здійснити власними руками, постаратися про шкільні книжки. І зроблено тоту велику, тяжку роботу, при котрій треба було майже все щойно створити. Це діло – то один із найбільших наших народніх подвигів. Було це створення українського шкільництва, це було, так сказати б, – цивільні хрестини українського народу в новій добі. Ми ще не можемо собі нині здати справи з ваги цього факту. Але історія запише його з таким натиском, я свого часу охрещення Руси» [98]. Однак, члени «Просвіти» не обмежилися на цьому. Вони звернули свою увагу й на книги для народних шкіл, склали новий «Буквар» і Читанки від 2 по 4 класи, для народних шкіл, очевидно також чистою народною мовою [98].

Популярні й членські книги

Поміж шкільних книжок «Просвіта» видавала також і популярні книги для народу. Видання цих книжок доставляло Виділам багато клопоту, тому, що не було людей, які б вміли доступно писати популярні книги для народу. Тому ніхто з членів перших Виділів не хотів брати на себе редакції таких видань. Перший за цю роботу взявся професор учительської семінарії Омелян Партицький, якого вважали найкращим популяризатором [98, с. 101]. У квітні 1869 р. він склав відозву до українських письменників, щоб писали популярні книги і статті для народу й прислали їх до «Просвіти». Сам же О. Партицький склав першу книгу – «Читаночку для сільських людей», яку

назвав «Зорею». Виділ видрукував її накладом у 2000 примірників в кінці квітня 1869 р., а ціну установив таку, щоб за наклад вернулися лиш видатки. Книга коштувала всього 5 крейцерів, була надрукована етимологічним правописом – великими кириличними літерами, оскільки люди по селах, що досі мали в руках церковні книги, були до кирилиці призвичаєні. Гроші на видання цієї першої книжки дав купець Михайло Димет та учні-українці тернопільської гімназії, що за покликом проф. О. Барвінського зібрали на це 10 ринських [52, с. 103].

Книга мала цікавий і різноманітний зміст: статті, оповідання та байки різних авторів, а під кінець «всячина» та «лікарський порадинок». «Зоря», як видання, загалом населенню краю сподобалася. Похвалив її і найбільший тоді в Галичині популяризатор о. Іван Наумович, що, прочитавши «Зорю», написав листа до «Просвіти», де писав: «З сердечною радістю повитав я перший плід Вашого Товариства «Просвіта». Ще в 1850 р., будучи в духовнім семінарі, був я переконаний, що ми образуємо вищі верстви нашого народу, а не даючи ніякого духового корму сільському народові, будемо усе безсильними і вороги нас задавлять, як то справді видимо на ділі. Якби ми через тих 20 літ свободи були ужили всіх наших сил на такі популярні видання, як «Зоря», ми стояли би нині далеко вище і почуття національне перейшло би уже ввесь наш народ». Під кінець додає, що «дітворя прийняла «Зорю» з неймовірним одушевленням», і що в цілیم селі знають зміст «Зорі». Та найкращим доказом, як книга подобалася й була на часі, свідчить те, що за два тижні наклад розійшовся [86, с. 46-56].

Заохочений таким успіхом, Головний Виділ видрукував другу книгу «Що нас губить, а що нам допомогти може?» у якій велася мова про пияцтво, про братства тверезості, громадські каси, шпихлірі тощо, яку написав о. С. Качала, далі «Катехизм для дітей» о. К. Селецького, потім «Народній Календар» під ред. О. Партицького, наклад якого вже налічував 3 000-4.000 примірників. У 1870 р. О. Партицький склав наступні частини «Зорі» – 2, 3, і 4. У 1871 р. редакцію книжок «Просвіти» вів Володимир Шашкевич, син

Маркіяна, а в 1872 р. Виділ «Просвіти» на спілку з Виділом товариства «Бесіда», котре потребувало п'єс для українського театру, направив на редактора своїх видавництв буковинського поета Осипа-Юрія Федьковича. Однак, він вів редакцію видань «Просвіти» всього рік, друкуючи свої вірші, пісні й оповідання. Найкращі та найпопулярніші з них – оповідання «Село Фармазони», «Красна і правдива повість для розумних господарів». Ті книги були дуже гарно й доступно написані, розходилися скоро і майже всі вийшли подвійним або потрійним накладом [98].

Поширення власних книг було проблематичним для перших Виділів «Просвіти», оскільки треба було їх продавати, а своєї книгарні «Просвіта» не мала. Весь тягар розповсюдження преси залежав від доброї волі членів товариства, що брали книжки в розпродаж, і так званих агентів товариства, тобто людей доброї волі в краю, які поширювали просвітні видання. Продавали книги «Просвіти» також і крамарі по ярмарках [67, с. 56-69].

У 1872 р. через австрійське управління «Просвіта» внесла прохання до російського міністерства закордонних справ, щоби дозволило йти виданням, «Просвіти» на Наддніпрянщину. Однак, російське міністерство відмовило. Значну кількість книжок «Просвіта» роздавала задарма до шпиталів, в'язниць, церковних братств та читалень, що вступали в члени «Просвіти».

Зміна поширення видань «Просвіти» наступила з укладенням статуту 1876 р. З січня 1877 р. кожен член «Просвіти» почав за власний кошт – 4 корони (селяни і міщани – 2 корони, у якості річного членського внеску) відправляти книги безпосередньо з товариства поштою до дому. Таким чином, поширення видань «Просвіти» налагодилося. Книги, видані товариством, надходили до своїх читачів навіть у найдальші закутки краю. Так було аж до 1914 р. Авторами книжок були тямущі українці, а редакцію вів сам Головний Виділ через свого референта-редактора, яким були І. Франко та К. Студинський. Пізніше Головний Виділ повернувся знову до платних видань, в яких редакторами були призначені Я. Весоловський, Г. Хоткевич, Ю. Балицький [96, с. 301-306; 97, с. 390-403; 98; 99, с. 28-33].

Динаміку зростання і розвитку видавничої діяльності популярних членських книг «Просвіти» протягом 50-ти років від 1869 до 1918 р. можна прослідкувати наступним чином: за 50 років існування «Просвіта» видала 348 популярних книжок накладом у 2 941 115 примірників, з чого на членські книги від 1877 до 1914 рр. припадає 305 книг накладом у 2 551 265 примірників. Якщо поділити 50 років на 5 десятиліть, то вийдуть такі числа: протягом 1869-1878 рр. «Просвіта» видала 50 популярних книг накладом у 447 660 примірників; з 1879-1888 рр. – 64 накладом у 265 255 примірників; 1889-1898 рр. – 110 накладом у 679 200 примірників; 1899-1908 рр. – 84 накладом у 933 000 примірників; 1909-1918 рр. – 40 накладом у 616 000 примірників. Якщо поділити 348 книг на окремі групи, відповідно до змісту, то побачимо: 88 оповідань, 52 книги історично-географічного змісту, 41 збірка різноманітного змісту, 36 господарського змісту, 41 календар, 28 природничого й лікарського змісту, 22 правничого змісту, 20 життєписів славних людей, 11 релігійно-морального змісту, 6 про торговельні та промислові справи, 3 воєнного змісту. Щодо зовнішнього вигляду книг, то «Просвіта» дбала про їх гарний вигляд, давала їм зображення із символом «Просвіти» сталий формат 16°, прикрашала їх часто-густо ілюстраціями, переважно у повоєнних виданнях [98; 99, с. 28-33].

Календарі

Дуже багато уваги присвячувало товариство своїм календарям, які видавало майже кожного року починаючи з 1870 р., за винятком років 1871, 1883-1889 і 1919 р. [98].

Перший календар «Просвіти» було ухвалено видати з 1869 р. на 1870 р., який складався з таких частин: «часть лікарську, уладжену через п. Романчука; часть господарську через О. Партицького; дальше історичній образень «Битва Полтавська» наконець Устав дотично почть, желізниць, о належностяхъ и т.д. Сушкевича, уложеня части балетристичной и забавной препоручено П. Партицькому и передано томужь конечну редакцию календаря» [10, арк. 11-12]. «Просвіта» не була першою у започаткуванні

видання календарів. Ще у 1864 р. періодичний випуск календарів розпочав Ставропігійський Інститут у Львові, який називався «Временникъ Ставропігійского Інститута съ Месяцесловом» [11, с. 923], був зразком для видання календарів «Просвіти». Він складався із таких частин: «а) всесвітня літопись; б) «русская» літопись; в) церковне числення; г) про затьміння сонця і місяця; е) «місяцеслов» з жидівським календарем; є) родословіє австрійського пануючого двору; ж) стемпелева табеля і постова тарифа; з) виділ Ставропігійського Інституту; и) устав церковний; відтак літературна часть, обявлення, анонси» [11, с. 923].

Перший календар «Просвіти» не зміг витримати конкуренції з «Временникомъ», тому не дивно, що вартість календаря із 35 корон знижено. На засіданні Виділу «Просвіти» 17 липня 1870 р., К. Сушкевич озвучив таку ухвалу, що «...календаря народного на рокъ 1870, виданого товариствомъ: подь 1000 примірниківъ лежить на складі именно для того що календаръ за пізно на світъ появил ся, однакъ кошта вернули ся, и «Просвіта» страти не має, кількадесять роздано межи біднійшу молодіжь безплатно. Оставшія примірники рішено продавати до 1 вересня с.р. по зниженій ціні 10 кр., а відтакъ виймити часть белетрестично (лікарську і господарську), дати до того окремі складки и продавати яко книжочку (читанку) по 5 кр. ав.» [10, арк. 25].

На думку М. Лозинського: «дана ухвала Головного Виділу товариства щодо видання народного популярного календаря за низькою ціною щорічно, незважаючи на усі фінансові негаразди, продовжувалася. У 1871 р. календаря не було видано, хоча й призначено редактором О. Партицького. Жодних доказів цьому не знаходимо ні у протоколах засідань Головного виділу, ні у звітах з діяльності «Просвіти». Виданням календаря у 1872 р. Головний Виділ зайнявся вчасно, це питання розглядалося на його засіданні від 8 березня 1871 р., «календар для сільського люду та интелегенції, повинен бути видрукований в Вересни великого об'єму 3-4 аркуші» [10, арк. 47]. Ціна календаря становила 35 корон, однак її знижено до 20 корон, тому його

видання було для товариства збитковим, тим не менше, календар видавали. За один аркуш, який коштував «23 золотих, авторам Ф. Заревичові, В. Барвінському і іншим заплачено по 12 золотих, редакторові Ю. Целевичові – 50» [10, арк. 47]. Незважаючи на збитковість і низьку якість перших календарів, «Просвіта» все ж таки їх видавала з тим, щоб «...дати своїм членам свій календар, якщо не хотілося допустити до того, щоби члени «Просвіти» купували з конечности календарі інших видань, які вже тоді зачали появлятися...» [3, с. 203-204]. Особливо цікавою у цьому виданні календаря була стаття Ю. Целевича «Гетьман Полуботок», у якій розповідалося про славного козацького ватажка, боротьбу козацтва проти ворогів. Тим не менше, у цілому цей календар також ще не зміг витримати конкуренції з іншими календарями, які видавалися у Галичині [14, с. 112]. До речі, у 1873 р. І. Наумович видав «Місяцесловь-руській народний», який виходив у Коломиї. Під його редакцією у 1877 р. вийшло два календарі, один з яких призначався для селянства і друкував публікації на господарську тематику, інший – для інтелігенції [54, с. 112]. Насправді, у перших календарях «Просвіти» було доволі складно подати матеріал, цікавий як для селянства, так й інтелігенції, тому що його видання виступало «...необходимим подручником інформаційним, щоби сею публікацією могь хоснуватись заровно селянинь и міщанинь, учитель, урядник и священник» [12, с. 1]. Редактор мав так редагувати календар, щоб «...був відповідний для народа – щоби містив там такі статті котріб селянству подавали ся, що єму знати потрібно» [13, арк. 6].

Календарі «Просвіти», як і інші популярні видання, знаходили масового читача серед українського населення Галичини [14, с. 112]. Видавати два окремих календарі для селян та інтелігенції товариство не наважувалося, мабуть з огляду на те, що будуть проблеми з їх поширенням. Хоча календарі розповсюджувалися за рахунок сплаченого щомісячного членського внеску [14, с. 116]. Як зазначалося у «Звіті з діяльності Головного Відділу товариства «Просвіта» за час від 1 січня до 31 грудня

1913 р..», що «...приєднання членів Товариства при помочи календаря і книжок є що найменше анахронізмом» [14, с. 112]. У зв'язку з тим, що «Просвіта» не наважувалася видавати два календарі одночасно, від їх редагування відмовився В. Лукич [24, с. 112].

С. Перський у своїй праці «Популярна історія Товариства «Просвіта» у Львові» зауважував, що «у календарі, виданому на 1881 р., подано церковний устав, що було досить важливим аспектом, тому що календарем зацікавилася й духовенство, що в свою чергу збільшувало кількість читачів, видання стало своєрідним літературним альманахом [40, с. 26]. З календаря на 1881 р. зроблено передруки й видано такі літературні збірники, як «Квітка», «Рідний зільник», «Левада», «Рідна стріха». Крім того, у ньому уведено «пам'ятний календар народний руський», у якому зустрічаємо такі пам'ятні дати, як: святкування ювілею визначного поета і громадського діяча Т.Г. Шевченка, провідного східно-галицького патріота С. Качали, матеріали про скасування панщини тощо» [68; 69, с. 28-33; 98].

Л. Шологон у своїй статті зазначає наступне: «Періодичні видання товариства «Просвіта» як джерело з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Літературно-ідейна цінність календаря поєднувалася із розвитком національно-культурного руху [14, с. 112]. «У тому ж таки календарі вміщено портрет Т. Шевченка, його вірш «Учітеся!», цитату із поезії «В своїй хаті, своя правда і сила і воля», що сприяло поширенню творів Кобзаря на галицькій землі, пропагуванню його ідей» [15, с. 1-2]. Авторка зазначала, що «В. Лукич намагався зробити календар «Просвіти» популярним серед широкого загалу, тому вводив певні новації, що, звичайно, не усі сприймали позитивно» [34, с. 112]. «Зокрема, він поділяв редаговані ним календарі на три категорії: до першої він відносив ті календарі, які відредаговано у Болехові (1881-1886 рр.), і у них за змістом переважали передруки; до другої – належали календарі, які відредаговано у Станиславові (1891-1894 рр.), у них містилися додатки, такі, як: «Смішне»; до третьої категорії належали календарі,

відредаговані у Львові (1916-1918 рр.)» [2, с. 48]. «Ним, у календарях, які видавалися упродовж 1881-1883 рр., змінено імена святих і назви релігійних свят із церковнослов'янської мови на українську, що викликало масу нарікань та незадоволень серед вищого греко-католицького духовенства. На засіданні Головного віділу від 15 березня 1884 р. ухвалено «П. Лукачеви зладження календаря «Просвіти» на рік 1885 з тою увагою, щоби імена Святих були напечатані цілком по церковному і щоби в руску літопись ввійшла дата смерти Григорія Яхимовича»» [10, арк. 56]. «Редакційна колегія, очолювана В. Лукичем, намагалася проводити певні соціологічні опитування українського населення з метою якомога кращого відображення тих тем, які його цікавили. У 1882 р. з метою поліпшення змісту популярних видань проведено таке опитування» [16, с. 8] «і складено програму завдяки діяльності комісії у складі О. Барвінського, А. Вахнянина, Є. Олесницького» [64, с. 112]. Л. Шологол зазначала, що «згідно із програмного «Плану видань» щомісячні видання поділялися на 8 категорій, одна із яких включала й видання календаря, що дало можливість товариству не тільки підняти на значно вищій щабель видання популярного змісту, але й збагатити та систематизувати видавництво із урахуванням економічних, соціальних та культурних потреб широкого загалу українства» [16, с. 8; 119, с. 32-36].

«Незважаючи на реорганізацію популярних видань товариства, розсилання їх членам «Просвіти» за сплачений членський внесок, це все ж таки стримувало вільний вибір книг, тому що як малограмотне, так і освічене українство отримувало одні й ті ж популярні видання, без врахування потреб і запитів читачів» [14, с. 112]. С. Перський зазначав, що «з 1887 по 1890 рр. редактором календарів був К. Паньківський, котрий дотримувався у виданнях зразків, започаткованих В. Лукичем, додаючи при цьому популярні розділи на господарську тематику» [54, с. 125]. І. Франко так описував появу календаря на 1887 р.: «Календар тов[ариства] «Просвіти» на рік 1887 вийшов уже в друкарні Тов[ариства] ім. Шевченка в об'ємі 17 аркушів з ілюстраціями. Крім календарської і інформаційної частини, містить він типик,

обширну часть господарську і часть белетристичну в об'ємі 5 аркушів [89, с. 12]. Ся часть містить між иншим поезії Руданського, Н. Устияновича, Н. Шрама, Могильницького і Федьковича, повість І. Нечуя «Два приятелі» (з київського збірника «Луна»), Д. Лепкого «Чари», Селецького «В читальні», студію Коломийчука «Громадські порядки на Україні», промову д-ра О. Огоновського на вечерку Шевченка у Львові сього року, статтю «В XXV роковини літературної діяльности О. Федьковича», в кінці життєписи: єп[ископа] Пелеша, Ст. Руданського, А. Могильницького, Н. Устияновича, О. Федьковича і Н. Шрама (Гр. Воробкевича). До всіх сих біографій долучені й портрети» [1, с. 272]. «У календарі на 1888 р. надруковано «Провідник по Львові» з адресами усіх українських товариств та інституцій, часописів, адвокатів, лікарів, архітекторів, художників [64, с. 12]. На той час це перший у Галичині «путівник» такого змісту, у якому подавалися дані про українські товариства, їх склад, осіб тощо [14, с. 112]. Календарі, видані К. Паньківським, не втратили своєї історико-культурної цінності і в сучасних умовах, тому що важливе місце редактор відводив поданню різних статистичних даних щодо стану шкіл Галичини, відсотковому обчисленню населення, кількісному відношенню українського населення до польського, єврейського тощо [34, с. 12]. Вважається, що особливою цінною була публікація «Дещо про вибори», у якій пояснюється значення виборів для українського населення Галичини, про обов'язки виборців, їх національну гідність та честь [14, с. 11-12]. У літературній частині друкувалися твори С. Руданського, Ю. Федьковича, М. Старицького, К. Устияновича, У. Кравченко, вміщено біографію першого українського єпископа у Станиславові, активного члена «Просвіти» Ю. Пелеша» [119, с. 32-36].

Таким чином, календар товариства «Просвіта» став «...тим ударним тараном, що промощував дорогу до забитих темнотою безпросвіття селянських курних хат» [3, с. 207], виконуючи першочергове завдання «просвітою будити наш український нарід до горожанської самосвідомости, помагати йому до дальшого духовного і піддержати патріотичне почуття, –

уважаючи на рід підставою нашої сили» [17, с. 259]. У 1895 р. редакторами календаря були П. Огоновський і К. Левицький [74, с. 112]. М. Лозинський зазначав, що: «У календарі були цікаві статті про участь українців у крайовій виставці, яка проходила у Львові, подавалася інформація про українську пресу та інші матеріали. Редакторам календарів, виданих «Просвітою» у наступних роках до 1906 р., були О. Борковський, І. Франко, К. Студинський, В. Білецький. Цей період у виданні календарів характеризується різноманітністю матеріалу, який стосується передусім поданням інформації про створення крамниць при читальнях, кас, молочарень, шпихлірів, пропаганді різних штучних мінеральних добрив, які давали змогу збільшувати врожайність тощо» [25, с. 112]. «Матеріали, які друкувалися на сторінках календарів, обговорювалися на засіданнях видавничої комісії, участь у діяльності якої, крім членів Головного віділу, брали такі визначні діячі українського суспільно-політичного і національно-культурного руху, як М. Грушевський, Є. Олесницький, Л. Кульчицький, А. Чайковський, З. Скварко, К. Малицька, В. Шухевич, І. Франко, М. Возняк, В. Дорошенко, І. Крип'якевич, В. Радзикович, І. Раковський, Ю. та Ф. Федорців» [18, арк. 4-15]. М. Лозинський також підкреслює, що: «Календарі, які видавалися упродовж 1903-1905 рр. називалися «Товариш» ілюстрований календар товариства «Просвіта», виходили за рахунок коштів приватних осіб і нагадували польський календар «Przyjaciel Zolnierza»» [84, с. 112]. До речі, упродовж 1903-1905 рр. видано 27 тис. примірників «Товариша». У них друкувалися матеріали про хід англо-бурської, пізніше, російсько-японської війни у рубриці «Зі світа» [20, с. 237].

Календар користувався популярністю серед читачів, про що свідчить попит на видання, а також «...численні письменні та усні слова признання, яких діждав ся перший річник «Товариша», були для нас доказом, що публіка наша зрозуміла добре і оцінила по справедливості наше видавництво» [19, с. 236]. С. Перський зазначає: «Особливо важливим періодом у виданні календарів «Просвіти» був 1908 р. Саме на цей рік

припадав ювілей, присвячений 40-й річниці заснування товариства [14, с. 112]. Календар видано збільшеним форматом у загальній кількості 15 000 примірників, кожен із яких видрукувано на 252 аркушах з 31 ілюстрацією. До цього часу жодне українське товариство або інституція такого календаря ще не видавали [78, с. 172]. Календар складався із чотирьох частин: «часть календарська, часть інформаційна, часть літературна, оголошення і список ілюстрацій» [84, с. 112].

С. Перський стверджує, що: «У 1909-1914 рр. редагував календарі товариства Ю. Балицький, який теж намагався подавати у них різноманітний матеріал, насичений ілюстраціями, детальними описами сільськогосподарських знарядь, техніки тощо» [14, с. 112]. Загалом, за на основі праць М. Лозинського та С. Перського вдалось підрахувати, що: «впродовж 1869-1914 рр. було видано 38 випусків календарів, враховуючи 2 стінні календарі, видані у 1881 р. та у 1890 р., у загальній кількості 345 400 примірників на 9616 аркушах з 635 ілюстраціями, 9 портретами та 2 планами. Звичайно, що упродовж Першої світової війни, «Просвіта» не мала змоги не лише видавати календарі, але й проводити свою діяльність» [19, с. 239].

Отже, виділ намагався забезпечити читачів календарями, виданими «Просвітою», зміст яких охоплював різноманітні сфери життя, сприяючи розширенню світогляду і всебічному розвитку українства [14, с. 112]. Не менш важливим питанням, пов'язаним із видавничою сферою, була проблема реалізації друкованої продукції, яка призводила до збитковості видань. Проблема поширення календарів товариства пов'язана із певною соціальною диференціацією й тематикою творів [64, с. 112]. Оскільки в одному календарі було достатньо важко врахувати побажання різних суспільних верств українського населення [40, с. 110]. Для збільшення продажу видань необхідно було серйозно займатися вивченням попиту й ринку збуту друкованої продукції [60, с. 154-160].

«Руська письменність»

Варто згадати про показне видання під назвою «Руська письменність», яке з 1904 р. виходило під редакцією Ю. Романчука [94, с. 112]. «Руська письменність» мала на меті дати населенню Галичини по незвичайно низькій ціні повні видання творів новітнього українського письменства [62, с. 12]. До 1908 р. вийшло всього 7 книг, в які увійшли: 1) твори Котляревського, Гулака-Артемівського і Гребінки; 2) і 3) твори Квітки-Основ'яненка; 4) твори Шевченка, Головацького, Устияновича і Могильницького; 5) твори Метлинського і Костомарова; 6) і 7) Кобзар Тараса Шевченка [35, с. 112]. Твори сталого формату, по 1 короні, а в гарній полотняній оправі й з портретом автора по 2 корони [14, с. 112]. Ця серія призначена була в основному для домашніх бібліотек та шкіл. Загалом, на всі видання «Просвіта» від початку 1869 р. до кінця 1907 р. витратила на суму 371 тисячу 924 крони 64 сотики [57, с. 112]. Якби не «Руська Письменність», то багато творів і придніпрянських, і галицько-буковинських письменників, хто знає, як довго б знаходилися у вигляді рукописів [86; 98].

Від 1907 р., коли «Просвіта» зреформувала свої видавництва, віддавши всю видавничу діяльність окремій Видавничій комісії й окремому платному редакторові, вона почала видавати для масового поширення невеликі брошури в ціні по 6 сотиків, у серії під назвою «Просвітні Листки», переважно по 1 аркушу друку в 2 000 примірниках. Зміст «Просвітних листків» був дуже популярний і надавався до масового поширення. Розходилися вони в більшості між шкільною молоддю [98].

Інші видавництва

У своїй видавничій діяльності «Просвіта» також приділяла увагу господарській справі. До 1908 р. товариство видало 36 книжок господарського змісту, а від 1908 р. розпочала видавати окрему серію під назвою «Господарська Бібліотека» за редакцією М. Коцюби, а згодом С. Кузика. Ця серія налічувала 8 книжок у 23 000 примірниках. Від 1909 р. у товариства «Просвіта» почали з'являтися ще й інші видання, до яких належали: «Пропам'ятна книга», співанки, сміховинки, букварі, порадики,

церковні устави, тощо. Вийшло таких видань разом 33 книги накладом 170 400 примірників [119, с. 32-36].

Періодичні видання(часописи)

Крім книг видавала «Просвіта» й часописи. Варто зазначити, часописи «Просвіти» на відміну від періодики «Галицько-Руської матиці», яка у свою чергу носила науковий характер, були розраховані на масового читача. 1 жовтня 1877 р. світ побачив перше видання товариства під назвою «Письма з «Просвіти». У вступній статті редакція часопису зазначала: «Товариство «Просвіта» має повну надію, що за посередством письма свого, уникаючи старанно всякої справи політичної, згромадить всі старші і молодші сили руської інтелігенції в одном великом народном таборе» [10].

М. Лозинський зазначає, що: «Редактори дотримали своїх обіцянок, і на сторінках часопису публікували переважно статті повчального характеру для простого народу. Тут було вміщено чимало порад про те, як дбати про своє здоров'я, правильно виховувати дітей, належним чином вести господарство, якими кредитами варто скористатися, а яких не треба брати. Інформація читачів про громадсько-економічне та культурно-освітнє життя в різних містах і селах Галичини містилася в рубриці «Письма з різних сторін». Тут чимало відомостей про освітнє життя краю, проблеми українського шкільництва, зокрема ополячення дітей у школах Галичини» [19, с. 236].

У рубриці «Новинки» та «Письмо з «Просвіти»», за твердженнями М. Лозинського: «Публікувало цікаві інформаційні повідомлення про національний рух Галичини, зокрема використання української мови у роботі різних державних установ, проведення літературно-музичних вечорів з нагоди ювілеїв видатних діячів тощо. Багато відомостей про громадське та культурне життя в містечках та селах краю редакція отримала завдяки своїм читачам. Найзмістовніші з них публікувалися у рубриці «Переписка редакції» [8, с. 336].

Безумовно, діяльність товариства не залишилася поза увагою редакції. 1877 р. у другому номері видання було подано коротку історію «Просвіти», у

наступних – публікувалися роздуми про найактуальніші напрямки роботи товариства у Галичині та методи покращення його діяльності [14, с. 112]. За слова вище сказаного автора: «У рубриці «Справи товариства «Просвіта»» було чимало детальної інформації про проведення загальних зборів, організаційні аспекти її праці, роботу філій; публікувалися списки членів товариства й повідомлення для тих, хто бажав вступити до нього» [11]. Як стверджує С. Перський: «Редакція також повідомляла про художні твори, популярні книжки, молитвеники, видані «Просвітою», які могли придбати всі охочі. Не оминула своєю увагою й діяльність інших громадських товариств краю» [14, с. 112]. Незважаючи на свою змістовність, автор зазначив: «часопис виходив етимологічним правописом, опубліковані в ньому статті потребували значно кращого редагування, а поліграфічний рівень видання був дуже низьким. Останнє (7-е) число щомісячника вийшло 1 липня 1879 р. Таким чином, часопис «Письмо з «Просвіти»» відіграв не тільки важливу роль у підвищенні освітнього рівня українців краю, а й постійно інформував про діяльність «Просвіти», та започаткував розвиток просвітянської преси в Галичині» [14, с. 112].

У 1893 р. «Просвіта» відновила щомісячний вихід часопис для народу, під назвою «Читальня». У період 1894-1896 рр. часопис виходив два рази на місяць. У редакційній статті «Слово від Видавництва», опублікованій у першому номері часопису зазначалося: «що він ставить перед собою завдання поширювати просвіту серед народу та сприяти підвищенню національної самосвідомості українців» [12].

За період перших двох років кожен номер видання «Читальня» розпочиналося публікацією з Євангелія супроводжуючись коротким поясненням або інформацією про релігійні свята. На думку С. Перського «часопис друкувався етимологічним правописом, а тексти Святого письма наводилися кирилицею. Окрім цього тут публікували історичні оповідання М. Костомарова, поетичні твори Т. Шевченка, М. Шашкевича, І. Котляревського, повісті та оповідання Г. Квітки-Основ'яненка,

Б. Грінченка, М. Гоголя тощо. Проте чи не найбільше статей було присвячено порадам, як правильно вести господарство, вирощувати городину, доглядати за худобою, вберегтися від небезпечних захворювань, вести здоровий спосіб життя» [13]. С. Перський у своїй праці зазначав: «Безліч цікавої інформації було вміщено в рубриках «Порадник господарський», куди увійшли - матеріали господарсько-економічного і промислово-торговельного характеру; «Що нового в світі чувати?», «Новини і всячина», до якої входили-повідомлення про події суспільно-політичного, соціально-економічного і культурно-просвітнього життя краю в державі та за кордоном; «Сойм краєвий» складався з - розвідки про роботу галицького крайового сейму; «Вісті просвітні» зазначалися відомості про відкриття нових читалень «Просвіти», організаційні матеріали для їхньої діяльності, повідомлення про роботу керівних органів товариства у Львові, його філій у містах і селах Галичини, проведення загальних зібрань тощо. Також у «Читальні» публікувалися дотепні історії у рубриці «Сміх і правда», «Загадки» та ін».

У грудні 1896 р. часопис перестав виходити, замість «Читальні» та газети «Батьківщина» товариство почало видавати громадсько-політичне видання «Свобода», яке відстоювало народовську ідеологію [14].

У 1907 р. «Просвіта» започаткувала новий щомісячник під назвою – «Письмо з «Просвіти»», який виходив до початку Першої світової війни [15, с. 291]. ««Письмо з «Просвіти»», як зазначав С. Перський : «це цікаве періодичне видання для простого народу. Воно було гарно ілюстрованим, мова його публікацій – легкою й дохідливою. У місячних випусках часопису друкувалися різні пізнавальні статті з історії України, цікаві художні твори (оповідання, вірші, легенди) та розповіді про видатних українських діячів, письменників, учених. З поетичних творів тут опублікували поеми Т. Шевченка, Ю. Федьковича, віршовані легенди Б. Грінченка, вірші М. Шашкевича, С. Руданського, К. Малицької тощо». Окремі випуски «Письма з «Просвіти»» за 1907-1908 рр. були присвячені М. Шашкевичу,

М. Устияновичу, Ю. Федьковичу, Маркові Вовчку [16]. На думку вище зазначеного автора: «редакція щомісячника робила багато, для того щоб розширити світогляд своїх читачів. У першому номері часопису у рубриці під назвою «Всячина», з'явилися повідомлення про організацію словацьких просвітніх товариств, американські бібліотеки, використання української мови для навчання у закладах Галичини, ціни на ліки для хворих тощо. Не дивлячись на це, найважливішим завданням «Письма з «Просвіти»», на наш погляд, було інформувати про різноманітні аспекти діяльності товариства «Просвіта» у Галичині, акцентувати увагу на основних напрямках діяльності філій, читалень, скеровувати працю своїх місцевих осередків» [69, с. 236].

Не менш цікавою була інша рубрики часопису «Вісті з «Просвіти»», де було багато інформації про діяльність філій а читалень, роботу керівних органів товариства, придбання для філій та читалень необхідних приміщень, книг; достатньо багато написано про роботу просвітньо-організаційної, видавничої, артистичної, господарсько-промислової та інших комісій, драматичного гуртка тощо. Л. Шологон зазначала, що «редакція «Просвіти» намагалася не переобтяжувати читача детальними відомостями про роботу товариства. Тому в рубриці «Вісті з «Просвіти»» повідомлення про діяльність Головного віділу (проводу) були незначними, натомість багато місця відводилося для розповідей про роботу філій та читалень товариства. У 1907 р. у другому номері зазначеного часопису редакція звернулася з проханням до читачів надсилати детальні звіти про діяльність читалень та їхні фото, які згодом публікувала на сторінках часопису» [17].

Л. Шологон також зазначала, що: «Незважаючи на змістовність, належне редагування та поліграфічний рівень, часопис не користувався особливою популярністю у читача. До 1909р. його видання було збитковим, оскільки члени «Просвіти» вважали за краще для себе читати громадсько-політичну періодику, де було чимало інформації про політичні події в краї та державі. Тому провід товариства прийняв рішення зробити місячник «Письмо з «Просвіти»» свої офіційним друкованим органом і зобов'язати

філії та читальні передплачувати його. У «Запросинах до передплати та співробітництва» у першому номері часопису за 1909 р. зазначалося: «Щоби приневолити наші філії і читальні до передплачування «Письма з «Просвіти»» будемо відтепер містити у «Письмі з «Просвіти»» відповіді на питання Виділів філій і читалень, а навіть на письма поодиноких членів, оскільки ті будуть мати значення загальніше» [18]. Таким чином, провід товариства намагався якнайоперативніше реагувати на пропозиції своїх осередків на місцях, а редакція сподівалася, з одного боку, підтримувати найтісніший зв'язок з читачем, а з іншого – заощадити кошти (поштові витрати) на листуванні із своїми дописувачами.

Суттєво змінюється тематика публікацій часопису в 1910 р. У цьому році як зазначав М. Лозинський: «зникає літературна частина, друкується значно менше наукових та популярних розвідок. Проте з'являється дуже багато різнопланової інформації про діяльність товариства». Зокрема, публікувалися об'ємні протоколи загальних зібрань, величезні списки жертводавців «Просвіти», звіти про роботу окремих філій та читалень. Редакція «Письма з «Просвіти»» та «провід товариства за допомогою свого друкованого органу не лише інформували читачів про діяльність товариства, але й намагалися скеровувати роботу своїх осередків на місцях». Постійними були в газеті рекомендації, до прикладу: «Що повинні зробити Виділи Читалень «Просвіти» в місяці маю», «Як правильно проводити загальні збори читалень «Просвіти»», про документацію, яку треба надіслати до Головного віділу філії товариства, нагадування про важливі історичні дати та видатних осіб, яких варто вшанувати. Особливо багато уваги приділялося відзначенню сорокових роковин з дня створення «Просвіти» та столітнього ювілею від дня народження Т.Г. Шевченка» [19; 20].

З публікацій часопису можна проаналізувати пріоритетні напрямки діяльності товариства «Просвіта», зокрема, такі як-боротьбу з неписьменністю, створення розгалуженої мережі бібліотек у невеличких містах та селах краю [21-23]. У контексті вищевказаного на особливу увагу

заслуговують статті О. Назарука, зокрема такі як- «Що повинно бути найважливішим завданням просвітніх організацій?», «Відозва Головного Віділу Товариства «Просвіта» у Львові до сільських читалень в справі заводження науки читання і писання, так звані курсів для неграмотних при читальнях «Просвіти», «Інструкція для читалень «Просвіти» в справі поборювання неграмотности», «Інструкція для люстраторів читалень «Просвіти». Остання була складена І. Крип'якевичем і містила рекомендації як проводити анкетування, щоб зібрати повну і об'єктивну інформацію про діяльність читалень товариства [24-26]. На сторінках «Письма з «Просвіти»» також знаходимо розвідки про просвітню роботу інших громадських товариств, зокрема «Товариства вакаційних осель», «Руської захорони», «Жіночої громади», Товариства імені Качковського; діяльність польських національно-культурних організацій у Галичині тощо [27-29]. Вміщено тут чимало фотографій, зокрема бібліотек та читалень «Просвіти» у Львові та в містечках і селах краю [19, с. 236].

Видавництво образів, мап, друків, відозв, статутів

Крім книжок та часописів видавала «Просвіта» в довоєнні часи ще й образи, портрети українських письменників, таких як: портрет Шевченка, портрет М. Шашкевича роботи І. Труша, «Альбом заслужених русинів», де було 24 портрети визначних письменників, композиторів і діячів, таких як: малу мапу Галичини й Буковини, а 1889 р. велику, першу в Галичині, мапу України роботи доктора Григорія Величка, на видання якої залишив «Просвіті» о. Ст. Качала окремий запис 9 000 ринських [98]. До видавничої діяльності «Просвіти» треба зачислити й видання різних друків та формулярів для громадських, читальних і самостійних кас, шпихлірів, бібліотек, до суду, статути, різні обізнки, принагідні летючки й т.д., що розходилися в десятках тисяч примірників. З усіма цими друками матимемо 753 чисел усіх видань «Просвіти» від 1868 р. до 1928 р. а понад 4 000 000 примірників [98].

Таким чином, варто зазначити, що товариство «Просвіта» неабияку увагу приділяло виходу у світ власних періодичних видань. Найінформативнішим з них було «Письмо з «Просвіти»», що виходило у світ впродовж 1907-1914 рр. і стало офіційним друкованим органом товариства. Проте «Просвіті» не вдалося домогтися безперервності у виданні своєї періодики, тому вона не дозволяє досліднику прослідкувати за його діяльністю впродовж всього зазначеного часового проміжку [89, с. 233].

РОЗДІЛ ІІІ. ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ (1868-1914 рр.)

Театр

В Галичині у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. були надзвичайно популярними аматорські вистави, ролі в яких виконували непрофесійні актори, переважно українська місцева інтелігенція. Саме український аматорський театр був чи не єдиним вогником національного життя, єдиним носієм рідної мови. Професор М. Галушинський зазначав, що аматорським театрам «треба захопити молодь, треба їй дати ідею», зауваживши при цьому, що в «аматорському театральному мистецтві скривається безліч творчих сил, котрі можуть прибирати різні форми...» [3, с. 143-145]. Упродовж свого існування театр виконував функції естетичного виховання, національно-виховного чинника й оборонця української культури [103, с. 635-636].

Як зазначав український вчений, історик театру, Л. Нигрицький: «Театр – це найсильніша підпора національного організму, це збірний вияв слова нації, яка живе й бореться». Отже, театр став широко популярним і отримав достатню підтримку у населення, зокрема у вигляді аматорського руху. Розквіт аматорського театру в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. головним чином був пов'язаний з активізацією діяльності як уже існуючих, так і новостворюваних просвітніх та громадсько-культурних товариств [49, с. 23].

Окремої уваги заслуговує аматорсько-театральна діяльність провідного товариства в Галичині – «Просвіта», що стояла біля керма і громадського і культурного життя галицьких українців. До 1890-х рр. при «Просвіті» ще не було спеціальних драматичних гуртків, хоча, товариство періодично влаштовувало щорічні музично-декламаторські вечори на честь Т. Шевченка, М. Шашкевича тощо [79, с. 23-26].

Основним напрямком діяльності «Просвіти» від початку утворення було книгодрукування. Товариство видавало популярні брошури, шкільні підручники, твори українських письменників, в тому числі й драматичні. Вже в 1870-х рр. в «Просвіті» у Львові можна було придбати такі п'єси, як «Назар

Стодоля» Т. Шевченка, «Шельменко-наймит» Г. Квітки-Основ'яненка, «Довбуш» Ю. Федьковича, «Підгіряни» І. Гушалевича з музикою М. Вербицького, «Бондарівна» Ф. Заревича. Взагалі відзначимо, що 1870-ті рр. відзначені в історії «Просвіти» поворотом від політичної діяльності до освіти народу, розширенням географії і сфери діяльності товариства » [19].

Необхідно відзначити, що в галицькій провінції просвітницька робота велась в уже існуючих читальнях, історія виникнення котрих сягає в середину XIX ст. І на час зародження товариства «Просвіта» в Галичині досить успішно вже діяло достатньо культурних осередків, відомих під назвою «Руська читальня». У 1880-х рр. налічувалося понад 480 «Руських читалень», найбільша кількість яких припадала на Бродівський (30), Сокальський (28), Тернопільський (26) і Львівський повіти, і які сумлінно виконували свої завдання. Тогочасні періодичні видання інформували: «Многі читальні крім науки, просвіти і господарності плекають також спів хоральний, а декламаційно-музичні вечорниці ба навіть представлення театральні, устроювані по читальнях, чимало спричиняються до розбудження життя народного і піднесення моральності». Однак, недоліком у їхній роботі була відсутність єдиного центру та координації між собою. Читальні ці поставали на основі закону про товариства і були окремими для себе місцевим організаціями, не зв'язаними одні з одними [45, с. 48].

Поступово товариство «Просвіта» взяло під свою опіку більшість «Руських читалень». Крім того, назріла необхідність в організації власних читалень зі своїми статутами. У 1891 р. товариство на основі прийнятого нового статуту отримало право організовувати читальні «Просвіти» з широкими можливостями: проводити курси для неписьменних, голосні читання, вечорниці, ставити театральні вистави, а також вести економічно-господарську діяльність, мати свої крамниці і позичкові каси, створювати рільничі і промислові спілки тощо. Невдовзі мережа читалень «Просвіти» вкрила всі найбільш віддалені від Львова регіони Галичини. В 1896 р. «Просвіта» мала вже понад 200 власних читалень. В наступних роках

засновувалось щорічно від 100 до майже 200 нових читалень. На кінець XIX ст. їх кількість збільшилася до 81 615. Особливої популярності читальням «Просвіти» надавали створювані при них хори і драматичні гуртки. З цього приводу у звіті товариства за 1898-1899 рр. писалося: «В моральнім напрямі дуже додатньо діють на розвій читалень хори і всякі вечорниці. (...) Сильніше від тих оживлюють читальні вистави театральні, виконувані силами самого селянства. Головна вага вечорниць і вистав театральних лежить в тім, що вони нашого о природи несмілого селянина роблять відважнішим в публічних виступах і дають можливість цінити власні таланти й спосібності. Нема вже майже повіта, в котрі би не уряджувано таких людових представлень, ба навіть по кілька, а в деяких повітах, як Гусятинський, Борщівським, Бобреньким та ін. потворилися наче трупи мандруючі, що по многих селах уряджують вистави театральні. Бажати лиш треба, щоби наші літератори достарчали якнайбільше добрих, популярних і принагідних творів драматичних» [45, с. 49].

Серед найстарших драматичних гуртків «Просвіти» виділявся гурток при читальні товариства у Самборі. У 1898 р. він відзначився виставою «Наталка-Полтавка», поставленою до 100 роковин українського письменства, що стало помітною культурною подією у тогочасному житті міста. В 1890-х рр. аматорські театральні гуртки «Просвіти» активно діяли і в інших повітах. До найвідоміших з них належав гурток при читальні в с. Серафинці на Городенщині, а також гурток села Ниновичі на Сокальщині, який прославився виставою «Мужики-аристократи» популярною переробкою п'єси польського автора В. Анчица, що довгий час не сходила з афіші театру «Руської бесіди». Вистава користувалася великим успіхом серед селян і протягом 1899 р. аматори повторювали її декілька разів [49, с. 23].

З початком XX ст., завдяки широкій мережі просвітянських читалень і драматичних гуртків при них, право називатися театральним повітом завоювала собі Стрийщина. В самому Стрию, щоправда, читальня «Просвіти» розвивалася досить слабо, мляво протікала і робота її

аматорського гуртка, про діяльність якого у джерелах зафіксована лише одна вистава – комедія «На Св. Андрія» І. Тримбицького, поставлена в 1905 р. керівником гуртка Р. Сельським. Але недоліки стрийського осередку цілком компенсувалися сільськими читальнями повіту [47, с. 234].

До найкращих у повіті належала читальня с. Братківці, що славилася міцним і систематично діючим драматичним гуртком, який виділявся найбільшою кількістю показуваних за рік вистав. Зокрема, в 1905 р. він показав 6 вистав (число значне як на сільській аматорській колектив), відіграних, згідно зі звітом про діяльність стрийської філії «Просвіти», «при великім здвизі місцевої селянської публіки» [45, с. 49]. Плідно працював і гурток читальні в селі Дуліби (голова – о. Петро Шапківський). Протягом 1905 р. він підготував п'ять вистав «Тато на заручинах» Г. Цеглинського, а також «Виворожила», «Семе не кради», «Процесовичі», «Він здурів», «Вертеп», «Гостина Св. Николая» і кожна робота цього аматорського колективу сприймалася глядачами з підвищеним ентузіазмом» [19, с. 236].

Два концерти і три вистави, які пройшли «з дуже добрим успіхом при великій участі публіки місцевої і окресної», показали в 1905 р. аматори Добрянської читальні «Просвіти» (голова – о. Роман Шепарович). І знову ж таки «з дуже добрим успіхом» відбулася вистава «Пан писар», двічі показана в 1906 р. гуртком читальні с. Угерсько (голова – о. Лев Горасевич). Загалом з кожним роком кількість читалень в Галичині збільшувалася, і все більше повітів охоплювалося мережею просвітянських хорів та драматичних гуртків. Це добре видно по статистичних даних звіту з діяльності товариства «Просвіта» за 1908-1909 рр. [45, с. 50].

На кінець 1909 р. в Галичині налічувалося 2286 читалень товариства «Просвіта», при яких діяло 254 хори і 262 драматичні гуртки. На перший погляд таке співвідношення може видатися не на користь хорів і драматичних гуртків. Однак, у тогочасних умовах не було все ж значним культурним досягненням. Слід враховувати також, що якість діяльності читалень, а передусім існування аматорських гуртків, залежало великою

мірою від того, чи в даній місцевості володіли читальні власними народними домами, що мали б відповідні приміщення більші зали під сценами для влаштування театральних вистав, концертів чи інших великих імпрез та зборів. На зламі століть ще не так багато читалень могло похвалитися власними домітками. Тому найважливішим завданням, що його більшість читалень повинна виконати, була справа будови власних народних домів, щоб можна було розвинути широку і всебічну культурно-освітню діяльність. Отож, з кожним роком справа все активніше розгорталася і набирала сили. Будували приміщення, як правило, самі ж члени читальні, враховуючи і господарські, культурні потреби села. Преса повідомляла: «Нові будинки будовано планово, в обдуманням кожної дрібниці так, що в тих будинках крім читальні можуть міститися крамниці, і інші економічні інституції. В кожнім новім будинку знаходиться також велика зала на вечірки і представлення, або забави». На сторінках тодішніх часописів можна знайти чимало фотографій із зображенням ошатних і добротних будинків просвітянських читалень, які ставали окрасою того чи іншого села і цілком відповідали своєму призначенню бути громадсько-культурним центром місцевості. І навіть поживклі від часу фотографії просвітянських споруд, здається, все ще випромінюють, як сказали би сьогодні, добру і світлу енергію, закладену їх будівничими [45, с. 50-51].

На основі афіш аматорських драматичних гуртків Галичини другої половини XIX – початку XX ст. які збереглися у фондах Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної бібліотеки України ім. В. Стефаника дослідниками було проаналізовано репертуар тогочасних театральних гуртків товариства «Просвіта» в Галичині.

До прикладу, афіші А2 формату, виготовлені у друкарнях А. Салевича та Д. Окса в Тернополі. Афіша Драматичного гуртка читальні «Просвіти» в Галичі інформує про постановку вистави «Бурлака» І. Карпенка-Карого (25 травня 1912 р.), яка відбулася у залі «Сокола» у Галичі, надрукована у друкарні І. Данькевича в Станиславові. Аматорський гурток читальні

«Просвіти» в Підпечерах (село біля Тисмениці Івано-Франківської обл.) на своїй афіші анонсує, що в залі тисменецького Народного Дому відбудеться вистава «Верховинці» Й. Корженьовського (20 вересня 1908 р.). Афіша А2 формату виготовлена у друкарні І. Данькевича в Станіславові [103, с. 639]. У фондах Інституту також збереглися три афіші Драматичного гуртка читальні «Просвіти» в Бурштині, актори якого у власній залі інсценізували оперету «Чорноморці» М. Лисенка (7 липня 1906 р.), драму «Бурлака» І. Карпенка-Карого (26 травня 1912 р.) та п'єсу «Пан Штукаревич» або «Оказія, якої не було» С. Зіневича (26 січня 1913 р.). Афіші А2 формату, надруковані на кольоровому папері. Виготовлені у друкарні І. Данькевича в Станіславові. Три афіші Драмгуртка Товариства «Читальня Просвіти» у Надвірні, аматори якого в залі Ратуші представили народну мелодраму «Капраль Тимко» С. Мидловського (18 грудня 1910 р.), оперу «Наталка Полтавка» І. Котляревського (11 травня 1913 р.) та комедію «Вихованець» Л. Янчука (21 вересня ?). Режисери вистав – З. Стасюк та В. Банах [19, с. 236].

Зауважимо, що на афіші «Капраль Тимко» на лицевій стороні міститься печатка читальні «Просвіти» у Надвірні, а на звороті – від руки зазначено адресу редакції часопису «Свобода» у Львові та прохання опублікувати оголошення на виставу в цьому часописі [15, с. 96]. На другій афіші (з анонсом опери «Наталка Полтавка») від руки підпис: «о. Левицький парох Камінне» (АФ 49436), а також приклеєна поштова марка, що свідчить про те, що афішу надіслали до Бібліотеки НТШ у Львові. Афіші А1 та А3 форматів, надруковані на кольоровому папері, остання (з анонсом комедії «Вихованець») по краях обрамлена лінійками, а по кутах – візерунками. Виготовлена у друкарні Оскара Міллера в Стрию [21, с. 25].

У фондах Інституту Аматорський гурток читальні товариства «Просвіта» в Коломиї на Кутському й Надвірнянському передмісті представлено чотири афіші: 1) фантастична картина «Перший горальник» (на основі казки Льва Толстого) Л. Лопатинського (14 березня ?); 2) драма з життя ремісників «Міщанська доля» Р. Сурмача (2 травня 1909 р.); 3) комедія

«Ворожбит» Г. Цеглинського (12 лютого 1910 р.); 4) комедія «Перемудрив» М. Старицького (4 грудня 1911 р.) [103, с. 641].

Джерельні матеріали дають підстави вважати, що найширшу культурно-освітню діяльність розвивали ті читальні товариства «Просвіта», на чолі яких стояли місцеві парохі. Вони комплектували просвітянські бібліотеки, що мали найбільшу кількість книжок (від 200 до 400 одиниць), організовували хори і драматичні гуртки, були їхніми керівниками і режисерами. По часописах, архівах і різних виданнях розкидані численні згадки про власне театральну діяльність українських священиків. Їх перелік міг би зайняти багато сторінок, та варто привести хоча б один, проте дуже показовий під цим оглядом, приклад в історії аматорського гуртка с. Глещави Тербовлянського повіту. Заснований в 1905 р. парохом о. Петром Єзерським гурток під його провідом до 1913 р. регулярно давав вистави як у Глещаві, так і по довколишніх селах. Серед сільських аматорських колективів він вигідно вирізнявся своїм культурно-мистецьким рівнем і мав успіх навіть у звиклих до театру міських глядачів Тербовлі, Грималова, Скалата. Сам же керівник о. Єзерський був не тільки добрим режисером-педагогом, а й театральним майстром. За спогадами одного із вихідців Глещави: «парох о. Єзерський навчав співу, грав на флейті, сам характеризував аматорів, часто малював декорації, він навіть кроїв строї: гуцульські, козацькі, а йому помагали шити жінки». Завдяки натхненній праці о. Єзерського аматори посправжньому залучалися до мистецтва, творчості. То ж не випадково гурток притягав до себе здібну молодь. Зокрема, його учасником деякий час був тодішній учень Тернопільської гімназії, а згодом видатний актор українського театру, сподвижник Леся Курбаса – Мар'ян Крушельницький, який виніс любов до Мельпомени з глещавської сцени [39, с. 23-26].

Добрими помічницями священикам, залюбленим у театральне мистецтво, були їхні освічені й інтелігентні дружини. З тогочасних дописів і повідомлень вимальовується зворушливий узагальнений образ «пані добродійки при фортепіані», що акомпанювала аматорам під час репетицій,

або ж добирала відповідній виставі музичний супровід. Траплялося, що і самі дружини парохів ставали ініціаторками створення при просвітянських читальнях драматичних гуртків і були їхніми першими українськими жінками-режисерами [28, с. 14-19].

Часто аматорські гуртки при читальнях «Просвіти» очолювали місцеві дяки, проявляючи при цьому неабиякий режисерський хист. Саме такими рисами відзначався дяк села Застав'я на Тернопільщині Олекса Добуш, визнання якому принесла його постановка п'єси «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, відіграна гуртком у січні 1910 р. при великому зацікавленні глядачів. «З околиць навіть найдальших, – повідомляла газета «Подільське Слово», – з'явилося багато гостей так, що в досить обширній залі ледве могли поміститися зібрані». Під вмiлим керівництвом О. Добуша розкривалися і увиразнювалися акторські здібності виконавців-аматорів. Особливо запам'ятовувався у виставі селянин Павло Мудрий в ролі Стецька Кандзюбенка. Та ж газета писала: «Найліпше вив'язався зі своєї ролі Павло Мудрий, якого гру прямо мистецькою назвати можна. Шкода, що така сила марнується в сільській закутині, таким артистом могла би пишатися і велика сцена театральна» [48, с. 231].

Загалом, рідко в якому гуртку просвітянської читальні не було одного чи двох сильних, яскраво виражених акторських талантів. Часто селянин чи селянка грали так, що їх безпосередності, органічності і виразності могли б позаздрити і професійні актори. Вирішальне значення тут, безумовно, мали природня обдарованість і почуття правди у акторів-аматорів. Але дуже багато залежало і від керівників гуртків, їхньої культури і смаку, їхнього вміння спрямувати своїх підлеглих на дійсно творчий шлях [69, с. 23-59].

Належний мистецький рівень і наповнений творчий тонус був притаманний також тим просвітянським гурткам, на чолі яких стояло українське учительство. В цьому плані в Галичині на початку ХХ ст. виділявся драматичний гурток читальні «Просвіти» в Богородчанах, керований місцевими вчителями Скаленим та Іваницьким. Систематичною

працею і стабільністю виконавського складу колектив завоював собі реноме справжнього аматорського театру в містечку. Його керівники прискіпливо ставились до репертуару, зупиняючись лише на кращих творах української народної драматургії, і не допускаючи на афішу театру безвартісних в саморобних жартів та комедій, яких чимало потрапляло на аматорську сцену. Все це забезпечувало колективу щирю симпатію і підтримку серед глядачів, основний відсоток яких становила українська інтелігенція. Із зацікавленням і прихильністю ставилася до діяльності аматорського театру і інонаціональна публіка, особливо єврейська. «Досить жидів ходить на руські вистави і виходять з похвалою на вустах», – констатувала преса [19, с. 237].

Відомі в Галичині були і такі просвітянські гуртки, які взагалі склалися з самих учителів. До них належав драматичний гурток читальні товариства «Просвіта» в Галичі. Створений на початку 1912 р., як повідомляла газета «Станіславські Вісті», «о учительства обох полів», він одразу ж здобув репутацію колективу, що прагне у своїй діяльності торкатися актуальних суспільних проблем. Характерною у цьому відношенні була уже перша вистава гуртка комедія Г. Цеглинського «Торгівля жемчугами», яка належала до кращих п'єс цього драматурга і піднімала важливе для тогочасної Галичини питання емансипації жінки [19, с. 236].

Вистава аматорського гуртка в Галичі користувалася великою популярністю. З ентузіазмом сприймали її також глядачі Станіслава і Бурштина. «Штука (...) робила дуже гарне враження», – відзначали «Станіславські Вісті». І треба підкреслити, що успіх вистави залежав не тільки від актуальності піднятої в ній теми. Він зумовлювався, що суттєво, ще й «вмілим, інтелігентним виконанням» акторів-аматорів. Драматичний гурток у Галичі проіснував недовго, але він завжди приваблював культурністю і змістовністю своїх вистав. Відчутну допомогу просвітянським гурткам надавала студентська молодь, що активно залучалася до праці в читальнях під час канікул, свят і взагалі у вільний від навчання час. Добрий приклад у цій справі показувала Тернопільщина, а

особливо Гусятинський повіт. Разом з тим студентська аматорсько-театральна діяльність визначалася не лише кількісним показником, а й, що важливіше, якісним. «Не забуває молодь, що тільки гарно випроваджені штуки, з добрим моральним змістом можуть впливати на загал і приносити користи», – підкреслювала преса [45, с. 51-52].

Створена товариством «Просвіта» в 1912 р. «Театрально-організаційна комісія», мала на меті стимулювати і курувати аматорські театральні, музичні гуртки і хори читалень та філій товариства, поступово розрослася на кілька профільних секцій. Вона співпрацювала з численними регіональними осередками, зокрема пропонувала до репертуару певні п'єси і здійснювала контроль над їх постановкою, надавала рекомендації та поради, організовувала професійні з'їзди і наради, режисерські та акторські курси, лекції, видавала відповідну методичну літературу, готувала театральну бібліотеку тощо [20, с. 236].

Однак дуже гостро стояло питання залучення фахівців або й цілих професійних колективів на ниві театрально-аматорського руху. В тому ж 1912 р. був прийнятий «Правильник «Українського театру «Просвіти» у Львові», проте ідею «людового» (тобто народного, доступного простому глядачеві) театру, який був би водночас навчальною базою для аматорських осередків, не вдавалося втілити. Залучені товариством «Просвіта» колективи лише номінально були під її протекторатом. Наприклад, «Український ювілейний театр» (1914 р., під керівництвом І. Туркевича, Ф. Короліва, А. Будзиновського) [45, с. 46-52].

Чисельні схвальні відгуки підтверджують великі потенційні творчі можливості, закладені в просвітянських аматорських гуртках. В цілому ж їх рівень був, звичайно, дуже різним. Не варто забувати і про те, що в основній своїй масі, особливо у віддалених куточках Галичини, драматичні гуртки перебували ще тільки у початковій стадії. Тому тверезий погляд на речі схиляє до усвідомлення того, що естетична функція як селянських, так і містечкових гуртків на загал значно поступалася їх культурно-

просвітницькій, суспільній функції. До того ж питання естетичної, художньої вартості аматорських гуртків є досить складним. І тому, що в статтях та рецензіях, які дійшли до нас, про цей бік справи мовиться надто мало і надто загально. І тому, що сама естетична вартість цих гуртків має специфічний характер.

Головна мета самодіяльного мистецтва – задоволення і розвиток естетичних потреб і здібностей перш за все самих учасників. І цю свою функцію аматорські гуртки виконували цілком успішно. Вони залучали широкий загаль до мистецтва, виховували у ньому здатність по-справжньому сприймати мистецькі твори, що само по собі вже мало велику цінність. І якщо І. Франко відзначав, що маломіщанство і селянство «доходить до того духового рівня (...), коли добра книжка і театральні вистави робляться для нього конче потрібною духовою справою», то це, в першу чергу, завдячувалося плідній діяльності аматорських гуртків товариства «Просвіта» [45, с. 52].

Отож, проаналізувавши аматорсько-театральну діяльність товариства «Просвіта» в Галичині другої половини XIX – початку XX ст. ми дійшли висновку, що тогочасні аматорські колективи відігравали важливу роль у розвитку культурно-мистецького життя краю. Діючи в умовах австрійського державно-політичного режиму, мистецьке життя українців Галичини розвивалося у складних і своєрідних умовах. Лише завдячуючи духовним, освіченим, висококультурним та національно свідомим особистостям, українське театральне мистецтво збереглося і внесло свій неповторний колорит у палітру народної культури [19, с. 236].

Масові святкування у Галичині кінця XIX ст. та українська національна ідентичність

У контексті українських національних ювілеїв у Галичині доби автономії вельми цікавим видається питання їхньої ролі у процесі конструювання національних елементів історичної свідомості, що мали привести до усвідомлення русинською спільнотою себе як нації. Адже, як

пише Я. Грицак: «У Галичині до середини XIX ст. – моменту народження Франка і початку масштабних модернізаційних змін – кількість людей, які думали про себе як про українців, обраховувалися кількома сотнями, якщо не десятками людей. На час його смерті число їх зросло настільки, що прийнято вже було говорити про «українське завоювання Галичини» [4, с. 13]. У процесі цього національного самоусвідомлення важливе місце займають ювілейні обходи, як певний різновид історичної і політичної освіти. Водночас такі масові зібрання можна розглядати і як дієвий засіб самоутвердження народу, що розпочав процес власного виокремлення, голосно демонструючи свою національну індивідуальність [80, с. 209-220].

Зростання національної свідомості у Галичині відбувалося під впливом українського руху на Наддніпрянській Україні і супроводжувалося поширенням поезій Тараса Шевченка. На початку 60-х років XIX ст. тут зародився народовецький рух, який був представлений переважно молодістю українською інтелігенцією – студентами. У їх числі були Володимир Шашкевич (син Маркіяна Шашкевича), Ксенофонт Климкович, Федір Заревич, Євген Згарський, Данило Танячкевич. То ж очевидно, що народовці мали сильні впливи саме у студентських організаціях – громадах (перша така громада була утворена у Львові 1863 р.), які виникали і діяли за зразком Київської громади. В 1868 р. у Львові зусиллями народовців було утворене товариство «Просвіта», яке видавало популярні українські книги, засновувало читальні й поволі охоплювало своїми впливами широкі селянські маси. Зазвичай засновниками, керівниками й ідейними провідниками цього просвітницького руху на місцях були парафіяльні священики – переважно єдині представники української інтелігенції по селах, які мали певний освітній рівень і користувалися авторитетом у населення [8].

На початок 1880-х рр. народовці, витіснивши москвофілів і полонофілів, поступово стали провідною силою в таборі русинів. І новою головною ідеєю XIX ст. було оголошено ідею нації і національного відродження. Як зауважував Б. Янишин: «головним фактором у сучасному їм

процесі націєтворення народівці, очевидно, вважали суб'єктивно-психологічний. Скажімо, А. Січинський вже на перших зборах «Просвіти» у 1868 р. наголошував, що «кожен народ, котрий до самостійності національної добитися хоче, найперше о те дбати мусить: низші верстви товариства, масу народу піднести до такої степені просвіти, аби тая маса народу пізнала себе членом народного організму, почула своє обивательське і національне достоїнство, і узнала потребу існування своєї нації як окремішньої народної індивідуальності» [18, с. 93-94]. Діяльність народівців призвела до того, що майже через два десятиліття, у 1887 р., газета «Діло» писала: «Поширення національної свідомості у всіх прошарках руської суспільності дає можливість стверджувати, що «Русь – нація» [7].

У цьому контексті в період 70-80-х рр. XIX ст. В. Барвінський зазначав: «Мало лише пізнати народ – слід підняти його з матеріального і морального занепаду, зробити з нього рідних братів, «піднести його на степінь нашої рівності», і лише тоді «наша мужицька народність стане народністю» [80, с. 209-220].

Загалом, саме народовецька ідеологія здійснила вагомий внесок у побудову українофільської моделі історичної свідомості галичан. Одним з основних її компонентів були козацький міф та культ Шевченка [11, с. 35], центральне місце у поезії якого займала козацька Україна як символ свободи і незалежності. Під впливом Шевченка нове покоління українських патріотів у 1860-х рр. проголосило повернення до ідеалів Руської трійці та революції 1848 р. Як вважає Я. Грицак: «Разом з українськими патріотами із Російської імперії їм вдалося перевести поетичний образ Шевченкової України на мову політичної прози та географії» [4, с. 119-120; 80, с. 210].

І. Зуляк зазначає, що: «Перші відомості про Шевченка в Галичині з'явилися вже після його смерті у 1861 р., коли Володимир Бернатович – виходець із полонізованої вірменської родини і студент Київського університету – дорогою до Праги зупинився у Львові, де познайомив місцеву громаду руських студентів з творами Шевченка, розповів про перепоховання

поета (у липні 1861 р. в газеті «Слово» опублікували його допис «Похорон Тараса Шевченка»). Ця зустріч В. Бернатовича зі львівськими студентами, вважає М. Мудрий, стала поштовхом для зародження народовецького руху та поширення культу Шевченка в Галичині» [14]. «Покоління, народжене зразу після революції 1848 р., мало спільний яскравий досвід: перше прочитання Шевченкового «Кобзаря». Майже кожен із них потім порівнював це з релігійним наверненням. Під впливом прочитаного вони покинули польську мову і стали у розмові між собою дедалі частіше вживати «руську говірку». Шевченко впливав на молодь зрозумілою мовою, глибиною почуття і пристрастю, якої не вистачало місцевим руським поетам» [4, с. 119].

Першими масштабними виявами культу Т. Шевченка в Галичині стали обходи з приводу 50-ліття його смерті (1911 р.) та 100-ліття від дня народження (1914 р.), що їм передували тривалі кампанії з популяризації його творчості та інтерпретації її значення. Матеріальним втіленням завершення процесу формування культу Т. Шевченка стало встановлення у Кіцмані на Буковині (1913 р. (у 2013 р. пам'ятник Т. Шевченку був відновлений)) та у Винниках під Львовом (1914 р.) пам'ятників поетові [15; 80, с. 209-220].

Пророком першої величини в Галичині наприкінці ХІХ ст. судилося стати Маркіянові Шашкевичу (1811-1843 рр.) – письменнику та поету, співзасновнику нової української літератури в Галичині, з іменем якого пов'язуються перші масштабні українські національні святкування.

Процес сакралізації особи М. Шашкевича, ідея якої виникла в вузькому колі галицької української еліти наприкінці 80-тих рр. ХІХ ст., детально реконструює у своєму дослідженні В. Горинь. Як про цю подію згадував К. Левицький: «В дні 1 падолиста 1893 р. святкував наш нарід пам'ятний день перенесення тлінних останків Маркіяна Шашкевича з Новосілок на Личаківське кладовище у Львові. Такої поважної і глибоко одушевляючої маніфестації народної – я не бачив у моїм життю. Нагадую собі той ранок під високим замком біля Підзамча – двірця у Львові як Омелян Огоновський

сердечно вітав від «Просвіти» і народу прибуття дорогих останків Маркіяна до Львова; як почесна сторожа академічного товариства «Ватра» винесла на своїх раменах домовину чорну з дорогими мощами на площу перед дворцем і тут уставлено її на селянський віз, прибраний народними килимами і вінцями, до котрого запряжено три пари круторогих волів... Отсе був тріумфальний візд Маркіяна до столиці Галицької землі, як побідника темряви і витязя пробудження рідного народу, якого супровожали вже тисячі проповідників ідеї живого народу...» [12, с. 268; 80, с. 215-218].

Як уже зазначалося, це була перша масштабна українська маніфестація у Галичині, до участі в якій активно залучалися маси. Свідченням успішності її проведення став розголос про акцію та жваве її обговорення у пресі. Організаторами від «Просвіти» навіть було вирішено опублікувати в окремій брошурі опис урочистостей: «Щоб кождий, хто на ньому був чи не був, а лиш чув про нього, пригадав собі ті хвилі одушевлення, коли то народ руський так однодушно почтив пам'ять свого великого мужа, а почтив тоді світло для того, бо той муж перший впровадив погорджену руську мову до письменства і тим положив широку і кріпку основу до розвою малоруського народу. Не забуваймо проте, панове браття, наших заслужених великих мужів, загриваймося згадкою на їх діла до праці для добра народу, нехай і згадка про похорони Маркіянові одушевить нас, розбудить в нас почуття народної сили і свідомости!» [12, с. 268; 80, с. 210-218].

О. Совгар у своїй праці зазначає, що: «У 1898 р., за ініціативою Ю. Романчука, Головний віділ «Просвіти» розпочав масштабну національну маніфестацію з нагоди 50-річчя ліквідації панщини в Галичині. Для її проведення усі українські товариства створили окремий комітет. 17 травня 1898 р. у краї провели повітові віча, а 19 травня – відбулося всенародне українське віче на Високому замку у Львові» [107]. «Львівські урочистості відбувалися за наступною програмою: служба Божа в Успенській церкві, похід на Замкову гору та вечірній концерт в Народному домі. На Високому замку пройшло велике всенародне віче. Як писав К. Левицький: «Се

святкування ювілею знесення панщини і нашого народного відродження було одною з більших маніфестацій Галицької Русі за останніх 50 літ»[12, с. 307; 80, с. 210-218].

Головний виділ видав окремі книжки, у яких роз'яснив, у чому полягала важливість скасування кріпацтва: «У пятьдесяту річницю знесення панщини і відродження Галицької Русі» (автор – Л. Селянський (Л. Романський) та «Панщина і її скасування в 1848 р.», написану І. Франком [136, арк. 44]. «Просвіта», спільно з НТШ, а також іншими українськими товариствами краю, ініціювала святкування 100-річчя «Енеїди» І. Котляревського – першого твору нової української літератури, написаного живою народною мовою. Як зауважував Я. Грицак: «Хоча «Енеїда» була новим явищем української культури, а все ж таки явищем, глибоко закоренілим у минулій епосі – козацькій добі. Сам факт, що Котляревський переодягнув персонажів Вергілія – римських героїв й богів Олімпу – в українські шаровари, вишивані сорочки і свитки, свідчив про тісний зв'язок «Енеїди» з народною пам'яттю про козацтво» [4, с. 17; 80, с. 213-218].

31 жовтня 1898 р. у Львові відбулася велична маніфестація приурочена цій події. Як пише К. Левицький: «обхід сього всенародного свята скріпив і поширив в кругах галицької інтелігенції, як також селянства нашого: почуття нерозлучної єдності з тим головним днем нашого народу, з котрого вийшов Іван Котляревський і своїми творами вдержав Україну – Русь, заки прийшов звідсі найбільший геній народу: Тарас Шевченко. З сим святом наступило також устійненне в означуванні назви нашої нації: замість «русский», «руський», «Русин», «Русь» самочинно, волею нашого народу прийшло до уживання: «українсько-руський» «Українець» і «Україна – Русь», як перехід до «український» і «Україна» [12, с. 309-310; 107].

До ювілею святкування 100-річчя виходу «Енеїди» І. Котляревського, як прояву національного відродження М. Грушевський підготував і видав перший том своєї фундаментальної праці «Історія України-Руси» (Т. 1-10, 1898-1937 рр.), що мала величезне значення для національного

самоусвідомлення. Головний виділ «Просвіти» на засіданні від 16 вересня 1909 р. ухвалив звернутися до професора М. Грушевського з проханням підготувати популярну історію України [25, арк. 57], на що він погодився [25, арк. 62]. В кінці 1903 р. в рамках святкування двох 25-літніх ювілеїв філій товариства «Просвіта» в Коломиї і Тернополі відбулися концерти та просвітньо-господарські віча з виставками 113 господарсько-рільничих машин, насіння тощо. Як пам'ятки про ці ювілеї, у цих філіях були відкриті великі бібліотеки. Всупереч фінансовим труднощам, члени організації «своїм патріотичним поривом, прагненням до знань і освіти вносили вагомий внесок у розвиток і популяризацію ідей відродження нації» [61, с. 151-159; 101, с. 85;107].

Однією з основних особливостей формування національної свідомості стало поживлення зв'язків товариства «Просвіта» між Галичиною і Наддніпрянською Україною. І хоча темпи зростання національної свідомості і сили культурного руху в цих регіонах залишилися різними, все ж їх об'єднувала українська національна ідея, що носила всеукраїнський характер [61, с. 151-159].

У 1903 р. товариство «Просвіта» на чолі з Ю. Романчуком представляло українців Галичини на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві. К. Студинський у своїх спогадах так описав звернення просвітника: «Як тільки перший промовець Ю. Романчук виступив на естраду, зірвався гураган оплесків, що тривав кілька мінут і не дав йому прийти до слова. Шановний парламентарист розкланювався на всі сторони, а його поважна стать і незвичайно симпатичне обличчя викликували щире зацікавлення. Вітав він свято української культури від «Просвіти» від 28 філій і 1300 читалень. У спогадах також зазначалося: «Голос його обув ясний. Він електризував публіку. Українська, чиста як кришталь, мова, що найшла доступ серед важких умов у публічному виступі, витискала сльози. В зіницях видців видно було радість, і тугу, і жаль. Послові Романчукові

подякувано такими громовими оплесками, що тряслася стеля. Тут росло українство навіть у серцях тих, що до нього ставилися байдужо» [68, с. 247].

Однак, після виступу Ю. Романчука, голова міської ради Полтави Трегубов заборонив іншим учасникам заходу виступати українською мовою. Наступного дня Ю. Романчук виголосив заяву, у якій відзначив: «Ми, як громадяни чужосторонньої держави, стояли осторонь під час вчорашньої демонстрації супротив заборони відчитування українських адресів на святі в пам'ять родоначальника української літератури Івана Котляревського, – стояли осторонь не тому, що не відчували разом і однодушно з прочими українцями, але тому, щоб не зловживати гостинності, якої нам уділяє оця держава. Однак ось тут вважаю за вказане заявити, що ми, галицькі відпоручники, а з нами і весь народ в Галичині і Буковині, солідаризуємося цілком з вчорашнім протестом українців проти важкої образи, нанесеної тій мові, що нею писали Котляревський, Шевченко, Куліш і другі визначні письменники. Вона здобула собі в Австрії право громадянства між іншими культурними мовами і вона є рідним, найдорожчим і неодумним скарбом цілого українського народу» [68, с. 248].

У 1905 р. першою російською революцією були проголошені конституційні свободи і права, що стали важливим етапом визвольного руху для українців. Ювілейне віче львівських українців, скликане 12 листопада 1905 р. «Просвітою» та іншими товариствами на честь гетьмана Богдана Хмельницького, передало «братам із російської України слова радості з причини конституційних свобод» і закликала їх, «щоби старалися в хвили, коли Росія перебудовується на нових основах, здійснити право українського народу на його свободне національне існування дорогою освітньою, економічною й політичною» [107].

Отже, у процесі розгортання українських національних святкувань у Галичині наприкінці XIX ст. можемо спостерігати виразний поступ: від кількох десятків адептів ідей Т. Шевченка у 60-х рр. до багатотисячних обходів ювілеїв 90-х рр. У результаті такого історичного процесу соціального

конструювання з русинського етносу Галичини поставала нація – уявна спільнота, сконсолідована, передовсім, досягненням своєї окремішності, що її намагалася демонструвати у масових заходах. Звідси і значення небуденних практик, які водночас були і потужним засобом популяризації національних ідей, їхнього поширення та утвердження у свідомості. Таким собі місцем і засобом національної ідентифікації українців.

Під впливом цих святкувань, що мали виразне Всеукраїнське значення, українофільська орієнтація остаточно перемагала у національно-культурному русі в Галичині, а термін «русин» витіснявся назвою «українець». Основним результатом діяльності «Просвіти» стало формування повноцінної національної свідомості, яка могла успішно конкурувати з польськими та москвофільськими реакційними проявами [61, с. 151-159; 80, с. 213-218].

ВИСНОВКИ

Товариство «Просвіта» було об'єктивним і закономірним чинником української історії та рушійною силою культурно-просвітнього руху в Західній Україні в 1868-1914 рр., відстоюючи національні інтереси й прагнення українців. Діяльність товариства нерозривно пов'язана з громадсько-суспільним життям Західної України досліджуваного періоду. Ґрунтуючись на народних традиціях, просвітні осередки виробили ідеологію культурно-просвітнього руху, що стала панівною у суспільному житті, кінцеву мету вони вбачали у соборності й незалежності українських земель. Розширення розгалуженої мережі товариства сприяло залученню широких верств до участі у його функціонуванні.

Беззаперечними здобутками ролі «Просвіти» у культурно-освітньому русі в Західній Україні в досліджуваний період стали:

- створення міцної ідейно-теоретичної основи національно-культурного руху, обґрунтування його конкретних вимог й засад;
- формування розгалуженої мережі товариства, що сприяло залученню широких верств до участі у його функціонуванні;
- масове зростання національної свідомості українців;
- залучення до просвітніх осередків молодого покоління;
- перетворення українців краю у добре організовану спільноту, що чітко усвідомлювала національні потреби, прагнення та інтереси.

Здобутки культурно-освітнього руху в Західній Україні стали можливими завдяки тому, що просвітні осередки висували на перший план ідею формування національної свідомості, демонструючи тим самим, що українці є повноправною нацією. Зрозуміло, що у діяльності «Просвіти» були хиби й упущення, зокрема формалізм у діяльності багатьох філій й читалень, відсутність достатньо чіткої координації спільних дій, пасивність і низький рівень організаційної активності інтелігенції, недостатній зв'язок Головного відділу з філіями й читальнями, боротьба між політичними партіями за вплив на товариство тощо.

Незважаючи на неоднорідність і суперечності у своєму розвитку, «Просвіта» в Галичині, спираючись на ґрунтовно розроблену ідейно-теоретичну основу, внесла значний вклад у формування національної свідомості українців, пропагуючи й втілюючи у життя просвітню ідею. У розвитку «Просвіти» важливе місце посідала бібліотечна справа, що вважалася самостійною ділянкою просвітньої праці. Для розширення фондів і забезпечення бібліотеки новими надходженнями систематично проводився обмін виданнями. Певну частину видань просвітні осередки передплачували, виділяючи щорічно на передплату 6440 часописів 54 374 зл. Основний напрямок діяльності бібліотеки спрямовувався на утворення бібліотечного абонементу, що формувався відповідно до плану, передбачаючи у фондах наявність белетристики, літератури з історії України, наукових видань, практично усіх книг, що видавалися на той час у Західній Україні. Каталог книгарні товариства на 1914 р. складав 429 авторів різних видавництв і 114 авторів власних видань. Однак не усі видання влада допускала до масового читача. Виконання видавничого плану товариства насамперед залежало від діяльності філій і читалень, які були безпосередньо зацікавлені у поширенні видань товариства, тому що просвітні осередки отримували до 40 % прибутку при їх реалізації.

Стримуючим чинником у розвитку бібліотечної справи була конфіскація літератури польськими органами влади, що, зважаючи на заборону поширення тих чи інших видань, завдавало серйозної шкоди діяльності «Просвіти». Особливістю конфіскаційної акції влади щодо заборони видань було те, що досить часто конфісковувалися книги, які формально дозволялося читати й поширювати.

Головний виділ намагався забезпечити читачів виданнями не лише з історії України, української культури, але й сільськогосподарською й театральною тематикою, енциклопедіями, довідниками, що охоплювали різноманітні сфери суспільного життя, сприяли б розширенню світогляду і всебічному розвитку українців. Незважаючи на те, що з видавничою комісією

«Просвіти» співпрацювали відомі вчені, історики, письменники, все ж відчувалася відсутність різнопланових видань. Не менш важливим питанням, пов'язаним із видавничою сферою, була проблема реалізації друкованої продукції, що приводила до збитковості видань.

Негативну роль для видавничої діяльності товариства відіграла несплата боржниками своїх зобов'язань перед видавництвом, що в умовах інфляційних процесів практично приводило до знецінення видань, їхньої збитковості. Заборгованість філій і читалень за одержану літературу складала у 1914 р. понад 819 тис. зл. Книгарня Головного віділу реалізовувала 50 % видань «Просвіти» за готівку, літературу інших видавництв продавала у кредит, що й стало причиною зростання заборгованості.

Незважаючи на переслідування влади, розвивався аматорсько-театральний рух. Репертуар аматорсько-театральних гуртків «Просвіти» містив твори різноманітного характеру за жанром і тематикою, мав надзвичайно важливе значення у їхній діяльності. Репертуар дозволених п'єс становив 305 творів. Стан і рівень розвитку театральних аматорських гуртків був різним й залежав передусім від бажання самих членів читалень організувати такий аматорський колектив. Деякі аматорські гуртки досить активно розвивалися завдяки віділам читалень. На 1914 р. діяло 2046 театральних гуртків (38350 членів), хорових – 1176 (25362 членів), інших – 269. Масові заходи й вистави щорічно відвідувало до 242 тис. українців.

Надзвичайно важливе значення для «Просвіти» мало відзначення ювілеїв, тому що роль і значення товариства була важливою складовою й вагомим чинником національно-культурного розвитку, ідейною основою культурно-просвітнього руху в Західній Україні. Специфіка просвітянських свят і імпрез полягала у тому, що вони мали національний характер, товариство використовувало різноманітні форми їх проведення, підтримувало масові заходи, започатковані іншими українськими інституціями. Головний віділ розгортав активну пропагандистсько-

агітаційну кампанію на місцях, сприяючи залученню свідомих українців до участі в масових заходах.

Своїми намірами та діяльністю громадське об'єднання «Просвіта» зайняло належне місце в історичному розвитку нашої країни. З ним пов'язані певні віхи боротьби за пробудження й утвердження поміж українців почуття національної гідності, за ідею соборності й незалежності держави. Тут виповнювалися енергетикою високої національної свідомості сотні і тисячі людей, щоб подальшою працею зберегти і примножити наукову, культурну спадщину українського народу.

Національне гартування у «Просвіті» надавало людям міцності духу в рядах Січового Стрільцтва, Організації Українських Націоналістів, Українській Повстанській Армії. Загалом, поява і діяльність «Просвіти» історично обумовлена й оправдана розвитком подій та становищем корінної нації. Громадське об'єднання взяло на себе державницькі функції по збереженню мови народу та розвитку його національної свідомості, освіти й культури. Товариство вказувало шлях і було провідником ідей національного відродження. Тут виховувалася українська інтелігенція, формувалася духовний світогляд нового покоління, єдналася інтелектуальна праця українських науковців, педагогів та громадсько-політичних діячів. В товаристві зливалися воєдино три складові частини: знання, праця і віра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Белей І. Двадцять и п'ять лет исторіи Товариства «Просвіта». Львів, 1894. 68 с.
2. Вісті з «Просвіти». *Письмо з «Просьвіти»*. 1907. Ч. 2 (лютий). С. 15-16.
3. Въ имя Боже! *Письмо з «Просвіти»*. 1887. 1 жовтня.
4. В ювілейнім році Т. Шевченка. *Письмо з «Просьвіти»*. 1914. Ч. 1 (січень). С. 1-3.
5. Діяльність «Общества им. Михайла Качковського» (в часі від 16 вересня 1908 до 28 вересня 1909 р.). *Письмо з «Просьвіти»*. 1910. 20 марта. С. 49-51.
6. Зазив виділу «Жіночої громади» до руського жіноцтва (В справі закладання захоронок для сільських дітей). *Письмо з «Просьвіти»*. 1910. 1 серпня. С. 207.
7. Запросини до передплати і співробітництво. *Письмо з «Просьвіти»*. 1909. 20 січня. С. 1-2.
8. Заявлене. *Читальня*. 1896. 6 січня.
9. Звіт бібліотеки Товариства «Просьвіта» у Львові за 1913 р. *Письмо з «Просьвіти»*. 1914. Ч. 5 (травень). С. 135-137.
10. Звіт з діяльності Головного Виділу Товариства «Просьвіта» в р. 1913. *Письмо з «Просьвіти»*. 1914. Ч. 4 (квітень). С. 97-123.
11. З діяльності польських просвітніх товариств. *Письмо з «Просьвіти»*. 1910. 1 серпня. С. 200-205.
12. Інструкція для Філій товариства «Просьвіта», ухвалена просвітньо-організаційною комісією і прийнята Головним Виділом. *Письмо з «Просьвіти»*. 1914. Ч. 1 (січень). С. 4-8.
13. Інструкція для читалень «Просвіти» в справі поборювання неграмотності. *Письмо з «Просьвіти»*. 1907. Ч. 11 (листопад). С. 2.
14. Качала С. Изъ Шельпакъ. Еще о русско-народномъ «обществі». *Слово*. 1868. 6 (18) квітня. № 27.

15. Качала С. Из Шельпак. Побудка до більше ревной и рішительной діяльности. *Слово*. 1870. № 33. 29 Априля (11 Мая).
16. Качала С. Изъ Шельпак. Поглядъ на справи русско-народнии, в началі года 1868. *Слово*. 1868. № 2.
17. Крип'якевич І. Інструкція для люстраторів читалень «Просвьти». *Письмо з «Просвьти»*. 1910. 20 січня. С. 4-6.
18. Марко Вовчок (Посмертна згадка). *Письмо з «Просвьти»*. 1907. Ч. 8 (серпень).
19. Проч з анафельбетизмом! (Відозва Головного Виділу Товариства «Просвѣта» у Львові до сільських читалень в справі заводження науки читаня і писаня, т.зв. курсів для неграмотних при читальнях «Просвьти»). *Письмо з «Просвьти»*. 1907. Ч. 11 (листопад). С. 1.
20. Sprawozdanie z перших загальних зборів Товариства «Просвѣта». Львів: Друк. Ин-ту Ставропиг., 1868. 10 с.
21. Sprawozdanie з дѣланій «Просвѣты» вѣдъ часу завязаня товариства – 26 листопада 1868 року, до найновѣйшого часу. Львів, 1874.
22. Sprawozdanie рѣчне з дѣяльности Товариства «Просвѣта» за часъ вѣдъ 15 мая 1874 р. до 27 мая 1875 р. Львів, 1875.
23. Sprawozdanie з дѣяльности центрального Выдѣлу Товариства «Просвѣта» за рѣкъ 1884. Львів, 1885.
24. Sprawozdanie з дѣяльности центрального Выдѣлу Товариства «Просвѣта» за рѣкъ 1885. Львів, 1886.
25. Sprawozdanie з дѣяльности центрального Выдѣлу Товариства «Просвѣта» за рѣкъ 1887. Львів, 1888.
26. Sprawozdanie з дѣяльности центрального Выдѣлу Товариства «Просвѣта» за рѣкъ 1888. Львів, 1889.
27. Sprawozdanie з дѣяльности центрального Выдѣлу Товариства «Просвѣта» за рокъ 1889. Львів, 1890.
28. Sprawozdanie з дѣяльности Центрального Выдѣлу Товариства «Просвѣта» за рѣкъ 1890. Львовъ, 1891.

29. Sprawozdane z̄ d̄jальности Головного Выдѣлу Товариства «Просвѣта» за рѣкъ 1891. Львовъ, 1892.
30. Sprawozdane z̄ d̄jальности Товариства «Просвѣта» за часъ водъ 1 сѣчня 1892 до 31 грудня 1893 року. Львовъ, 1893.
31. Sprawozdane z̄ d̄jальности Товариства «Просвѣта» за часъ вѣдъ 1 сѣчня 1894 р. до 31 грудня 1895 року. Львовъ, 1895
32. Sprawozdane z̄ d̄jальности товариства «Просвѣта» за час від 1 сѣчня 1898 до 31 грудня 1899. Львів, 1900.
33. Sprawozdane z̄ d̄jальности Товариства «Просвѣта» за час від 1 сѣчня 1900 до 31 грудня 1901. Львів, 1902.
34. Справи товариства «Просвѣта». *Письмо з «Просвѣти»*. 1888. 1 сѣчня.
35. Ювѣлейні торжества «Просвѣти». *Письмо з «Просвѣти»*. 1909. 20 сѣчня. С. 6-10.
36. Як любити дѣтей. *Читальня*. 1894. 6 листопада.
37. Ярембицький І., Бачинський І. Слово від Видавництва. *Читальня*. 1893. 23 сѣчня.

Література:

38. Алексієвець М., Зуляк І. Діяльність «Просвѣти» у національно-культурному відродженні українського народу Східної Галичини (1868-1914 рр.). Тернопіль, 1999. 184 с.
39. Андрусяк Т. Правова проблематика на сторінках календарів «Просвѣти» (австрійський період). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 165-177.
40. Білавич Г., Савчук Б. Товариство «Рідна школа» (1881-1939 рр.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. 208 с.
41. Білинський Б. «Просвѣта» і народне здоров'я. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць*. Львів:

- Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 201-206.
42. Благий В.Б. Шкільництво в Галичині на початку ХХ ст.: історико-соціологічний аспект. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 75 с.
43. Біла Н. Культурно-освітня діяльність «Просвіти» та українських політичних партій в селах Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки*. 2011. Вип. 96. С. 259-267.
44. Бордуляк Т. Дрогобицька «Просвіта». Коротка історія. Дрогобич: Коло, 2003. 37 с.
45. Волицька І. З історії аматорського театру в Галичині. *Народознавчі зошити*. 1995. № 1. С. 46-52.
46. Вороняк І. Образотворче мистецтво в «Просвіті» як засіб формування національної свідомості. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 207-211.
47. Вушко І. Функціонування читалень «Просвіти» та розвиток читацьких практик серед українського селянства на зламі ХІХ-ХХ століть. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 9: ювілейний збірник на пошану Феодосія Стеблія / НАН України; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2001. С. 404-410.
48. Гарат Р.М. Діяльність товариства «Просвіта» на Прикарпатті початку ХХ ст. *Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: зб. наук. пр.* Київ; Чернівці, 1997. Вип. 1. С. 139-144.
49. Гарат Р.М. Особливості культурно-освітньої діяльності «Просвіти» на Прикарпатті початку ХХ ст. *Українська історична наука на порозі*

- XXI ст.: матеріали Міжнар. наук. конгресу.* Чернівці: Рута, 2001. Т. 1. С. 237-239.
50. Гарат Р.М. Роль Товариства «Просвіта» в підвищенні освітнього рівня населення Галичини. *Питання історії України: зб. наук. статей.* 1999. Т. 3. С. 107-115.
51. Гарат Р.М. Товариство «Просвіта» в Галичині (початок ХХ ст.). *Актуальні проблеми розвитку української державності (історія і сучасність): матеріали наук.-практ. конф.* Коломия, 2000. С. 48-52.
52. Гарат Р.М., Коцур А.П., Коцур В.П. Діяльність товариства «Просвіта» в Галичині (1868-1921 рр.). Переяслав-Хмельницький: Книги-XXI, 2005. 168 с.
53. Герман О. Товариства «Просвіта» як обереги культурно-освітньої спадщини. *Культурне відродження в Україні.* Львів: Астерикс, 1993. С. 177-190.
54. Голик Р. Читання для народу: видання «Просвіти», стереотипи масової культури й ментальність галичан перших десятиліть ХХ ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 217-244.
55. Головата Л. Товариство «Просвіта» у Львові (1868-1939): покажчик видань. Львів, 2008. 520 с.
56. Гуйванюк М. Вплив літературної інтелігенції на розвиток українського шкільництва у Галичині й Буковині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія.* 2018. № 2. С. 21-29.
57. Дович А. Галицьке шкільництво під національним оглядом. *Учительське слово.* 1914. Ч. 22. С. 33-34.
58. Дорошенко В. «Просвіта», її заснування і праця. Короткий історичний нарис. Філадельфія, 1959. 102 с.

59. Заброварний С. Зламні моменти у розвитку українського національного руху в Галичині (1868-1918). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 21-27.
60. Зуляк І.С. Видавнича діяльність «Просвіти» Західної України. *Збірник праць. Тернопільський міський осередок Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Тернопіль, 2004. Т. 1. С. 154-160.
61. Зуляк І.С. Роль «Просвіти» у поширенні економічних знань у Східній Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 151-159.
62. Іваничук Р, Комаринець Т., Мельник І., Сердюк А. Нарис історії «Просвіти». Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. 232 с.
63. Іванчук С. Роль Товариства «Просвіта» у розвитку аматорського театру. *Українство: національно-духовний вимір: зб. наук. пр. і матеріалів*. Івано-Франківськ, 2005. С. 99-106.
64. Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Львів: ЛДУ, 1999. 117 с.
65. Кирчів Р. Роль «Просвіти» у розвитку українського народознавства. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 189-195.
66. Ковба Ж. «Просвіта» – світло, знання, добро і воля українського народу. Дрогобич: Відродження, 1993. 128 с.
67. Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні ХІХ – першої третини ХХ ст. Київ: Хрещатик, 1992. С. 25-27.

68. Коробка М.Л. Культурно-освітня місія українських товариств «Просвіта» на теренах України в другій половині XIX – на початку XX ст.: історична ретроспектива. Переяслав-Хмельницький, 2012. 52 с.
69. Коробка М.Л. Культурно-освітня місія товариств «Просвіта» на теренах України в 1868-1920 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2014. 21 с.
70. Коробка М.Л. Становлення і розвиток українських товариств «Просвіта» як осередків національно-культурного відродження (друга половина XIX – перша половина XX ст.). *Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр.* Вип. 42. Київ: КНУ, 2014. С. 142-148.
71. Коробка М.Л. Шляхи реалізації концепції національної освіти діячами «Просвіт» на початку XX ст. *Краєзнавство*. 2013. № 4. С. 151-156.
72. Королько А. Діяльність читальні і філії товариства «Просвіта» у м. Снятин наприкінці XIX – на початку XX ст. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія*. № 1. 2020. С. 25-37.
73. Кузьмінець О.В., Цапко О.М. Діяльність «Просвіт» у галузі кооперації та господарського виховання українського народу в кінці XIX – початку XX століть. Київ: Знання, 1998. 16 с.
74. Кузьмінець О.В., Цапко О.М. Діячі «Просвіт» – речники українського національно-визвольного руху. *Наукові записки з історії України*. 1996. Вип. 3. С. 32-36.
75. Кунанець Н. Бібліотеки товариства «Просвіта»: особлива діяльність. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: зб. наук. пр.* Вип. 11 / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Львів, 2003. С. 181-189.
76. Кунанець Н. Мандрівні бібліотеки товариства «Просвіта» Галичини: (Перша половина XX ст.). *Бібліотечна планета*. 2005. № 1. С. 31-33.

77. Кунанець Н. Організаційні засади роботи бібліотек товариства «Просвіта» наприкінці XIX – початку XX ст. *Бібліотечний вісник*. 2012. № 1. С. 27-32.
78. Курляк І. Українська гімназійна освіта у Галичині (1865-1918 рр.). Львів, 1997. 222 с.
79. Кучеренко А. Проблема шкільної освіти для українців Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст. *Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць*. Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. Вип. 16.
80. Лазурко Л. Масові святкування у Галичині кінця XIX ст. та українська національна ідентичність. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Культурологія*. 2014. Вип. 14 (1). С. 209-220.
81. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 рр.: на підставі споминів. Львів: З друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. 736 с.
82. Лисенко О.В. Значення українських товариств «Просвіт» для справи шкільного навчання. *Рідна школа*. 1992. № 3-4. С. 20-22.
83. Лисенко О.В. «Просвіти» та кооперативи в українському суспільному середовищі на початку XX ст. Київ, 2008. 180 с.
84. Лозинський М.М. Сорок літ діяльності «Просвіти»: (в 40-літній ювілей Товариства). Львів: З друк. Наук. Т-ва імені Шевченка, 1908. 72 с.
85. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині. Львів: Накладом В. Бачинського, 1909. 96 с.
86. Лозинський М. Українська школа в Галичині. Львів, 1912. 325 с.
87. Люзняк М. Маловідоме з видавничої діяльності товариства «Просвіта» у Західній Україні: на шляху формування національної свідомості та політичного мислення українського народу. Львів, 2001. 60 с.
88. Маланюк П.М. Освітні тенденції та виховні ідеали просвітницьких сподвижників Галичини. Тернопіль: Джура, 2000. 160 с.

- 89.Малюта О.В. «Просвіта» у 1868-1917 рр. як суб'єкт українського націотворення: роль та значення. *Наука. Релігія. Суспільство: збірник статей*. 2003. № 4. С. 112-121.
- 90.Малюта О.В. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 840 с.
- 91.Малевиц А.П. «Просвіта» на Збаражчині. Збараж, 1995. 57 с.
- 92.Нагачевська З. Становлення і розвиток українського суспільного дошкільного виховання в Східній Галичині (1869-1939 роки) : автореф. дис. ... канд. пед. наук :13.00.01. Київ, 1995. 24 с.
- 93.Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. 232 с.
- 94.Пашук В. Внесок «Просвіти» у формування культу Тараса Шевченка в Галичині: перші кроки (1868-1876). Львів, 2014. 99 с.
- 95.Пашук В. Перша філія товариства «Просвіта в Бортниках. *Народознавчі зошити*. 1998. № 5. С. 470-475.
- 96.Пашук В. Товариство «Просвіта» – ідейний спадкоємець «Руської Трійці». *Шашкевичіана. Вип. 1: Маркіян Шашкевич і українське національне відродження; Вип. 2 : «Руська трійця», її оточення, послідовники і дослідники / редкол. Я. Ісаєвич, М. Ільницький. Львів: Просвіта, 1996. С. 301-306.*
- 97.Пеленська І. Рідна школа у боротьбі за існування. *Стрийщина: Історико-мемуарний збірник: У 2 т. Т. 1. Нью-Йорк, 1990. С. 390-403.*
- 98.Перський С. Популярна історія Товариства «Просвіта» у Львові: з ілюстраціями. Львів: Накладом Т-ва «Просвіта», 1932. 268 с.
- 99.Погребенник Ф. «Просвіта» в контексті суспільно-політичної і культурної ситуації в Галичині та Австро-Угорщині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 19: «Просвіта» – оберіг незалежності та соборності України. Львів, 2010. С. 28-33.*

100. Полюга Л. Львівські видання «Просвіти» і проблема нормативності української літературної мови (1868-1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 196-200.
101. Романюк М., Галушко М. Українські часописи Львова (1848-1939). Львів: Світ, 2001. Т. 1. 1848-1900. 741 с.
102. Романюк М., Галушко М. Українські часописи Львова (1848-1939). Львів: Світ, 2002. Т. 2. 1901-1919. 692 с.
103. Романюк С. Афіші аматорських драматичних гуртків Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (із фондів Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: зб. наук. пр.* Львів. Вип. 7 (23). С. 635-656.
104. Русова С.Ф. Культурно-просветительные украинские организации в Галиции. *Украинская жизнь*. 1915. № 2. С. 32-43.
105. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. 138 с.
106. Середяк А. Протоколи засідань Головного віділу товариства «Просвіта» (1863-1923): з надбань ЦДІА України у Львові. *Матеріали засідань історичної та археографічної комісії НТШ в Україні*. Львів, 1999. Вип. 2 (1995-1997). С. 329-332.
107. Совгар О.М. Педагогічна і культурно-просвітницька діяльність Юліана Романчука в Східній Галичині (1842-1932 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне-Тернопіль, 2019. 220 с.

108. Стеблій Ф. Предтечі «Просвіти». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 7-20.
109. Стинська В.В. Система шкільництва в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. 205 с.
110. Сторіччя матері «Просвіти». Нарис історії матірнього товариства «Просвіти» і огляд просвітних товариств у Канаді. Вінніпег-Манітоба, 1968. 310 с.
111. Ступарик Б.М. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772-1939 рр.). Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1995. 175 с.
112. Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772-1939). Івано-Франківськ: Прикарпатський університет, 1994. 144 с.
113. Субтельна Г.В. Підвищення рівня фахової підготовки у професійному шкільництві Галичини: історико-педагогічний аспект. Львів: Норма, 2014. 136 с.
114. Товариство «Просвіта» у Львові: бібліогр. покажчик. 1868-1939. Львів, 1996. 580 с.
115. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 19: «Просвіта» – оберіг незалежності та соборності України: зб. наук. праць* / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упоряд.: Феодосій Стеблій, Володимир Пашук. Львів, 2010. 784 с.
116. Франко І. Поляки і русини: Зібрання творів: в 50 т. Київ, 1986. Т. 45. Кн. 2. 2005. 317 с.
117. Чепіль М. Книги як засіб формування національної свідомості дітей і молоді у діяльності товариства «Просвіта» (1868-1939). *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка.* 2000. Вип. 3. С. 156-165.
118. Чуприна В., Біла Н. Культурно-освітня діяльність «Просвіти» та українських політичних партій в селах Галичини. *Україна: культурна*

спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 19: «Просвіта» – оберіг незалежності та соборності України. Львів, 2010. С. 138-144.

119. Шологон Л.І. Періодичні видання товариства «Просвіта» як джерело з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 3. С. 32-36.
120. Hucal-Rymar R. Działalność koncertowa zespołów śpiewaczych Towarzystwa «Proswita»: analiza komparatywna ośrodków galicyjskich i podolskich. *Musica Galiciana: 1899-2018*. 2014. T. 14. S. 89-97.
121. Krawczyk J. Galicyjskie szkolnictwo zawodowe w latach 1860-1918. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych «Universitas», 1995. 295 s.
122. Pelczar R. Szkoły parafialne na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772-1869. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009. 343 s.
123. Rzemieniuk F. Unickie szkoły początkowe w Królestwie Polskim i w Galicji 1772-1914. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1991. 348 s.
124. Varanytsya A. «Jaka szkoła, taki nauczyciel», czyli narodowościowe konteksty pracy nauczyciela ludowego w Galicji drugiej połowy XIX i początku XX wieku. *Ogrody Nauk i Sztuk*. 2015. T. 5. S. 235-244.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

КІЛЬКІСТЬ ФІЛІЙ ПРОСВІТИ

Рік	Місто
1875	Бортники
1876	Тернопіль
1877	Коломия, Станіславів
1878	Золочів
1891	Перемишль, Рогатин, Броди
1892	Камінка Струмилова, Стрий, Самбір, Підгайці
1895	Бережани, Борщів, Рава-Руська
1896	Бібрка, Товмач
1897	Жидачів, Копичинці
1898	Гусятин, Кути, Сокаль
1899	Львів (повіт)
1901	Комарно, Старий Самбір
1902	Новий Санч (Лемківщина)
1903	Городенка, Калуш, Мостиська, Сянік, Тереховля, Яворів, Ясло
1904	Олесько, Глиняни
1905	Долина
1906	Жовква, Заліщики, Зборів
1907	Бурштин, Чесанів, Бучач
1908	Богородчани, Збараж, Краковець, Надвірна, Радехів, Тисмениця, Турка, Чортків
1909	Городок Ягайл., Дрогобич, Косів, Скалат, Снятин
1910	Болехів, Добромилі, Гвоздець, Сколе, Солотвина, Ярослав
1911	Буськ, Войнилів, Журавль, Козова, Перемишляни, Щирець
1912	Делятин, Нове Село, Рудки, Судова Вишня, Товсте, Угнів
1913	Белз, Ходорів
1914	Львів(місто), Мости Великі, Янів (біля м. Львів)

Джерело: [98, с. 58-59].

ДОДАТОК Б

КІЛЬКІСТЬ ЗАСНОВАНИХ ЧИТАЛЕНЬ З 1891-1914 рр.

Рік(и)	Засновано (кількість)	Загальна кількість
1891	5	5
1892	42	47
1893	43	90
1894	50	140
1895	93	233
1896	109	342
1897	180	522
1898	182	704
1899	112	816
1900	108	924
1901	120	1044
1902-1903	295	1339
1904-1905	211	1550
1906	143	1693
1907	198	1893
1908	156	2049
1909	136	2185
1910	170	2355
1911	124	2479
1912	104	2583
1913	66	2649
1914	220	2869

Джерело: [98, с. 160].

ДОДАТОК В

**СТАТИСТИЧНІ ДАНІ СТОСОВНО КІЛЬКОСТІ ЧИТАЛЕНЬ У
ПОВІТАХ ГАЛИЧИНИ 1891-1908 рр.**

Назва повіту	Кількість
Бережани	55
Березів	6
Бібрка	52
Богородчани	30
Борщів	58
Броди	49
Бучач	52
Бяза	1
Горлиці	2
Городенка	34
Грибів	2
Городок	34
Гусятин	54
Доброміль	11
Долина	42
Дрогобич	47
Жидачів	31
Жовква	31
Заліщики	49
Збараж	52
Золочів	60
Зборів	21
Калуш	48
Камінка Струмилова	41
Коломия	39
Косів	38
Краків	1
Ланцут	2
Лісько	11
Львів	70
Мостиська	37
Надвірна	33
Новий Санч	1
Переворськ	1
Перемишль	63

Перемишляни	41
Печеніжин	16
Підгайці	54
Рава-Руська	40
Рогатин	68
Рудки	38
Самбір	49
Скалат	43
Снятин	20
Сокаль	41
Станіславів	60
Старий Самбір	37
Стрий	65
Сянік	14
Теребовля	30
Тернопіль	70
Товмач	53
Турка	16
Ціпанів	23
Чортків	45
Яворів	39
Ярослав	27
Ясло	5
Загальна кількість 2 408	

Джерело: [84, с. 54-60].

ДОДАТОК В

ЗОБРАЖЕННЯ ВІНСТИ КНИГ ВИДАНИХ ТОВАРИСТВОМ
«ПРОСВІТА» У 1868-1914 рр.

Джерело: [98, с. 131].

ДОДАТОК Г

ЗОБРАЖЕННЯ ОБГОРТКИ ДО КНИГ ВИДАНИХ ТОВАРИСТВОМ
«ПРОСВІТА» У 1868-1914 рр.

Джерело: [98, с. 125].

ДОДАТОК Д

ЗОБРАЖЕННЯ ТИТУЛЬНОЇ СТОРІНКИ ПЕРШОЇ
ВИДАНОЇ КНИГИ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» – «ЗОРЯ»
(«ЧИТАНОЧКА ДЛЯ СІЛЬСЬКИХ ЛЮДЕЙ»)

